

การสังเคราะห์ปัญญาสุภาษิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภาษิต
THE SYNTHESIS OF ISAN PROVERBS INTO BUDDHIST PROVERBS

พระมหาโสภรณ ชนปญฺโญ (เศรษฐา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

การสังเคราะห์ผลญาณสุภาสิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภาสิต

พระมหาโสภรณ ฐนปญฺโญ (เศรษฐา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE SYNTHESIS OF ISAN PROVERBS INTO BUDDHIST PROVERBS

PHRAMAHASOPAN THANAPAÑÑO (SETTHA)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2010

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมมานูวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปัญญา โสภณ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ

(พระกิตติญาณ โสภณ, ดร.)

.....กรรมการ

(รศ. อุดม บัวศรี)

.....กรรมการ

(รศ.จิรภัทร แก้วกู่)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.ประจितร มหาหิง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระกิตติญาณ โสภณ, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.อุดม บัวศรี

กรรมการ

รศ.จิรภัทร แก้วกู่

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การสังเคราะห์พญาสุภายิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภายิต

ผู้วิจัย : พระมหาโสภรณ ชนปญโญ (เศรษฐา)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระกิตติญาณ โสภณ,ดร. ป.ธ.๕, , Dip. in Ed., B.A., M.A.,
Ph.D.(Bud.)

: รศ.อุดม บัวศรี ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A.(Phil.)

: รศ.จิรภัทร แก้วภู่ ป.ธ.๕, พธ.บ., ศศ.ม.(ภาษาไทย)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒ เมษายน ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ เพื่อศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของพญาสุภายิต เพื่อศึกษาวิเคราะห์พญาสุภายิตเปรียบเทียบกับพุทธศาสนสุภายิต และเพื่อศึกษาสังเคราะห์พญาสุภายิตลงในพุทธศาสนสุภายิต โดยการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ จากการศึกษาพบว่า ผญาคือคำพูดสุภายิตที่ปราชญ์ชาวอีสานแต่งประพันธ์ขึ้นมาเพื่อเป็นคติสอนบุคคลให้ประพฤติปฏิบัติชอบ โดยได้มาจากการแต่งของนักปราชญ์และจากวรรณกรรมพื้นบ้านของอีสาน ผญาแบ่งทางกายภาพออกเป็น ๒ จำพวกใหญ่ๆ คือ (๑) ผญาเครือ คือ ผญาประกอบด้วยประโยคยาว (๒) ผญาท่อม คือ ผญาที่ประกอบด้วยคำสั้นๆ แต่ไม่ว่าผญาจะประกอบด้วยประโยคยาวหรือคำพูดสั้นๆ แต่ก็พูดถึงเนื้อหา ๓ เรื่อง คือ สุภายิต, การเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว และปริศนาทายิต ซึ่งเป็นคำที่มีความจริงซ่อนเร้นอยู่

พญาสุภายิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภายิตมีด้วยกัน ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านความประพฤติกับบุคคล เช่น การศึกษา ด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล เช่น ทิศ ๖ การคบมิตร ด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรมชาติ เช่น กิเลสของคนกับธรรมชาติ และด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องบุญกิริยาวัตถุ บาป ความประมาทและไม่ประมาทในการใช้ชีวิต เบนัญจันท์ เป็นต้น

พุทธศาสนสุภายิตมีอยู่ด้วยกันหลายหมวด แต่ในการสังเคราะห์กับพญาสุภายิตผู้วิจัย ได้เลือกมาเพียง ๑๓ หมวด ได้แก่ หมวดตน หมวดบุคคล หมวดกรรมและการงาน หมวดประมาทและไม่ประมาท หมวดบุญ-บาป หมวดการคบหา หมวดปัญญา หมวดสุขและ

ทุกข์ หมวดทาน หมวดการศีล หมวดความเพียร หมวดความตาย และหมวดเบ็ดเตล็ด (เรื่องทั่วไป) โดยจุดประสงค์ที่สังเคราะห์เข้าไว้เป็นหมวดๆ เหมือนกัน เพราะว่าการให้ทราบ ว่า ฌานสมาบัติ สามารถที่จะอนุโลมหรือสังเคราะห์เข้าเป็นหมวดหมู่ลงในพุทธศาสนสุภาษิต ในแต่ละหมวด โดยมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันบ้าง ตรงบ้าง เพื่อเป็นคติสอนบุคคลให้ประพฤติดี ตรงตามสุภาษิตที่ยกมากล่านั้น

Thesis Title : The Synthesis of Isan Proverbs into Buddhist Proverbs

Researcher : Phramahasopan Thanapañño (Settha)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakittiyanasobhana Pali 5., Dip.In Ed., B.A., M.A., Ph.D.(Bud.)

: Assoc. Prof. Udom Bausri Pali 7., B.A., M.A.(Phil.)

: Assoc. Prof. Chirapat Kaewkoo Pali 5., B.A., M.A.(Thai.)

Date of Graduation : April 2, 2011

ABSTRACT

The main purposes of this thesis were to study the history and development of Isan proverbs, an analytical study to compare both of them, the synthesis of Isan proverbs into Buddhist proverbs, and both of them related to each other. This research was qualitative research made from all collected documentaries. The result of study was found these following points.

Pha-ya was the proverb which was spoken written by Isan scholars to teach persons to do good. Usually, Pha-ya or proverbs are physically divided into two groups; Pha-ya kreu, which means proverbs consisting of long sentence and Pha-ya Kom which consists of a short word. Whether they are long of short but they have three contents; good proverbs, loving couple talks and puzzle proverbs which means hidden agenda words.

The proverbs in harmony with Buddhist proverbs were in four ways: the practice of persons such as the education, the relation of persons with persons such as six directions, association, the relation of persons with the nature such as defiling of persons with the nature, and relation of persons with thing which is stay over of the nature such as bases of meritorious action, evil, carelessness, and non-carelessness for daily life, etc.

Buddhist proverbs were divided into thirteen groups: self, person, active and work, carelessness and not carelessness, good-evil, associating, happiness and suffering, donation, precepts, diligence, death and other groups. The main objects of the pha-ya

Synthesis was made into the same of each groups, to show that proverbs could be synthesized each group. Buddhist proverbs of some look likes, or direct which is the concepts some proverbs were quiet in the same or in the same, generally made as a concept to teach people (a person) for word behavior as the above mentioned one.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ด้วยความมีเมตตาธรรมและความเอื้ออาทรจากคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะ พระกิตติญาณโสภณ,ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รศ.อุดม บัวศรี และรศ.จิรภัทร แก้วกู่ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เป็นผู้ดูแลในการตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาวิชาการและเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาให้ความอนุเคราะห์ในด้านวิชาการและการจัดทำวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา

ขอขอบพระคุณและเจริญพรคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ทุกท่านของศูนย์บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตขอนแก่น ที่ได้เมตตาในการตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์และแนะนำเพิ่มเติมให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณและเจริญพร เจ้าหน้าที่และบุคลากรห้องสมุดวิทยาเขตขอนแก่นที่ได้เอื้อเฟื้อตำรา วิทยานิพนธ์ หนังสือและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้อนุเคราะห์ด้วยดีมาตลอดในการค้นคว้าข้อมูล

ขอน้อมอุทิศส่วนความดีของงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ แต่ผู้มีพระคุณทุกท่านและขออนุโมทนาขอบคุณนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา นักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย นักวิชาการ ผู้ประพันธ์ ผู้เรียบเรียงตำราวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยที่ผู้ศึกษาวิจัยได้นำมาอ้างอิงในครั้งนี จนกระทั่งทำให้งานวิจัยเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

พระมหาโสภรณ ธนปญฺโญ(เศรษฐา)

๑๑ มกราคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ผลยาสุภามิตีสถาน	๑๒
๒.๑ ประวัติและความเป็นมาของผลยาสุภามิตี	๑๒
๒.๒ ลักษณะและประเภทของผลยา	๑๓
๒.๓ โอกาสจ่ายผลยา	๒๘
๒.๔ วิธีการจ่ายผลยา	๓๑
๒.๕ การจัดหมวดหมู่ผลยาสุภามิตีสถาน	๓๒
๒.๖ จริยธรรมในผลยาสุภามิตีและพุทธศาสนสุภามิตี	๕๖
บทที่ ๓ วิเคราะห์ผลยาสุภามิตีสถานและพุทธศาสนสุภามิตี	๖๐
๓.๑ วิเคราะห์ผลยาสุภามิตี	๖๐
๓.๒ วิเคราะห์พุทธศาสนสุภามิตี	๖๖
บทที่ ๔ สังเคราะห์ผลยาสุภามิตีสถานลงในพุทธศาสนสุภามิตี	๘๔
๔.๑ ผลยาสุภามิตีที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภามิตีด้าน	๘๔

ความประพฤติกับบุคคล	
๔.๒ ฃญาสุภายิตที่มีเนือหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภายิตด้ำน	๘๖
สัมพันธ์ระหว่งบุคคลกับสังคม	
๔.๓ ฃญาสุภายิตที่มีเนือหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภายิตด้ำน	๙๑
สัมพันธ์ระหว่งบุคคลกับธรรมชาติ	
๔.๔ ฃญาสุภายิตที่มีเนือหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภายิตด้ำน	๙๓
สัมพันธ์ระหว่งบุคคลกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ	
๔.๔.๑ เรื่องบุญกิริยาวัตถุ	๙๔
๔.๔.๒ เรื่องบาป	๑๐๐
๔.๔.๓ เรื่องความประมาทและไม้ประมาทในการใช้ชีวิต	๑๐๒
๔.๔.๔ เรื่องธรรมชาติของร่างกายมนุษย์ (เบญจขันธุ์)	๑๐๓
บทที่ ๕ สรรูปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๑ สรรูปผลการวิจัย	๑๐๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๖
บรรณานุกรม	๑๐๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๓๕. เช่น อจ.ติก. (บาลี) ๒๑/๔๑/๒๓ หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ เล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๔๑ หน้า ๒๓. และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/และหน้าตามลำดับ เช่น อจ.ติก. (ไทย). ๒๑/๓๕/๑๑๕. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๓๕ หน้า ๑๑๕.

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา/เล่ม/หน้า เช่น ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๓/๔๐๑. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคอฎฐกถา เล่มที่ ๒ ข้อ ๘๓ หน้า ๔๐๑ ฉบับอฎฐกถา มหาจุฬาทศปิฎก, ๒๕๓๕.

พระสูตรต้นตปิฎก

ที.ปา.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวารรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.มหา.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิ่นณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิ่นณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิ่นณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ส.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ข.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
อจ.ติก.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.จตุกก.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาไทย)
อจ.ปญจก.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อจ.ฉก.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อจ.อฎฐก.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.นวก.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อจ.ทสก.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)

ช.ธ.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.อุ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานวรรค	(ภาษาไทย)
ช.อิติ.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.สุ.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ป.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมุททามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.วิ.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺตปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.เปต.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตฺตปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.เถร.(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงคณิปาติ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสัตตันตปิฎก

ที.สี.อ.(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ศุมงฺคลวิลาสินี	สีลกขณฺฐคคอกฺกุฎฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทอกฺกุฎฺฐกถา		(ภาษาบาลี)
ช.วิ.อ.(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมคฺคทีปนี	วิมานวตฺตอกฺกุฎฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ป.อ.(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	สทฺธธมฺมปฏกาสินี	ปฎิสมุททามคคอกฺกุฎฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการแสดงธรรมจกกับปวัตตสูตรเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นเหตุให้พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม จนกระทั่งได้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ตามลำดับในเวลาต่อมา^๑ อีกทั้งพระพุทธองค์ได้ทรงวางรากฐานแห่งการเผยแผ่ไว้ เพื่อเป็นแนวทางให้พุทธบริษัทนำไปปฏิบัติตามให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ปวงชนชาวโลก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตุถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม”^๒ แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มา เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กกุล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์”

ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาก็ได้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายสืบต่อมา ภายหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว เหล่าพุทธบริษัท ได้ช่วยเหลือกันเผยแผ่พระพุทธศาสนามาเป็นลำดับ ส่วนปัญหาต่างๆ ในการเผยแผ่พุทธธรรมในปัจจุบัน ก็มีรูปแบบและวิธีการที่เปลี่ยนไป เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย ดังจะเห็นได้ว่า ในอดีตการเผยแผ่อาจใช้รูปแบบการเทศนา บรรยาย ไม่มีสื่อหรืออุปกรณ์สำหรับช่วยเหลือนักเหมือนในปัจจุบัน สื่อที่เป็นหลักก็ใช้สื่อบุคคลและสื่อธรรมชาติเท่านั้น แต่ปัจจุบันมีสื่อสารมวลชนเข้ามาช่วยอีกทางหนึ่ง”

จะอย่างไรก็ตาม แม้ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ การนำเสนอพุทธธรรมย่อมมีรูปแบบพิเศษ และมีเทคนิคต่างๆ ให้ผู้ฟังๆ แล้วเกิดความศรัทธา เข้าใจและเชื่อมั่นในสิ่งที่ผู้พูดหรือผู้แสดงธรรมนั้นต้องการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ จึงทำให้พระสงฆ์นิยมนำพุทธพจน์บ้าง เถรคาถาบ้าง เถรีคาถาบ้าง เทวดาคาถาบ้าง ไปพูดหรือแสดงสั้นๆ ที่เรียกว่า “พุทธ

^๑ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๒๔ /๒๘ - ๓๑.

^๒ วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๐

^๓ คณะทำงาน, “นิทานวณะพุทธธรรมกับสื่อ”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๒ ฉบับที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๕๔๑) : ๑.

ศาสนสุภายิต” หมายถึง “ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว คำพูดที่ถือเป็นคติได้”^๔ นั่นก็คือ คำภายิต สอนใจ ตักเตือนบุคคลมิให้ประมาทในการบำเพ็ญความดี และสละความชั่วออกจากจิตใจ ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้น นักปราชญ์ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาบ้าง ปราชญ์ชาวบ้านบ้าง ที่เคยบวชเรียนเขียนอ่าน ก็ได้อบรมสั่งสอน แนะนำแก่บุตรหลานให้ ดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่ถูกต้องเช่นกัน โดยมีคำพูดลักษณะเป็นสุภายิต ที่เรียกว่า “ผญา” ซึ่ง แปลว่า ปัญญา^๕

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวรรณกรรม ที่มีคำพูดอันเป็นสุภายิต หรือที่นิยมเรียกว่า “ ผญา” ซึ่งเป็นคำพูดที่สั้นบ้าง ยาวบ้าง เป็นคำพูดก็มี เป็นประโยคก็มี อีกทั้งครอบคลุม แนวคิดและปรัชญา การดำเนินชีวิตเกือบทุกด้าน เช่น การสอนเรื่อง บุญ บาป การสอนเรื่อง กรรมดี กรรมชั่ว การสอนเรื่องความกตัญญูคุณท่าน การสอนเรื่องความเคารพ การสอนเรื่อง หน้าที่ของสมาชิกในสังคม ควรปฏิบัติตนอย่างไร เป็นต้น สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภายิต โดยทั้งสองอย่างนี้ มีความเกี่ยวเนื่องกันปราชญ์ชาวบ้านมักนิยม จดจำนำไปกล่าวในโอกาส ต่างๆ เพื่อเป็นแนวคิด คติสอนใจ เช่น การปาฐกฐา การบรรยายธรรม การไต่อาทิ การกล่าว สุนทรพจน์ คำอวยพรในวันสำคัญของบุคคลสำคัญต่างๆ ปราชญ์เหล่านี้มักเลือกนำผญา หรือ พุทธศาสนสุภายิตหรือทั้งสองอย่างมากกล่าวเพื่อให้แนวคิดและคติสอน^๖

ด้วยเหตุนี้ “ผญาสุภายิต” จึงเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่สำคัญยิ่งของชาวอีสาน ซึ่งมีประวัติโดยสังเขปว่า ชาวอีสานมีสภาพเหมือนกับคนไทยภาคอื่นๆ เมื่อมีความพอใจรักใคร่ชอบพอกันแล้ว มักไปมาหาสู่กัน เป็นประจำ อีกอย่างหนึ่งเป็นการพูดคุยกันเกี่ยวพาราสิ หรือจ่ายผญานี้ เข้าใจว่าเกิดที่แดนดินถิ่นอีสาน เมื่อไม่เกิน ๓๐๐ ปีมานี้ ผู้ชายชาวอีสานเมื่อ อายุครบบวช จะเป็นการบวชพระหรือสามเณร จะตั้งใจศึกษาเล่าเรียน จนมีความรู้ ความเฉลียวฉลาด สามารถแต่งหนังสือเป็นกาพย์กลอน โคลงฉันท์ โคลงได้เพื่อสนทนากันต่อมา แต่งเพื่อเกี่ยวพาราสิกัน^๗

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔๗.

^๕ ประมวล พิมพ์เสน, *ผญาห่อโคลง*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

^๖ ประมวล พิมพ์เสน, *ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน*, (ขอนแก่น : พระธรรมขันธ์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

แต่เนื่องจากว่า ในปัจจุบัน จะเห็นว่าพระสงฆ์หรือปราชญ์ชาวบ้านจำนวนน้อยเท่านั้น ที่สามารถจะพูดหรือกล่าวคำพุทธศาสนสุภาษิตและกล่าวคำพญาได้ถูกต้องในการสื่อสาร เพราะว่า ส่วนใหญ่จะนิยมการแสดงธรรมเนียมแบบธรรมเนียมโบราณ ไม่นิยมยกพุทธศาสนสุภาษิตขึ้นมาอ้างอิง หรือยกคำพญามาประกอบเทศนาหรือบรรยายนั้นเลย อีกส่วนหนึ่งก็มาจากสื่อต่างๆ ที่ได้นำเสนอรูปแบบที่ทันสมัยกว่า เร้าใจกว่า เช่น ละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ หนังสือวารสาร นิตยสารต่างๆ ที่นำเสนอมีรูปแบบสีสันกว่าสาระเข้ามาแทนที่ จึงทำให้การเผยแพร่พุทธธรรมที่นิยมใช้โวหารแบบโบราณ เริ่มหมดไปโดยปริยาย ดังจะเห็นได้ว่า ชาวอีสานส่วนใหญ่ทั้งเยาวชนและผู้ใหญ่ในปัจจุบันนี้ แทบจะกล่าวคำพญาไม่ได้เลย และแทบจะไม่ได้ใส่ใจในพุทธศาสนสุภาษิต ที่เป็นคำแนะนำ คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเลยแม้แต่น้อย เพราะเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ล้าหลัง ล้าสมัย และคำพญา ก็ไม่ควรนำไปกล่าว เพราะมีลักษณะเป็นคำค่อนข้างสองแง่สองง่ามหรือหยาบโตน ส่วนพุทธศาสนสุภาษิต ก็เป็นคำของพระสงฆ์ยังไม่ควรนำไปกล่าว ด้วยเหตุนี้เอง ทั้งพุทธศาสนสุภาษิตและพญาสุภาษิต จึงมีแต่วันเสื่อมลงทุกวัน เพราะหาผู้พูด ผู้กล่าวไม่ได้หรือไม่ต้องการจะกล่าว จึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงสำหรับวงการพระพุทธศาสนาและวงการปราชญ์อีสานในปัจจุบันนี้

ดังนั้น ผู้วิจัย จึงสนใจที่จะศึกษาพญาสุภาษิตอีสาน วิเคราะห์พญาสุภาษิตและพุทธศาสนสุภาษิต และการสังเคราะห์พญาสุภาษิตอีสานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภาษิต เพื่อให้ทราบถึงความสำคัญในการนำพญาสุภาษิตอีสานและพุทธศาสนสุภาษิตไปใช้ในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่ปราชญ์ชาวบ้านและเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นนำยกย่องทางสังคมต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพญาสุภาษิตอีสาน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์พญาสุภาษิตอีสานและพุทธศาสนสุภาษิต
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาสังเคราะห์พญาสุภาษิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภาษิต

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ด้านเนื้อหา ประกอบด้วย ศึกษาถึงพญาสุภามิตตีสถาน วิเคราะห์พญาสุภามิตตีสถานและ พุทธศาสนสุภามิตตีสถาน และการสังเคราะห์พญาสุภามิตตีสถานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภามิตตีสถาน

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การสังเคราะห์ หมายถึง การสังเคราะห์พญาสุภามิตตีสถานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภามิตตีสถาน

พุทธศาสนสุภามิตตีสถาน หมายถึง คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในรูปของคาถา (ฉันทลักษณ์) ที่มาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแต่งขึ้นภายหลัง

พญาสุภามิตตีสถาน หมายถึง หมายถึง พญาล้อมและพญาเครือ ซึ่งเป็นคำพูดที่สั้น บ้าง ยาวบ้างแต่มีลักษณะหรือท่าทีแสดงแนวปัญหาในการตัดสินใจสอนหรือให้แนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๕.๑ ประเภทเอกสาร

จิรภัทร แก้วภู ได้กล่าวถึงพญาไว้ใน “วรรณคดีอีสานประเภทคำสอน” สรุปความได้ว่า พญานั้น คือ ภาษาที่เป็นระบบของสัญลักษณ์เชิงสัญลักษณ์ในการพูดหรือเขียนเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากรุ่นอายุหนึ่งไปสู่อีกรุ่นอายุหนึ่ง เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ไม่ใช่ได้มาโดยสัญชาตญาณ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เป็นสิ่งที่เป็นที่ยอมรับเป็นสมบัติของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนที่ติดตามมนุษย์ไปทุกหนทุกแห่ง ไม่มีใครแยกภาษาออกจากมนุษย์ได้... วรรณกรรมคำสอน จึงหมายถึง คำประพันธ์ที่เน้นความสำคัญของ “เนื้อหาสาระ” เป็นคำพูด

หลักแหลมได้สาระ เป็นสุภาษิต เป็นคติ ซึ่งหลักเกณฑ์ แนวทางและวิธีการในประพจน์ ปฏิบัติ ต่อคนและสิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวัน^๕

ช. ศิษย์นักประพันธ์ ได้กล่าวถึงผญาว่าเป็นคำพูดที่อำนวยประโยชน์อย่างมากแก่นักเทศน์นักเผยแผ่ธรรม ดังความตอนหนึ่งว่า ด้วยคำพูดต่างๆ นี้ หนุ่มสาวเฒ่าแก่ทางภาคอีสานนิยมพูดกันมาแต่โบราณกาล เพราะเป็นคำพูดที่มีคติน่าฟังมาก โดยเฉพาะผู้ที่คือนักเผยแผ่ นักพูดควรที่จะใช้คำผญาให้ถูกต้องเหมาะสมแก่กาลสมัย^๕

บ. ชัมมทาส ได้กล่าวถึงพุทธศาสนสุภาษิตและผญาว่า เป็นสิ่งที่ควรแก่การนำไปเผยแผ่สั่งสอนต่อประชาชน เนื่องจาก เป็นเรื่องใกล้ตัวของชาวพุทธและชาวอีสานที่จะต้องรับรู้เรื่องราวต่างๆ ผ่านสุภาษิตนั้นๆ ขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาอีกด้วย และทำให้เกิดความมั่นคงสืบไป เช่น สุภาษิตที่ว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ” แปลว่า “ธรรมนั้นแลท่าน ชี้อภัยยังท่านผู้ประพฤติธรรมบ่ขาดมือ จนเฒ่าชั้วตาย”^{๑๐} ข้อความนี้ หมายถึง ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมนั่นเอง

พระหล้า กุสุโม ได้กล่าวถึงผญาว่าเป็นเครื่องมือสำหรับเผยแผ่พุทธธรรมของนักเทศน์ ได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งว่า การทำงานทุกอย่าง จะสำเร็จหรือไม่จะต้องอาศัยอุปกรณ์ เช่น หากจะทำงานก็ต้องอาศัยจอบ เสียม และพืชพรรณต่างๆ จึงจะได้ผลดี ตรงกันข้ามถ้าไม่มีอุปกรณ์ในการทำงานเลย พืชพรรณก็ไม่มี ย่อมไร้ผลเช่นกัน เหมือนกับนักเทศน์นักเผยแผ่ธรรม หากไม่มีอุปกรณ์ช่วยเหลือแล้ว ย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้น ผญาหรือคำสุภาษิต จึงเป็นอุปกรณ์ให้สำเร็จวัตถุประสงค์ในการพูดดังกล่าวนี้^{๑๑}

พรชัย ศรีสารคาม ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความสำคัญของผญาสุภาษิตว่า เป็นผญาที่นักปราชญ์โบราณอีสานแต่งขึ้น เพื่อให้เป็นคติสอนใจให้ผู้คน นำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จะเห็นได้ว่าคนอีสานจากอดีตจนปัจจุบันสามารถดำรงความเป็นหมู่กลุ่ม ความเป็นญาติพี่น้อง มีการช่วยเหลือเอื้ออาทร แบ่งปัน เฉลี่ยเจืองาน มีน้ำใจที่ดั่งใจต่อกัน ส่วน

^๕ จิรภัทร แก้วภู, “วรรณคดีอีสานประเภทคำสอน”, อ้างใน โครงการส่งเสริมหอพุทธศิลป์ ลำดับที่ ๒, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๑ - ๒.

^๕ ศิษย์นักประพันธ์, *ประมวลภาษิตยอดผญา*, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

^{๑๐} บ. ชัมมทาส, *คำว่าสุภาษิตอีสาน ชุด บาลีโลก*, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

^{๑๑} พระหล้า กุสุโม, *ธรรมภาษิตคำกลอน ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

ใหญ่จะอาศัยแนวคำสอนจากผลภวาทิตซึ่งแทรกปนอยู่ในวรรณคดีอีสานบ้าง นิทานพื้นบ้าน บ้างเป็นคติในการดำเนินชีวิต^{๑๒}

บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล ได้กล่าวถึงผลภวาทิตว่าเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อแนวทางอันควรประพฤติของชาวอีสาน มีพื้นอันเนื่องมาจากระบบจารีต ชาวอีสาน มิได้ต้องการความสุขเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต ชาวอีสาน ขอมล้าปากครากคร่าอาจเรียกได้ว่า ขอมเป็นทุกข์ เพื่อให้ได้มาซึ่งปัญญาให้แก่ตนเอง ถือได้ว่าปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวอีสาน ต้องแสวงหาความรู้แก่ตนเองตามแนวคิดอันเนื่องมาจากปัญญา โดยการปลูกฝังและจดจำ เพราะว่า ผลภวาทิต คือ “ปัญญา” เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปสู่ความหลุดพ้น โดยพยายามให้ตนเองมีชีวิตที่ดีขึ้น ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา^{๑๓}

ประมวล พิมพ์เสน ได้เรียบเรียงผลภวาทิตเอาไว้และกล่าวให้ทัศนะว่า “ผลภวาทิต” เป็นคำพื้นเมืองอีสาน ความหมายตรงกับภาษาบาลีสันสกฤตว่า “ปัญญาและปรัชญา” หมายถึง องค์ความรู้ด้านภาษา เริ่มจาก ญาบเว้า โตงโตย กาพย์ โคลง ร่าย ทุกชนิด ถ้ามีความรู้อธิบาย วิชาการหรือวิชาชีพด้านใดด้านหนึ่งได้ เขาเรียกภูมิปัญญา แต่ถ้าพูดเป็นกลอน เป็นสุภาษิต เป็นสำนวนโวหาร เขาเรียกคนนั้นว่า “จอมผลภวาทิต” หรืออีกคหนึ่งว่า “นักสคัมภ์” คือ เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือเป็นผู้รอบรู้หรือเป็นหลักในแขนงนั้น^{๑๔}

ปรีชา พิณทอง ได้รวบรวมบทผลภวาทิตต่าง ๆ พร้อมกับความหมายไว้ในหนังสือ ภาษิตโบราณอีสาน ว่า คำพูดของนักปราชญ์โบราณอีสานเฉพาะที่เป็นภาษิตสั้นๆ ไม่มีในหนังสือผูกหนังสือมัดของอีสาน จะมีก็แต่ที่ปากคำของครูบาอาจารย์หรือผู้เฒ่าผู้แก่ เมื่อเวลาท่านอบรมสั่งสอนลูกหลานของท่าน ท่านมักจะยกคำพูดชนิดนั้นขึ้นมาตั้งแล้วสาธกยกนิทานมาประกอบ ผู้เป็นลูกหลานของท่านก็จดจำเอาภาษิตนั้นนำมาเล่าสืบต่อกันมาท่านได้จัดหมวดผลภวาทิตไว้ทั้งสิ้น ๑๑ หมวด คือ หมวดว่าด้วยการกิน หมวดว่าด้วยเครื่องนุ่งห่ม หมวดว่าด้วยที่อยู่อาศัย หมวดว่าด้วยยารักษาโรค หมวดว่าด้วยทุกข์สุข หมวดว่าด้วยตน

^{๑๒} พรชัย ศรีสารคาม, *เรียงถ้อยร้อยผลภวาทิต*, (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓.

^{๑๓} บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, *ผลภวาทิตภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง*, (ขอนแก่น : คลังน่านาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖.

^{๑๔} ประมวล พิมพ์เสน, *อธิบายผลภวาทิต ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข*, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒.

หมวดว่าด้วยคน หมวดว่าด้วยการงาน หมวดว่าด้วยความประมาทและไม่ประมาท หมวดว่า
ด้วยบุญ-บาป หมวดว่าด้วยคบหา^{๑๕}

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กล่าวถึงลักษณะนำเสนอ
วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานไว้ว่า วรรณกรรมประเภทนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) วรรณกรรมมุขปาฐะ มี ๖ ชนิดด้วยกัน ประกอบด้วย

ก. การบอกเล่าปากต่อปากกันมาธรรมดา เช่น ผู้ใหญ่พูดเล่าเรื่องตำนานและ
นิทานให้ฟัง

ข. การสวดสรภัญญะ เป็นการอ่านหนังสือผูกด้วยท่วงทำนองสวดมนต์ นิยมอ่าน
กันในระยะเวลาการเข้าพรรษา

ค. การอ่านหนังสือผูก นิยมอ่านในงานศพ หรืองานฉลองการอยู่ไฟของหญิงแม่
ลูกอ่อน ทั้งนี้ เพื่อความสนุกสนาน แลเพื่อคลายความเหงา

ฅ. การแสดงหมอลำ เป็นการละเล่นพื้นเมืองของชาวอีสานประเภทหนึ่ง มี
ลักษณะเป็นการขับร้องหรือขับลำนำ

ง. เพลงเด็ก มีทั้งหมด ๓ ประเภท ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก, เพลงประกอบการละเล่น
ของเด็ก, เพลงที่เด็กใช้ร้องเล่นเพื่อความเพลิดเพลิน, และผญาสุภายิตคำคมอีสาน

๒) วรรณกรรมลายลักษณ์อักษร มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง นิยมใช้จารลง
ในใบลาน โดยมีใบลานที่ใช้จารหนังสือ ๒ ขนาด คือ

ก. ใบลานขนาดสั้น เรียกเป็นภาษาถิ่นว่า “หนังสือก้อม” ซึ่งส่วนมากจะบันทึก
ตำราต่างๆ เอาไว้

ข. ใบลานขนาดยาว เรียกภาษาอีสานเรียกว่า “หนังสือผูก” ส่วนใหญ่เป็นเรื่องรวม
เกี่ยวกับนิทานและวรรณคดี^{๑๖}

ลำลี รักสุทธิ ได้กล่าวถึงบทบาทของผญาสุภายิตที่มีต่อการใช้ปัญญาของชาว
อีสานให้รู้จักคิดไว้ว่า ผญาสุภายิตเป็นผญา ที่พ่อแม่นำมาสอนลูก ปู่ นำมาสอนหลาน ผู้นำ
ทางพิธีกรรมนำมาสอนชาวบ้าน เมื่อได้อ่านหรือฟังแล้วต้องนำมาคิด พิจารณาไตร่ตรอง

^{๑๕} ปรีชา พิณทอง, ภาษิตโบราณอีสาน (ฉบับสมบูรณ์), (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔.

^{๑๖} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒.

ตีความ เพราะบางสำนวนได้ซ่อนแฝงคำความหมายไว้อย่างลึกซึ้ง ถ้าเพียงแต่อ่านแล้วผ่านไป อาจไม่ได้ความหมายแฉ่กิดกิดใจ เช่นคำว่า... “อยากกินน้ำแซบให้ขุดน้ำบ่อหิน อยากมีอยู่มีกิน ให้เอาศีลเป็นทุนไปค้า อยากขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้าให้ฆ่าเจ้าของเอง” ซึ่งพญาสำนวนนี้ หลายคนอ่านแล้ว จะมีความเห็นขัดแย้งทันที โดยเฉพาะวรรคสุดท้ายที่ว่า “อยากขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้าให้ฆ่าเจ้าของเอง” ผู้อ่านจะสงสัยว่าอยากพบสวรรค์นิพพานแล้ว ทำไมจึงฆ่าตัวเอง ไม่ขัดกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่เรียกว่า อัถวินิบาตกรรม(การฆ่าตนเองถือเป็นบาปหนัก)... ความจริงผู้แต่งได้ซ่อนปรัชญาไว้ว่า การฆ่าตนเองนั้นหมายถึงการฆ่า กิเลส ตัณหา อวิชชา อุปทาน โลก โกรธ หลง ที่นอนเนื่องเป็นเพื่อนอยู่ในจิตใจของเราให้ตายไปนั่นเอง ไม่ได้หมายถึงการฆ่าชีวิตทางกายดังที่เข้าใจกัน^{๑๑}

อุดม บัวศรี ได้รวบรวมพญาไว้ในหนังสือ พญาก้อมปรัชญาชีวิตชาวอีสานว่า การจะเข้าใจพญาก้อมของอีสานได้ถูกต้องนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายเท่าใดนัก แต่ก็ไม่อยากเกินไปขนาดต้องเกิดเป็นชาวอีสาน เพียงแต่ศึกษาวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตเขาอย่างยุติธรรม และให้เกียรติก็พอจะเข้าใจได้ การตีความหมายตามคำพูด อาจได้ความสนุกสนานหรือขำขัน แต่จะไม่ได้เนื้อหาของความคิด หากไม่แปลความหมายออกมาให้ตรงกับความหมายที่แท้จริงของพญา^{๑๒}

๑.๕.๒ ประเภทงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (กิตฺติวณฺโณ/วงษ์มณี) ได้กล่าวถึงเทคนิคในการเผยแผ่พุทธธรรมว่า ในการแสดงธรรมของพระสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาล มาจนถึงปัจจุบัน ได้อาศัยเทคนิคและวิธีการต่างๆ เพื่อให้การแสดงธรรมนั้น เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังธรรมมากที่สุด แม้พระสงฆ์ในเขตจังหวัดขอนแก่นและ จังหวัดอุดรธานี ก็ได้อาศัยการนำบทพญาเพื่อนำไปปรับใช้สั่งสอนพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ออกมาแล้ว มีแนวคิดในเชิงจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในบทพญา คือ (๑) สอนเรื่องการบริโภคน้ำใจ ๔ อย่างรู้จักพอประมาณ และสันโดษ (๒) สอนเรื่องการวางท่าทีต่อความทุกข์ และวิธีปฏิบัติตนให้มีความสุข (๓) สอนเรื่องการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม (๔) สอนเรื่องการปฏิบัติต่อบุคคล (๕) สอนเรื่องศิลปะในการทำงาน (๖) สอนเรื่องความไม่ประมาทและโทษ

^{๑๑} ลำลี รักสุทธิ, พญา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสุทธิวัฒนา, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

^{๑๒} อุดม บัวศรี, พญาก้อมปรัชญาของชีวิตอีสาน, (ขอนแก่น : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑.

ความประมาท (๓) สอนเรื่องบุญ-บาป (๔) สอนเรื่องการคบหาเพื่อนที่ดี (๕) สอนเรื่องปัญหา (๑๐) สอนเรื่องการศึกษาหรือหมวดความรู้ (๑๑) สอนเรื่องต่างๆ ไป^{๑๕}

นิตยา ภักดีบัณฑิต ได้แบ่งผลตามจุดมุ่งหมายในการใช้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) ผลที่ใช้ในการสั่งสอน ซึ่งผู้รับคำสั่งสอนจะมีหลายระดับนับแต่เด็กหนุ่มสาวคนแก่ จนกระทั่งผู้ปกครอง เช่น “จงพากันฮักไพร่ฟ้า เมืองบ้านซิมู่มเย็น” หมายถึงว่า ผลนี้ใช้สั่งสอนผู้ปกครอง ให้รักไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของตน จะทำให้บ้านเมืองที่ตนปกครองสงบสุขร่มเย็น (๒) ผลที่ใช้ในการเกี่ยว มักเต็มไปด้วยวาทศิลป์ เพื่อให้ผู้ฟังเคลิบเคลิ้ม คล้อยตาม เช่น ฝ่ายชายกล่าวผลว่า “อ้ายนี่เป็นดั่งกาดำแท้ บ่อหวังแลแก้วส่อง บ่แม่นทองแท้ๆ พระนางน้องบ่อยากเอาคอกดี” หมายถึงว่า ตัวพีนี่เปรียบเหมือนกาดำดำ ไม่ได้จะหวังให้น้องเหลียวมอง ไม่ใช่ทองแท้ๆ ตัวน้องคงจะไม่อยากได้กระมัง (๓) ผลที่ใช้ในการอวยพร เป็นผลที่สื่อความปรารถนาดีไปยังบุคคลอื่น แสดงให้เห็นค่านิยมและความต้องการของมนุษย์ตามหลักจิตวิทยา มักใช้ในโอกาสที่เป็นมงคล เช่น ผลที่ว่า “ให้เจ้าเป็นคู่แก้วคู่ขวัญ ให้เจ้าฮักกัน บ่มีเปิด ลูกแก้วเกิดหญิงชาย สุขสบายจนแก่เฒ่า สมบัติหลังเข้าเนืองนอง เงินทองมีมากล้นเทอญ” หมายถึงว่า ผลนี้มีใจความอวยพรให้แก่คู่แต่งงาน ให้เป็นคู่รักกันจนแก่เฒ่า อย่าได้เลิกร้าง มีลูกที่ดีมีทรัพย์สินเงินทองมากมาย การจัดประเภทของผลดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าขึ้นอยู่กับลักษณะข้อมูล และการกำหนดเกณฑ์ของการแบ่งประเภท และแม้จะมีความแตกต่างกันแต่ก็มีลักษณะบางอย่างที่ร่วมกันอยู่^{๑๖}

อดิศร เพียงเกษ ได้ศึกษาวิจัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง บุญ – บาป ที่ปรากฏในผลอีสาน ผลจากการศึกษาพบว่า สังคมโบราณอาศัยคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยว จิตใจ เป็นข้อวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ให้อยู่ในกรอบประเพณีที่ดีงาม คนอีสานที่เรียนหรือเข้าใจหลักธรรม คำสอนของพระพุทธศาสนา และมีความสามารถในการถ่ายทอดเป็นคำผลได้ ก็นำคำสั่งสอนนั้นมาผูกเป็นผลา ใ้อบรมสั่งสอนกุลบุตร กุลธิดา เป็นการถ่ายทอดจากปากต่อปาก จดจำเล่าขานกันมาหรือมีผู้นิยมเรียกกันในเวลาต่อมาว่า “วรรณกรรมมุขปาฐะ” คติว่าด้วยการทำบุญ – บาป ในบทผลอีสาน ก็เป็นไปตาม

^{๑๕} พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (กิตติคุณ โณ/วงษ์มณี), “การศึกษาผลาเชิงจริยธรรมที่พระสงฆ์ชาวอีสานนำไปใช้สอน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๑๖} นิตยา ภักดีบัณฑิต, “ผลาภายิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๒).

แนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ และส่วนใหญ่คือการทำบุญตามแนวแห่ง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นหลัก และในการทำบาปก็อยู่ในขอบเขตของอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นสำคัญ ที่นอกไปจากนั้น เป็นประเด็นย่อยที่เพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งนับเป็นความชาญฉลาดของ ปราชญ์ชาวอีสาน ที่ประยุกต์เพิ่มให้ใช้ได้ ในภาคปฏิบัติ อันแสดงถึงภูมิปัญญาที่น่า สรรเสริญ^{๒๑}

สรุปได้ว่า ภูณานั้น มีนัยสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานเป็นอย่างยิ่ง ตั้งแต่อดีตมา จนถึงปัจจุบัน ภูณามีความหมายตรงกับภาษาบาลีสันสกฤตว่า “ปัญญาและปรัชญา” วัตถุประสงค์สำคัญของภูญาที่ใช้ ก็เพื่อใช้กล่าวในโอกาสต่างๆ คือ ภูญาที่ใช้ในการสั่งสอน การเกี่ยวพาราสี และภูญาที่ใช้ในการอวยพร ดังนั้น ภูญา จึงเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อแนวทางอันควรประพฤติของชาวอีสาน มีพื้นอันเนื่องมาจากระบบจารีต ทั้งนี้ เพื่อต้องการ อบรมประชาชนให้เป็นผู้ประพฤติดี มีระเบียบวินัยในตนเอง รู้จักการใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลอื่น และไม่ทำร้ายสังคมที่ตนเกี่ยวข้อง แต่เกื้อกูลประโยชน์ต่อกัน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษาจาก เอกสาร โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการ ดังนี้

๑.๖.๑ ขั้นศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research)

เป็นการศึกษาแนวความคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา วิธีการศึกษา รวมทั้ง ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ โดยแบ่งแหล่งข้อมูล ดังนี้

๑) แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช, ๒๕๓๕. และพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี, ๒๕๓๕.

๒) แหล่งทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลจากงานวิจัย เอกสารและตำรา วิชาการที่เกี่ยวข้อง

^{๒๑} อติสร เพ็ญเกษ, “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ-บาปในภูญาอีสาน”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

๑.๖.๒ ชี้นำมาสรุปวิเคราะห์

โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้จากเอกสาร แยกแยะเป็นหมวดหมู่ จัดเป็น ๕ บทตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เสร็จแล้วจึงนำมาสรุปวิเคราะห์ตามหลักพรรณนาวิธี เรียบเรียงเป็นเนื้อหาวิทยานิพนธ์เพื่อนำเสนอเป็นรูปเล่มพร้อมด้วยข้อเสนอแนะของการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงผลญาณุภามิตอิสาน

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงวิเคราะห์ผลญาณุภามิตและพุทธศาสนุภามิต

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงสังเคราะห์ผลญาณุภามิตอิสานลงในคัมภีร์พุทธศาสนุภามิต

บทที่ ๒ ผญาสุภาษิตอีสาน

ผญา เป็นคำพูดที่สั้นๆ และมีความหมายในตัวเอง โดยปราชญ์ชาวอีสานแต่โบราณนิยมนำมากล่าวใน โอกาสต่างๆ เพื่อเป็นการให้ข้อคิด คติเตือนใจ ตลอดจนแง่คิดในทัศนะของวิถีชีวิตชาวอีสานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งในภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย จะไม่นิยมนำผญาสุภาษิตอีสานมากล่าว ด้วยเหตุนี้ ผญาสุภาษิตอีสาน จึงเป็นภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดแก่นุชนมาเป็นเวลาที่ยาวนาน เนื่องจากว่า เป็นคำพูดที่แฝงไว้ด้วยปรีชาธรรมที่ทำให้ผู้ฟังประทับใจและสามารถที่จะนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตนเองได้ เช่น ผญาที่กล่าวว่า “คาดลิได้บิณมาคือนกเง้า คาดบได้ บิณเจ็ยเจ็ดหนี” ซึ่งแปลความหมายว่า หากคนมีถึงคราวที่จะได้หรือประสบกับความสำเร็จในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็คงไม่แคล้ว แต่หากบุญวาสนาไม่นำพาแล้ว สิ่งที่เราคาดไว้กลับสูญหายไป ไม่สมหวัง เป็นต้น ดังนั้นผู้วิจัยจะได้นำเสนอผญาสุภาษิตอีสานต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติและวิวัฒนาการของผญา

ภาษาเป็นระบบของสัญลักษณ์เชิงสัญญนิยมในการพูดหรือเขียนเป็นสิ่งถ่ายทอดจากรุ่นอายุหนึ่งไปสู่อีกรุ่นอายุหนึ่ง เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ไม่ใช่ได้มาโดยสัญชาตญาณ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เป็นสิ่งที่เป็นที่ยอมรับเป็นสมบัติของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนที่ติดตามมนุษย์ไปทุกหนทุกแห่ง ไม่มีใครแยกภาษาออกจากมนุษย์ได้...วรรณกรรมคำสอน จึงหมายถึง คำประพันธ์ที่เน้นความสำคัญของ “เนื้อหาสาระ” เป็นคำพูดหลักแหลมได้สาระ เป็นสุภาษิต เป็นคติ ชี้หลักเกณฑ์ แนวทางและวิธีการในประพฤติ ปฏิบัติต่อคนและสิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวัน^๑ อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะทราบความเป็นมาของผญา ควรทราบถึงความหมายเป็นเบื้องต้นให้เข้าใจ ดังต่อไปนี้

^๑ จิรภัทร แก้วภู, “วรรณคดีอีสานประเภทคำสอน”, อ้างใน โครงการส่งเสริมหอพุทธศิลป์ ลำดับที่ ๒, (ขอนแก่น : กลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๑ - ๒.

๒.๑.๑ ความหมายของผญา

ผญา เป็นคำนาม แปลว่า ปัญญา ปรัชญา ความฉลาด คำพูดที่เป็นภายิตที่มีความหมายอยู่ในเชิงเปรียบเทียบ ประกอบไปด้วยถ้อยคำอันหลักแหลมลึกซึ้ง คำกลอนผญา อาจจะเป็นกลอนพื้นบ้าน หนุ่มสาวพูดเกี่ยวพาราสีในการแสดงความรัก แต่ไม่ว่ากันตรงๆ เป็นเพียงพูดเลียบเคียง กระทบกระเทียบเปรียบเปรยกัน และอาจว่าเป็นกลอนสดก็มี^๒

ผญา หมายถึง คำพูดของนักปราชญ์ถิ่นอีสาน โบราณและเป็นภาษาที่มีอายุพอสมควร ผญาเป็นคำที่ถ่ายทอดมาจากคำว่า “ปัญญา” และ “ปรัชญา” ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา นักปราชญ์โบราณอีสานท่านเปลี่ยนจากคำเดิม คือ ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ ดังนั้น คำว่า ผญา ก็คงมีความหมายเช่นเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน^๓

นอกจากนั้น ปราชญ์ชาวอีสานหลายท่าน ก็ได้ให้ความหมายของผญาไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสุสมหารเถร) ได้ให้นิยามคำว่า “ผญา” ว่า ตามพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสุสมหารเถร) ให้ความหมายว่า ผญา (พะญา) น. ปัญญา ปรัชญา ความฉลาด คำพูดที่เป็นภายิตมีความหมายลึกซึ้งในเชิงเปรียบเทียบ^๔

จรรุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้นิยามคำว่า “ผญา” ที่หมายถึง “ปัญญา” หรือ “ปรัชญา” หากนำมาพิจารณาความหมาย ผญา ตามหลักแห่งนิรุกติศาสตร์ ผญาตรงกับคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาสันสกฤต และคำว่า “ปัญญา” ในภาษาบาลี เนื่องจากภาษาถิ่นอีสานใช้ตัว ผ แทน ปร และ ปล เช่นคำว่า^๕

-ปราบ	ใช้ออกเสียงเป็น	ผาบ
-ประโยชน์	ใช้ออกเสียงเป็น	พะ โยชน์
-ประเทศ	ใช้ออกเสียงเป็น	พะเทศ

^๒ จรรุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐), หน้า ๕๘.

^๓ อุดม บัวศรี, ผญาภูมิปัญญาชีวิตของชาวอีสาน, (ขอนแก่น : โครงการสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๘), หน้า ๕๕.

^๔ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสุสมหารเถร), พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๑.

^๕ จรรุวรรณ ธรรมวัตร, ผญาบทกวีของชาวอีสาน, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ชมรมวรรณกรรมอีสาน, ๒๕๒๓), หน้า ๑.

-โปรด	ใช้ออกเสียงเป็น	โผด
-ผิดแปลก	ใช้ออกเสียงเป็น	ผิดแพก
-ปราสาท	ใช้ออกเสียงเป็น	ผาสาด

ดังนั้น ผญา จึงแปลว่าปัญญา หรือความรู้ ดังคำกล่าว “ มีเงินเต็มพา บ่ต่อ มีผญาเต็มปุม” หมายถึง มีเงินเต็มภาชนะไม่เท่ามีความรอบรู้ในวิทยาการ

พรชัย ศรีสารคาม ได้ให้นิยามคำว่า “ผญา” หมายถึงคำพูดที่เป็นภาษิต มีความหมายลึกซึ้ง มีความไพเราะกินใจ คำนี้หมายความว่า ปัญญาในภาษาบาลี หรือปรัชญาในภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นคำหรือข้อความที่ไม่แยกสายแต่สัมผัสลึกซึ้ง เป็นคติเรียกว่า “โองโตย” ซึ่งตรงกับคำว่า “สำนวน” ในภาษาไทย บางแห่งในคำอีสาน เรียกว่า “ยาบช่วง” หรือ “วาดเว้า” เช่น คำพูดเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวชาวอีสานสมัยก่อน แต่บางทีก็มักเรียกรวมๆ กันว่า ผญา ไปเลย เพราะจะแยกจากกันให้เด็ดขาดก็ยากเต็มที ผญา จึงหมายถึงข้อความสั้นๆ ที่มีเสียงคล้องจองกันอย่างไพเราะแฝงแง่คิดทางคติโลก คติธรรม^๖

สวิง บุญเจิม ได้กล่าวว่าผญาคือคำคล้องจอง ซึ่งมีสัมผัสสระและสัมผัสอักษร (พยัญชนะ)ที่ไพเราะเป็นการสรุปรวบยอดการสื่อสารที่มีความยาวให้สั้น และมีวรรคสูงใจต่อผู้ฟัง^๗

อุดม บัวศรี จึงกล่าวได้ว่า ผญา คือ ถ้อยคำอันเป็นคำพูดของบรรดานักปราชญ์และบัณฑิตชาวอีสานแต่โบราณ ซึ่งท่านได้กลั่นกรองรจนาและสั่งสมไว้ เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากความคิด ความฉลาด ที่ใช้ในการอบรม สั่งสอน แนะนำ ตักเตือน โดยผ่านผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ พระสงฆ์ นำมาอบรมสั่งสอนบุตรหลาน ศิษย์ และบุคคลต่างๆ ไป ยังรวมไปถึงคนหนุ่มสาวที่ใช้ผญาเกี่ยวพาราสีกัน โดยมีผลต่อการศึกษา เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม อีกทั้งการแสดงสังขรณ์ในชีวิตจริงของคนอีสาน^๘

สรุปความหมายของผญาได้ว่า

๑) ตามรูปศัพท์ คำว่า “ผญา” แปลว่า ปัญญา เป็นคำพูดที่เป็นสุภาษิตใช้สำหรับสั่งสอน อบรม ตักเตือน เป็นคติพจน์ ข้อเตือนใจแก่ผู้ฟัง

^๖ พรชัย ศรีสารคาม, ผญาอีสาน, (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๒๒), หน้า ๒.

^๗ สวิง บุญเจิม, ปรัชญาเมธีอีสาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

^๘ อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๖.

๒) วัตถุประสงค์ในการกล่าว เพื่อต้องการให้ผู้ฟัง ได้รับคติธรรม เนติธรรม และวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์อีสานชนสู่ชนรุ่นหลังๆ สืบต่อกันมา

๓) ผญา จัดเป็นเครื่องมือสำหรับสื่อการสอนของปราชญ์อีสาน เพราะชาวอีสาน มีเทคนิคในการสอนบุตรหลานหรือประชาชนของตน โดยผ่านสื่อต่างๆ ที่มีลักษณะคล้ายกับผญา เช่น หมอลำกลอน, หมอลำเรื่อง, เทศน์แหล่เสียงทำนองสรภัญญะ เป็นต้น

๒.๑.๒ ประวัติของผญา

เนื่องจากว่า ผญาเป็นวรรณกรรม “มุขปาฐะ” ที่สืบทอดต่อกันมาด้วยวาจา และมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก็เพียงส่วนที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมอีสาน ซึ่งจะมีอยู่เป็นตอนๆ แล้วแต่เหตุการณ์ ส่วนที่จะบันทึกเป็นเรื่องราวของคำผญาโดยตรงนั้นมีน้อย จึงเป็นเรื่องยากที่จะสืบค้นจุดกำเนิดของผญา เพราะไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีมาแต่สมัยใดทราบแต่ว่า มีมาแต่สมัยโบราณ

สรุปประวัติของผญาได้ดังนี้

๑) **ปรีชา พิณทอง** ได้กล่าวถึงประวัติของผญาไว้โดยย่อว่า ตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์ เป็นราชธานีราวปี พ.ศ. ๒๑๐๗ มีชายอายุปานกลางคน คนหนึ่งเกิดที่เมืองเวียงจันทน์ ชายคนนี้เป็นคนฉลาดแต่การศึกษาไม่สูงนัก ชายผู้นี้ เห็นอะไรก็จะผูกเป็นคำผญาเกี่ยวกับสิ่งนั้นทันที ชายผู้นี้มีลูกศิษย์คนหนึ่งชื่อบักเชียงน้อย หรือบักน้อย เมื่อไปที่ใดจะมีบักน้อยไปด้วยเสมอ ชายผู้นี้มีความฉลาดเห็นอะไรก็จะผูกเป็นผญา แล้วพูดออกมา บักเชียงน้อย เป็นคนคอยจดเอาคำผญานั้นทุกครั้ง จึงมีคำผญาให้ผู้คนได้พูดจาสืบต่อมาจนปัจจุบัน เรื่องนี้ เป็นเพียงการเล่าขานต่อๆ กันมา ไม่มีหลักฐานที่แน่นอนมายืนยัน^๕

๒) **สวิง บุญเจิม** ได้ฟังจากคนเฒ่าคนแก่เล่าเกี่ยวกับตำนานผญา มีใจความคล้ายกับปรีชา พิณทอง โดยระบุว่า กำเนิดที่พระราชวังหลวงพระบาง สมัยเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว เล่ากันว่า ท้าวปางคำ นักปราชญ์ใหญ่ชาวเมืองเขมรราชู(อำเภอเขมรราชูปัจจุบัน) เป็นนักแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และนิทานวรรณคดีต่างๆ ของภาคอีสานท่านได้รับเชิญให้ไปเป็น

^๕ วิสุทธิ์ บุญยกุล, วิสุทธิ์นิพนธ์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๕๐๓.

^๖ พจนีย์ เฟิงเปลียน, คำผญากับวิถีชีวิตชาวอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

ปราชญ์หลวง ประจำพระราชสำนักหลวงพระบาง^{๑๑} และได้แต่งหนังสือจารึกใบบอลานไว้มากมาย ในสมัยเดียวกัน ได้มีเชียงน้อย (ผู้ที่ขอลาสิกขาจากการเป็นสามเณร) คนหนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อ เป็นคนมีแววจลาดตั้งแต่เป็นสามเณร พอลาสิกขาออกมา เลยได้รับเชิญเข้าไปทำงานในพระราชสำนัก ได้เป็นนักปราชญ์ร่วมแต่งหนังสือกับท้าวปางคำ เล่ากันว่า เชียงน้อย คนนี้ มองเห็นอะไรก็ว่าออกมาเป็นกลอนไปเลย เช่น “มองเห็นช้างก็ว่า เจ้าผู้แวนนามช้าง สัตว์สูงบ่หอนต่ำ บ่คือ เชื้อไก่อุ้มหางสั้นบ่หอนยาว” เป็นต้น ตั้งแต่นั้นมา เมื่อท้าวปางคำ ปราชญ์ใหญ่แต่งคำกลอนใน เนื้อหานิทาน พอไปถึงตอนพ่อสอนลูก เป็นต้น ก็ให้เชียงน้อย แต่ง พอไปถึงบ่าวสาวในนิทานเกี่ยว กันก็ให้ “เชียงน้อย” แต่ง ดังนั้นเชียงน้อยท่านนี้จึงได้ เป็นปราชญ์ร่วมสมัยกับท้าวปางคำ^{๑๒}

สรุปความได้ว่า ประวัติความเป็นมาของผญา เป็นเพียงนิทานเรื่องเล่าสืบๆ กันมา ของเมืองเวียงจันทน์ โดยผู้มักกล่าวคำ “ผญา” ก็คือ “เชียงน้อย” ส่วนอีกทัศนะเห็นว่า “ผญา” น่าจะมาจากเมืองเขมรธานีในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน เป็นนักปราชญ์ในพระราชสำนักเป็นผู้ กล่าวผญา นี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานในเบื้องต้น

๒.๒ ลักษณะและประเภทของผญา

ลักษณะของผญานั้น อาจแบ่งเป็นได้หลายนับสุดแต่ที่ว่า ปราชญ์ท่านใดจะจัด อย่างไร ในงานวิจัยนี้ จะได้นำเสนอลักษณะและประเภทของผญา ดังนี้

๒.๒.๑ ลักษณะของผญาโดยทั่วไป

ลักษณะของผญาโดยทั่วไป มีเพียง ๒ ลักษณะ ประกอบด้วย

๑) เป็นคำพูดหลักแหลม ได้สาระแสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของผู้พูดในเรื่องใด เรื่องหนึ่ง ตัวอย่างเช่น “เกลี้ยงแต่หนอกทางในเป็นหมากเตื่อ หวานนอกเนื้อในส้มดั่งหมาก นาว”^{๑๓} หมายถึงว่า คำพูดที่ให้แง่คิดว่าไม่ควรตัดสินใจอะไรด้วยสายตา เพราะแม้แต่ผลไม้ที่

^{๑๑} สุพรรณ ทองคล้อย, “ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๒} สวิง บุญจิม, ผญา ตำรามรดกอีสาน ๑, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑ - ๓.

^{๑๓} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ผญาบทกวีชาวบ้าน, (กาฬสินธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕.

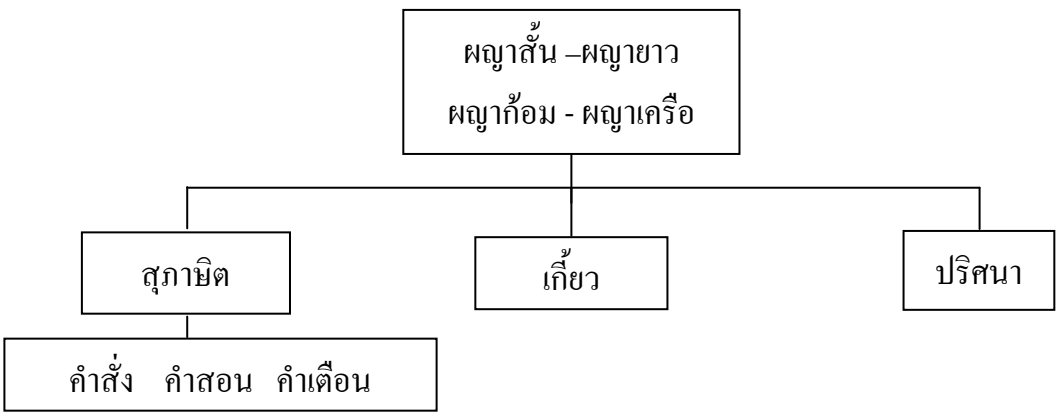
เปลือกนอกคูเกลี้ยงเกลตาแต่ข้างในกลับคล้ายลูกมะเดื่อขณะที่ผลไม้ซึ่งเปลือกนอกหวานข้างในกลับเปรี้ยวเหมือนมะนาว”

๒) เป็นสำนวนพูดที่ใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ เช่นอาจมีเสียงสัมผัสสระหรือพยัญชนะ หรือมีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ และที่สำคัญมักมีการใช้คำอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ เช่น “เชื้อชาติจ้องคั่นก่องก็ยังหุบ ซาตาหลุบหลุบลงคือจ้อง ยามเมื่อซาตาขึ้นขวาง คือ ขอนก็ยงล่องคาดลิ้มหม่อมหญ้าก็บ่ฟัง”^{๑๔} หมายถึงว่า เป็นความเปรียบว่า ชะตามนุษย์ ยามตกต่ำก็เหมือนกับร่มที่ไม่กาง ยามชะตาขึ้นก็เหมือนขนอลอยน้ำ

ด้วยเหตุนี้ “ผญา” จึงมีลักษณะเป็นถ้อยคำที่ไพเราะ น่าฟัง รื่นหู ต่างจากคำพูดธรรมดาที่ใช้กันอยู่ทั่วไป สมัยโบราณจะใช้คำผญาเพื่อสั่งสอน เช่น พ่อแม่สอนลูกหลาน ผู้ใหญ่สอนผู้น้อย ครูอาจารย์สอนลูกศิษย์ มักจะยกคำผญาขึ้นมาสอนเพื่อให้คำมีน้ำหนักตลอดจนพระสงฆ์ ก็ยังใช้ผญาในการเทศน์แทรกเสริมพุทธธรรมสอนชาวบ้าน เพื่อให้คำที่ใช้นั้นคุ้นหูใกล้ชิดกับผู้ฟัง และอำนวยความสะดวกต่อผู้ฟังยิ่งขึ้น

๒.๒.๒ ประเภทของผญา

“ผญา” ที่ปรากฏในสังคมอีสานมีเป็นจำนวนมาก นักวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ได้ให้ทัศนะและจัดแบ่งประเภทผญาไว้ โดยมีเกณฑ์การแบ่งประเภทที่แตกต่างกันดังต่อไปนี้

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

๑) การแบ่งพญาตามโอกาสที่ใช้ ประกอบด้วย

(ก) **พญาภษิต** คือ คำกล่าวสอนใจแฝงด้วยคติธรรม ใช้ถ้อยคำไพเราะสละสลวย รัดกุม สั้นๆ บางทีเรียกว่า พญาก้อม เป็นความเปรียบอุปมาอุปไมยให้ผู้ฟังคิดตีความทำนองเดียวกับสุภาษิตของภาคกลาง เช่น “ปลาออกแหปลาโตใหญ่ ไม้อยู่ไฮ้ไม้ล้มงาม”

(ข) **โตรงโตยหรือยาบสร้อย** มีลักษณะเป็นคำประย เป็นข้อเตือนใจแก่ผู้ฟัง เปรียบได้กับคำพังเพยของภาคกลาง แต่ไม่ใช่คำสอนเหมือนพญาภษิต เช่น “เดือนหกให้หว่านกล้า เดือนห้าให้แต่งไถ”

(ค) **พญาอ้อย** หมายถึงคำคมสั้นๆ ที่มีความหมายลึกซึ้ง เทียบได้กับสำนวนของภาคกลาง เช่น “เจ้าผู้นอนในมุ้งสั่งมาให้ยุ่งกั๊ด บาดซ้อยนอนเปลือยฟ้าคือบ่มียุ่งต้อง” หมายถึงคนประมาทนอนแหม่นอนในมุ้งยุ่งก็ยุ่งกั๊ด แต่คนมีสติแหม่นอนกลางแจ้งก็ไม่ถูกยุ่งกั๊ด พญาบทนี้ต้องการจะสอนบุคคลให้มีสติไม่ตกอยู่ในความประมาท

(ง) **พญาเครือ** หมายถึงพญาที่หนุ่มสาวใช้เกี่ยวพาราสิกัน ทำนองเดียวกับการแอ้วสาวของภาคเหนือ เช่น

ชาย : พี่อยากถามข่าวน้อง ถามข่าวดึงปลา ถามข่าวนา ถามข่าวดึงข้าว ถามข่าวดำเจ้ามีผิวแล้วหรือบ่ หรือว่ามีแต่ซู้ผิวซ้อยบ่มี

หญิง : น้องนี้ปอดอ้อยซ้อยเสมอดังตองตัด ผัดแต่เป็นหญิงขึ้นบ่มีชายมาเกี่ยว ผัดแต่เป็นต้นไม้เครือเกี่ยวบ่มี ย้านแต่ทางอ้ายพุ้นพื้นมีเครือเกี่ยวเป็นเกลียวเกาะเกี่ยว เป็นมะลีดพิดผึ่งเครือเกี่ยวเกี่ยวพันบ่ฮู้

๒) แบ่งพญาตามเนื้อหา ประกอบด้วย

(ก) **พญาภษิต** คือ พญาที่เป็นคำเตือน คำแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนทุกๆ ไปประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ถูกต้อง เหมาะสม บางทีเรียกพญาก้อม (พญาสั้น) หรือโตรงโตย เช่น “บุญบาปนี้เป็นคู่คือเงา เงานั้นไปตามเฮาซุวันบ่มีเว้น” หมายถึง บุญบาปนี้เหมือนเงาที่ติดตามเราไปไม่มีเว้น

(ข) **ผญาเกี่ยว** คือ ผญาที่กล่าวเกี่ยวพาราสิโต้ตอบกันระหว่างหนุ่มสาวในโอกาสพิเศษ ผญาชนิดนี้บางครั้งเรียก ผญาเครือ เช่น “อ้ายนี้มักสูบน้ำอง คือ ดั่งยักยัดถัก ลอบ คือ ดั่งปอบถักไซ” หมายถึง พี่นี้รักน้องเหมือนกับยักยัดลอบ หรือปอบถักไซ^{๕๕}

๓) **แบ่งผญาตามเนื้อหาหรือจุดประสงค์** ประกอบด้วย

(ก) **ผญาม่วนชื่น** หมายถึง ผญาที่ใช้มุขตลกโต้ตอบกัน เช่น ผญาที่ฝ่ายหญิงกล่าวล้อรูปร่างหน้าตาของฝ่ายชาย ว่า “เบิ่งไกล่ คือ ไก่บ่มีขน เบิ่งไกล่ๆ คล้ายตะลุงหางค้วน” หมายถึง คูไกล่ๆ เหมือนไก่ไม่มีขน คูไกล่ๆ คล้ายลิงไม่มีหาง

(ข) **ผญาอ่อย** หมายถึง ผญาที่มีลักษณะรำพึงรำพันถึงธรรมชาติ เช่น “เดือนเพ็ญแจ้แยงเงามาไสส่อง แท้นอมองไปไสแจ้เงาค้อพ้ออยากขึ้นอยู่เทิงฟ้าเด”

(ค) **ผญาเครือ** หมายถึง ผญาที่หนุ่มสาวเกี่ยวพาราสิกัน เช่นผญาโต้ตอบของฝ่ายชายที่ว่า “สัจจะผู้หญิงนี้คือกวยกระต่าห่าง ถิมใส่น้ำจมแล้วก็เล่าฟู ส่วนสัจจะผู้ชายนั่นคือหินหนักหมื่นถิมใส่ น้ำจมหมิ่ง แม่นบ่ฟูน้ำองเอย”

(ง) **ผญาภายิต** เป็นคำสอน คติเตือนใจ เช่น “แม่นว่า หญิงสูบฮ้ายครองวัตรหากพางาม คั้นแม่นชายสูบพราหมวิชาหากพาส่ง”

(จ) **ผญาปริศนา** หมายถึง ผญาที่แต่งในเชิงคำถามให้ได้ขบคิด หรือตีความ แบ่งออกเป็น ผญาปริศนารัก และ ผญาปริศนาคำสอน เช่น “หย่างโย่งๆ หัวแทบขี้ดิน หมอบๆ เข้าหัวเท่า่างายาง” หมายถึง โอ้อวดสามหาเวลายตกต่ำ แต่ผู้ที่อ่อนโยน ถ่อมตนกลับเจริญขึ้น^{๕๖}

๔) **จารุวรรณ ธรรมวัตร** แบ่งผญาออกเป็น ๕ ประเภท

(ก) **ผญาเกี่ยวพาราสิ** เป็นผญาที่หนุ่มสาวใช้เจรจาโต้ตอบกันเพื่อถ่ายทอดความในใจ เช่น

หญิง : อ้ายเอย น้องนี้เป็นคังตัน ไม่น้อยเกิดอยู่กลางป่า คอยท่าฤดูฝน

ชาย : แม่นบ่บ่ กกไม้ใหญ่ บ่มีผีสาว ผู้ตีบ่มีชู้ ตาแฮกบ่สมโป้หมากพร้าว ดินลีแห่งไจ้ง

หญิง : อ้ายเอย ผิดแต่เป็นกกขึ้นมามีเครือมาเกี่ยวผิดแต่เป็นพุ่มไม้ เครือลีเกี่ยวกะบ่มีดอกอ้าย

^{๕๕} สุพรรณ ทอกล้อย, “ผญา มรดกทางปัญญาของชาวอีสาน”, ศิลปวัฒนธรรม, (๑๐ สิงหาคม ๒๕๒๕) : ๗๐ - ๗๑.

^{๕๖} สวิง บุญเจิม, ปรัชญาเมธีอีสาน, หน้า ๒๐ - ๒๓.

(ข) **ผญาภายิต** เป็นผญาที่ผู้อาวุโสใช้อบรมสั่งสอนผู้เยาว์ตามโอกาสที่เหมาะสม เช่น “เกลี้ยงเต้านอกทางในเป็นหมากเดื่อหวานนอกเนื้อในส้มจิ้งหมากนาว”

(ค) **ผญาอวยพร** เป็นผญาที่ผู้อาวุโสและมรรคทายกที่เป็นพิธีกรประจำหมู่บ้านใช้ให้พรในโอกาส ที่มีผู้บริจาคทรัพย์ในงานนักขัตฤกษ์ประจำปีตั้งแต่สิบสองเดือน และในพิธีที่สำคัญคือบายศรีสู่ขวัญเนื่องในงานมงคล เช่น แต่งงาน ฉลองยศ ได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ ต้อนรับแขกต่างเมืองหรือในงานบายศรีเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ที่ประสบความสำเร็จไม่เป็นมงคลในชีวิต ป่วยหนัก สูญเสียของรัก เป็นต้น ตัวอย่างผญาดังกล่าวนี้ เช่นผญาที่ใช้ให้พรเมื่อผูกแขนเนื่องในพิธีบายศรี ตัวอย่างเช่น

ผูกเบื้องซ้ายให้ขวัญเจ้ามา ผูกเบื้องขวาให้ขวัญเจ้าอยู่ ฝ่ายเส้นนี้มีแสนคำ
 แถ่นนำมาผูกแขนผอวนเจ้า อย่ามีศรีเสราตัวเจ้าอย่าหมองหม่น คุณพระพุทธร
 พระธรรมมากล้นไหลตื้อต่อประสงค์ เจ้าอนหลับให้ได้เงินหมื่นเจ้าอนตื่นให้
 ่ได้เงินแสน แป้นมือไปให้ได้แก้วมณีโชติ โทษร้ายอย่ามาพาล
 มารร้ายอย่ามาเบียด

(ง) **ผญาเกี่ยวแบบตลก** เป็นผญาที่หนุ่มสาวใช้เจรจาหยอกล้อซิงไหวพริบกัน ตัวอย่าง เช่น

หญิง : น่องนี้แนวนามบั้งจิงทิงกิ่งสอง บ่มีสมกองกอยอ้ายกายกึ่งผู้นั่งเคียงดอกดี
 ชาย : พี่มกน่องหนักถึงกฐา หาอันใดเปรียบบ่มีได้ ความรักมากุ่มๆ เหลียว
 เห็น สุ่มว่าแม่นตอความรักมาพอๆ เห็นกระทอ แม่นน่องโตอ้ายกอดบ่วง^{๑๑}

(จ) **ผญาเกี่ยวแบบสาส์นรัก** เป็นผญาที่หนุ่มสาวใช้ระบายความรัก ความคิดถึงของตนไปยังอีกฝ่ายหนึ่งมีลักษณะคล้ายเพลงยาวและนิราศ เช่น

โอนอ น่องกะคิดฮอดอ้ายหายามลิสบายหนอยหนึ่ง บ่มีแล้ว มีแต่มือลิเจ็บ
 ้ใช้เฮอ้าให้หาอ้ายอยู่ทุกวันน่องจึงได้กระดาศกับดินสอเขียนเขียนเขียนมือ
 จิตเขียนตรงแถมแต่งผญา โอนอผญาช้อยเต็มโกนดอกอั้งถึงใส่ไม้กะเหลือถึงใส่
 เรือกะล่มถึงใส่ต้นดอกไม้พาก้านก่องลงน่องน้อนคินฝั้น ฝั้นหาเห็นแต่อ้าย
 หรือเจ้าลิละเชือกไว้หนึไปคล่องเฟิ่นผู้ใด^{๑๒}

^{๑๑} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ผญาบทกวีชาวบ้าน, หน้า ๑๒๒.

^{๑๒} อ้างแล้ว.

๒.๒.๓ ตัวอย่างลักษณะของพญา

พญามีลักษณะต่างๆ กัน มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑) **พญาถือม** คือ พญาที่เป็นบทสั้นๆ พญารูปแบบนี้ ส่วนใหญ่เป็นคำภายิต จะมีความหมายในตัวเอง มีความยาวประมาณ ๒ - ๓ บาท ผู้วิจัย ได้จัดพญารูปแบบนี้ ซึ่งมีเนื้อความในเชิง คำสั่ง คำสอน คำเตือน และการเกี่ยวพาราตี ประกอบด้วย

(ก) **พญาถือมที่เป็นลักษณะคำสั่ง** เป็นพญาที่เป็นเชิงสั่งสอนหรืออบรมให้ปฏิบัติ ตาม เพื่อจะได้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ “บุญให้หาบ บาปให้หิ้ว”^{๑๕} หมายถึงว่า บุญเป็นของดี ทำเอาให้มาก เหมือนว่าให้หาบเอา ส่วนบาปเป็นของไม่ดี หากจำเป็นต้องทำ ให้ทำแต่น้อยนิด แค่ว่าอย่าถึงกับหาบ

ตัวอย่างที่ ๒ “ตื่นแต่เด็ก ไปเลิกแต่หนุ่ม”^{๑๖} หมายถึงว่า คนอีสานสอนลูกหลาน ให้ตื่นแต่เช้าไปทำไร่ทำนา และให้เรียนวิชาหาความรู้ตอนที่ยังหนุ่มแน่น (คำศัพท์ “เด็ก” หมายถึง เวลาเด็ก “เลิก” หมายถึง ศึกษา)

(ข) **พญาถือมที่เป็นลักษณะคำสอน** เป็นพญาที่กล่าวเชิงสอนใจหรือเตือนสติคน ให้คิดตาม เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ “ฟ้าบวช ฟ้าสลิก ฟ้าเอาเมีย ฟ้าป่า”^{๑๗} หมายถึงว่า คนเราจะทำอะไรให้รีบๆ ทำตั้งแต่ยังหนุ่ม เมื่ออายุมากแล้วจะลำบากต่อการดำรงชีวิต(คำศัพท์ “ฟ้า” หมายถึง รีบ “สลิก” หมายถึง ลาสิกขาบท)

ตัวอย่างที่ ๒ “เฮ็ดบุญเอาหน้า ภาวนาหาลาก”^{๑๘} หมายถึงว่า การทำบุญที่ไม่จริงใจ แต่หวังเอาหน้าเอาตา ส่วนการทำสมาธิภาวนาก็เช่นกัน ไม่หวังเพื่อลดกิเลส แต่หวังลาภสักการะนั้น เป็นสิ่งไม่ดีไม่ควรปฏิบัติ

ตัวอย่างที่ ๓ “ใจประสงค์แล้วชี้นำสอนทุกง่า หมายถึงชีพนมุดม้วนกองซ้ำจุดเผา” หมายถึงว่า หากบุคคลมีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งมั่นที่จะประกอบอาชีพ การงานใดๆ แล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้ครบกระบวนการ ทุกขั้นตอน แล้วจะประสบผลสำเร็จ^{๑๙}

^{๑๕} อุคม บัวศรี, พญาก้อมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน, หน้า ๑๗.

^{๑๖} อ่างแล้ว.

^{๑๗} พรชัย ศรีสารคาม, เรียงร้อยร้อยพญา, (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓.

^{๑๘} อุคม บัวศรี, พญาก้อมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน, หน้า ๕๕.

(ค) **ผญาก้อนที่เป็นลักษณะคำเตือน** เป็นผญาที่เตือนสติคนไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาทหรือละเลยสิ่งที่ควรปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตของตนและคนอื่น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ “อย่าหาบข้างชาแมว”^{๒๔} หมายถึงว่า การหาบสิ่งของที่มีน้ำหนักต่างกัน จะทำให้การทรงตัวไม่ดีแพ้แรงตัวเอง หรือการทำอะไรที่ไม่เหมาะสมกับสภาพตัวเอง จะทำให้ลำบาก (คำศัพท์ “ข้าง” หมายถึง ข้าง “ชา” หมายถึง เสมอกัน, คู่กัน, ของที่อยู่คนละข้าง)

ตัวอย่างที่ ๒ “อย่าผ่านป่าให้เสียกลัว”^{๒๕} หมายถึงว่า อย่าทำอะไรที่ประชดประชันกัน เพราะมันเสี่ยง เหตุการณ์จริงอาจเกิดขึ้นได้เช่นกัน เช่นกินยาพิษประชด ผูกคอตายประชด

ตัวอย่างที่ ๓ “เป็นญิงนี้ให้ธรรมเนียม นามไก่ ไก่มันข้างฟัก ข้างป๋อง ปองลูกให้ใหญ่สูง” หมายถึงว่า ภาษิตนี้สอนหญิง โดยให้มีลักษณะเหมือนแม่ไก่ ลักษณะของไก่ที่ออกไข่ ทั้งฟักไข่ และปกป๋องลูก เลี้ยงลูกไก่จนเจริญวัยเติบโต^{๒๖}

๔) **ผญาก้อนที่เป็นลักษณะคำเกี่ยวพาราตี**

ผญาก้อนซึ่งมีลักษณะที่เกี่ยวกับการพูดเกี่ยวพาราตีของหนุ่มสาว เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ “ปากหวานจั่งน้ำอ้อย ในส้มจั่งหมากนาว”^{๒๗} หมายถึงว่า เข้ากับสำนวนภาคกลางว่า “ปากหวานกั้นเปรี้ยว”

ตัวอย่างที่ ๒ “ต้นไม้ใหญ่มีผี สาวผู้ดีมีชู”^{๒๘} หมายถึงว่า ต้นไม้ใหญ่ คนมักเชื่อมีผีเสมอ หญิงสาวที่มีความงาม ก็ต้องมีคนจีบหรือหมายปองอยู่เสมอ (คำศัพท์ “ผู้ดี” หมายถึง คนสวย ,สวย “ชู” หมายถึง คู่รัก)

ตัวอย่างที่ ๓ “ขาดที่กาดำปี่ ออยากเทียมหงส์ ก็ยินยาก ขาดที่แสงหิ้งห้อย ชิเฮื้องแจ้แจ้พระจันทร์ได้ลือ”^{๒๙} หมายถึงว่า เป็นการพูดถ่อมตัวว่าเป็นกาดำซึ่งศักดิ์ศรี จะไปเทียบ

^{๒๓} ช.ศิษย์นักประพันธ์, ยอดผญาก้อน, (ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๒๕} อ้างแล้ว.

^{๒๖} ประมวล พิมเสน, อธิบายผญา ๑, (ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘.

^{๒๗} อุคม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๘.

^{๒๘} อ้างแล้ว.

ข้างหงส์ผู้สูงศักดิ์ได้อย่างไร เหมือนหิ้งห้อยแสงน้อยจะไปสู่แสงของพระจันทร์ได้อย่างไร (คำศัพท์ “คำปี่” คือ คำมากๆ, “ยินยาก” คือ ยินดีด้วยยาก, “เสียงแจ่ม” คือ สว่างรุ่งเรือง)

๒.๒.๔ ผญาเครือ

ผญา ซึ่งมีความยาว ใช้ในการสื่อสาร มีใจความอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สองบาทขึ้นไป ผญารูปแบบนี้จะพบในผญาคำสอนและผญาเกี่ยวเป็นส่วนใหญ่ มีการนำมาเกี่ยวพาราสิกันระหว่างหญิงกับชาย เป็นต้นว่า เรื่องที่พูดซึ่งเกี่ยวกับการถามข่าว โดยถามถึงบ้าน ที่อยู่ อาศัย พ่อแม่พี่น้องจำนวนเท่าไร และถามถึงสถานภาพส่วนตัวว่า ยังโสดอยู่หรือมีครอบครัวแล้ว อะไรทำนองนี้ ต่อจากนั้นจึงเป็นเรื่องของผญาเกี่ยว เหล่านั้น อาจกล่าวกันสดๆ ตามสถานการณ์ขณะนั้น โดยในแง่ของเรื่องราวที่พรรณนาต่อกันหลายๆ บท แทรกเข้ามาเป็นตอนๆ คลุกเคล้ากันไป แต่มีกระแสความเป็นอันเดียวกัน จึงเรียกว่า “ผญาเครือ”^{๒๖}

๒.๒.๕ ผญาเครือมีลักษณะพิเศษ ๔ จำพวก

ในการศึกษายังพบว่านอกจาก ลักษณะผญาที่จัดตามรูปแบบ ผญาก้อม และผญาเครือแล้ว ในเชิงสัมผัสผญายังแบ่งไว้ซึ่งหมู่คำที่มีลักษณะพิเศษ^{๒๗} ดังนี้

๑) **ลักษณะของผญาเครือ** บทผญา จัดเข้าในคำประพันธ์ประเภทกลอน เรียกว่า “กลอนผญา” แต่เป็นกลอนอิสระ เพราะมีสัมผัสทั้งที่แบบเคร่งครัด และไม่แน่นอนตายตัว หรือบางที่ไม่มีก็ได้ ขอให้มีความลึกลับซึ่งกินใจ เพราะบทผญามีรอยประทับใจหลายหลาก อารมณ์ ซึ่งแฝงอยู่ในคำพูด ไม่ได้อยู่ที่สัมผัสหรือคำหนักเบา บทผญามีทั้งบทกลอนแบบสั้น และแบบยาว แบบสั้นเรียกว่า “ผญาก้อม” บ้าง เรียกว่า “ขาบสว่าง” บ้าง เรียก “โคงโดย” บ้าง ดังนั้น บทผญา จึงมีใช้หลายลักษณะ ทั้งเป็นคำสั่ง คำสอน คำเตือน เกี่ยวพาราสิ และรวมถึงเป็นปริศนาและปริศนาธรรมะก็มี ลักษณะบทผญาที่คล่องจองในเชิงสัมผัสนั้น เมื่อฟังแล้วเป็นเครื่องเตือนใจได้ทันที โดยผู้พูดไม่ต้องใช้ถ้อยคำ ในการกล่าวให้มากความ และไม่กระทบกระเทือนผู้ฟัง ฟังง่ายรื่นหู ซึ่งอาจเป็นร้อยแก้ว เป็นกาพย์หรือกลอนก็ได้ มีลักษณะว่าในกลุ่มคำที่มีความหมายครบความนั้น อาจมีกลุ่มคำละ ๒ คำ ๓ คำ ๔ คำ ๕ คำ

^{๒๖} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑, หน้า ๘๑.

^{๒๗} จิรภัทร แก้วกู่, กาพย์กลอนอีสาน : ว่าด้วยรูปแบบวรรณกรรมประชาชน, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔.

^{๒๘} จิรภัทร แก้วกู่, กาพย์กลอนอีสาน : ว่าด้วยรูปแบบวรรณกรรมประชาชน, หน้า ๒๘.

๖ คำ ฯลฯ จนถึง ๑๔ คำ แต่นิยมว่า กลุ่มคำหนึ่ง ๆ ควรจะมี ๗ คำ จึงจะเหมาะสมกับความ (อรรถ) และลงตัวกับเสียง (สัทท) ไม่ยาวเกินไป ซึ่งนับว่าหลากหลายมาก จึงจะเห็นตามตัวของบทพญาในรูปของกลอน^๒ โดยเฉพาะเรื่องคำก่าย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ฝนตกยังรู้เอือน กบกินเดือนยังรู้อ้อม
บาดว่าอายมกน็อง บมีมืออ้อมเป็น”^๓

แผนผังที่ ๑ สัมผัสกลอนพญา

○○○○○ ———— ○○○○

○○○○○ ○○○○○

หมายถึงว่า ฝนตกยังรู้จักหยุด แต่ที่พี่รักน็องไม่มีเวลาอ้อมเลย (คำศัพท์ “รู้เอือน” หมายถึง รู้หยุด, หมดไป, รู้หาย “มือ” หมายถึง วันหนึ่ง, ระยะเวลาหนึ่ง)

ในพญาบทนี้ มี ๑๐ คำ หรือ ๑๑ คำ ไม่มีสัมผัสใน มีแต่สัมผัสนอก คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ไปสัมผัสกับคำที่ ๓ ในวรรคต่อไป อีก ๒ วรรค ไม่มีสัมผัส แต่จะมีสัมผัสเฉพาะวรรคสุดท้าย เป็นสัมผัสพยัญชนะคือใช้ตัว “ม” ถึง ๒ ตัว เป็นสัมผัสใน เช่น

“ครันบ่ออกจากบ้าน บ่เห็นด่านแดนไกล
ครันบ่ไปหาเฮียน แม่บ่มีความรู้”^๔

แผนผังที่ ๒ สัมผัสกลอนพญา ๕+๓, ๓+๕

○○○○○ ———— ○○○○

○○○○○ ———— ○○○○○

หมายถึงว่า ถ้าไม่ออกจากบ้านก็คงไม่เห็นสถานที่ต่าง ๆ ถ้าไม่ไปศึกษาเล่าเรียน ก็ไม่มีความรู้ (คำศัพท์: “ครัน” หมายถึง ครั้น เมื่อ “เฮียน” หมายถึง เรียน)

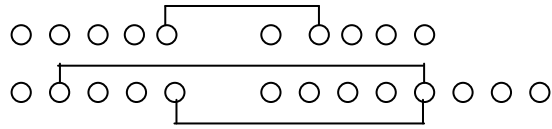
พญาบทนี้ มีแต่สัมผัสนอกอย่างเดียว คือคำสุดท้ายของวรรค ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป

^๒ ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^๓ อุคม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังงานานาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕.

^๔ พรชัย ศรีสารคาม, เรียงถ้อยร้อยพญา, หน้า ๓๓.

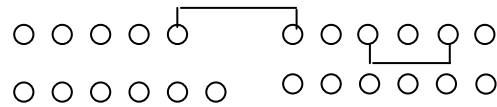
แผนผังที่ ๓ สัมผัสกลอนฉญา ๕+๒, ๒+๕

หมายถึงว่า ในบางครั้งก็มีเงินมีทองมาก ๆ ใช้ไปได้ไม่นานเงินก็หมดไป พอบางที จะมีก็ไหลมาเทมา เช่นกับเป็นฟัวเมียกันก็อยู่ด้วยกันตลอดไป เป็นการสอนไม่ให้ประมาทเรื่องการใช้จ่าย (คำศัพท์ “คาด” หมายถึง คราวจะมี คราวจะเป็น “ฮ้าง” หมายถึง หย่าร้าง) เช่น

“ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเฮือนดีพอลื้ออยู่
ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น”^{๓๕}

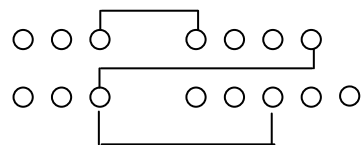
แผนผังที่ ๔ สัมผัสกลอนฉญา ๖+๑, ๓+๕

หมายถึงว่า หากจนขัดสนอะไรก็ไม่เท่ากับขัดสนเรื่องไม่มีข้าวกิน ชาวอีสานแต่ก่อนมีคตินิยมว่า ถ้ามีข้าวแล้วทรัพย์อย่างอื่นจะมีมาเอง ในทางกลับกัน ถ้าเกิดอดข้าวแล้วก็จะอดอยากทุกอย่างไปเสียหมด (คำศัพท์ “ลื้อ” หมายถึง หลบหนี ซ่อนตัวอยู่) เช่น

“บุญมีแล้ว แนวดีป้องใส
บุญบ่ได้ แนวจีฮ้ายเล่นโฮม”^{๓๖}

แผนผังที่ ๕ สัมผัสกลอนฉญา ๓+๑, ๓, ๔

หมายถึงว่า ถ้ามีบุญแล้วสิ่งดี ๆ ทั้งหลายจะเข้ามาหา แต่ถ้าบุญไม่มีจะมีแต่สิ่งเลวร้ายเข้ามาหา (คำศัพท์ “ป้องใส” คือ เข้ามา เข้ามารวม “เล่นโฮม” คือ วิ่งมารวมอยู่)

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๓๖} นิตยา ภักดีบัณฑิต, “พจนานุกรม : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, หน้า ๒๔ - ๓๐.

สรุปได้ว่า ในการสัมผัสสนอกนั้น คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ จะไปสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ในวรรคถัดไป เช่นเดียวกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ จะสัมผัสกับคำที่ ๑ - ๓ คำใดคำหนึ่งของวรรคต่อมา

๒) **พยางค์ที่แฝงด้วยปริศนาธรรม** ลักษณะของพยางค์ในข้อนี้ผู้ฟังหรือผู้อ่านต้องใช้ปัญญาหยั่งรู้ จึงจะเข้าใจความหมายได้ จะได้รับความหมายตามตัวอักษรบ้าง และความหมายที่แฝงอยู่ในถ้อยคำนั้น บ้าง ซึ่งผู้กล่าวประสงค์จะผูกปมในคำพยางค์ให้ไปคิด หรือเปรียบเทียบให้เข้าลักษณะเหตุการณ์นั้นๆ ที่เกิดขึ้นขณะนั้น บ้างก็ยกเอาธรรมชาติ ต้นไม้ ผลไม้ คนสัตว์ มาประกอบเป็นบทพยางค์ แล้วใช้ผูกเปรียบเทียบ ถ้าเป็นพระสงฆ์เทศน์ก็จะประยุกต์เข้าหาหลักธรรมที่จะใช้สอน

ตัวอย่างที่ ๑

“ฟานกินหมากขามป้อม ไปคาคอมั่ง
ครั้นแม่่มั่งปจี้ สามมือกระต่ายตาย
กระต่ายตายแล้ว เหนอ้มกะเน่าน่า”^{๓๓}

หมายถึงว่า ลูกหลานกระทำความผิด มีผลกระทบถึงพ่อแม่ กระทบถึงพี่น้อง เต็ดร้อนกันไปหมด หรือในหน่วยงานใด คนหนึ่งคนใดกระทำความผิดคนเดียว แต่เดือดร้อนกันไปทั้งหมด (คำศัพท์ “ฟาน” หมายถึง ละมั่ง หรือ สัตว์ตระกูลควายป่า วัวป่า “เหนอ้ม หมายถึง ชะมด)

ตัวอย่างที่ ๒

“นกอีเอียง กินหมากโพธิ์โฮ
แซว ๆ เสียง ปมีโตฮ้อง
แซว ๆ ฮ้อง โตเดียวเหม็ดหมู”^{๓๔}

หมายถึงว่า หมูนกเอียงที่มากินผลไม้ จะร้องเสียงระงมไปทั่ว ไม่รู้ว่าไหนจะเป็นหัวหน้า แต่พอมีหัวหน้าแล้ว ก็ร้องเป็นเสียงเดียวกัน เหมือนคนในสังคม เมื่อมีเรื่องราวร้ายๆ เกิดขึ้นแล้วได้แต่กล่าวขานกันไปทั่ว หาข้อสรุปไม่ได้ พอมีคนฉลาดแสดงเหตุผล

^{๓๓} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพยางค์ ๑, ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕, หน้า ๑๔๕.

^{๓๔} อติสร เพ็ญเกษ, “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ-บาปในพยางค์อีสาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

ขึ้นมา เรื่องนั้นก็สงบ และจะกล่าวเป็นเสียงเดียวกัน (คำศัพท์ “เซว ๆ เสียง” หมายถึง เสียงร้องระงม “โต” หมายถึง ตัว “เหมิดหมู” หมายถึงทั้งหมดทุกตัว)

๓) ผญาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และปรัชญาในการดำรงชีวิต

ในข้อนี้เป็นผญาที่ผูกขึ้นมาให้มีเนื้อหาสาระอย่างถึงพร้อมด้วยเหตุและผล อันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทั่วไป

ตัวอย่างที่ ๑ “คิดต่อความตายนี้ บ่มีทางซิเห็นเงิง คือ ดั่งไฟมอดแล้ว
ไฟซิฮื้อฮ้อมไป” ^{๓๕}

หมายถึงว่า การคิดพึ่งคนตายไม่มีทางจะเห็นฝุ่น เหมือนไฟที่ดับแล้วใครจะไปรู้
ที่ไปของมัน (คำศัพท์ “เงิง” หมายถึง ฝุ่นตลบ ฝุ่นกระจาย)

ตัวอย่างที่ ๒ “เงินค่านี มีหลายแต่ผู้หมั้น ผู้ซึ่คร้าน หาได้ก็บ่หมาน” ^{๓๖}

หมายถึงว่า เงินทองจะมีมากก็แต่ผู้ขยัน คนขี้เกียจถึงหาได้ก็ไม่รวย (คำศัพท์
“หมาน” หมายถึง หาอยู่หากินได้มาก “บ่หมาน” หมายถึง หาไม่มากหรือไม่ได้เลย)

๔) ผญาอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ปัญญา

การใช้คำผญาพูดเกี่ยวพาราสิก็ดี ใช้พูดอบรมสั่งสอนกันโดยทั่วไปก็ดี หรือ
พระสงฆ์ใช้ประยุกต์เทศน์สั่งสอนก็ดี ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ต้องใช้สติปัญญา ใช้ปัญญาไหว
พริบนำเสนองั้น โดยใช้ได้ทันทั่วทั้งที่ในสถานการณ์นั้น ๆ หรือเหตุการณ์นั้น ๆ

ตัวอย่างที่ ๑

“ครั้นได้กินลาบก็อย อย่าลืมหิ้วแจวแพวผัก

ได้กินพาเงินพาค่า อย่าลืมหิ้วกะเปียนฮ้าง” ^{๓๗}

หมายถึงว่า ความร่ำรวย มีเงินมีทอง มียศศักดิ์ เป็นสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ คนมี
จิตใจฟุ้งเพื่อห่อเหิม มักลืมหิ้วในสิ่งเหล่านี้ ผญาบทนี้มีข้อความเตือนคนเมื่อได้ดีแล้วไม่ควร
ลืมหิ้ว (คำศัพท์ “ลัน” หมายถึง ครั้น “กะเปียน” หมายถึง ภาชนะใส่อาหารของชาวอีสาน
มีลักษณะคล้ายขันโตกของภาคกลาง ส่วนคำว่า “ฮ้าง” หมายถึง เก่า ชำรุด)

^{๓๕} พรชัย ศรีสารคาม, เรียงร้อยร้อยผญา, หน้า ๓๒.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๓๗} ปรีชา พิณทอง, ไขภายิตโบราณอีสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑๕.

ตัวอย่างที่ ๒

“อย่าได้คิดโลบเลี้ยวเป็นเกี่ยวหลายคน

ให้มันเป็นคมเดียวต่อสันกับด้าม

อย่าได้เห็นแก่ได้ของพินมาถือ

มันบ่พอทำทูนอุ้นลงพอมือ”^{๔๒}

หมายถึงว่า เป็นบทพญาสอนเรื่องความโลภ เพราะความโลภนั้นปิดบังกุศลธรรมทั้งหลายไม่ให้เจริญงอกงาม (คำศัพท์ “มือ” หมายถึง วัน)

๒.๓ โอกาสจ่ายผญา

“ผญา” เป็นกลอนพื้นบ้านหรือร้อยกรองพื้นบ้านแบบหนึ่งของชาวอีสาน ซึ่งนิยมพูดกันทั่วไป ทั้งมีความสำคัญและมีโอกาสที่ใช้อยู่มากมาย ทุกเพศทุกวัยตั้งแต่เกิดจนถึงวันตาย ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ชาวอีสาน จึงมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดกับผญามาแต่โบราณ พ่อแม่จะสอนลูก ก็มักจะยกคำผญาขึ้นมากล่าวอ้าง ทำให้ชวนฟัง มีน้ำหนัก น่าเชื่อถือ ผู้หลักผู้ใหญ่ ครู อาจารย์ หากจะอบรม แนะนำสั่งสอน ผู้น้อย ลูกหลาน ลูกศิษย์แล้ว จะต้องยกผญาประกอบเสมอ เพราะช่วยให้เกิดน้ำหนักควรเชื่อและเคารพนับถือได้สนิทใจ ซึ่งบางคนอาจแต่งผญาได้เองด้วยไหวพริบปฏิภาณ ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงโอกาส เวลาอันควรที่จะจ่ายผญา หรือ “พูดคำผญา” โดย ปราชญ์ชาวอีสาน อาจจะเลือกหยิบยกคำผญาโบราณ ซึ่งเป็นที่รู้จักขึ้นมาพูดให้เหมาะแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ในขณะนั้น ในวงสนทนา ถ้ามีคนพูดผญาโต้ตอบกัน จะช่วยให้บรรยากาศสนุกสนานผ่อนคลาย ความเคร่งเครียดได้มากทีเดียว วัฒนธรรมการพูดผญานั้น มีมูลเหตุเนื่องมาจากปัจจัยที่สำคัญ คือ เกิดจากขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของชาวอีสานนั้นเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะเลือกคู่ครองอย่างอิสระ^{๔๓} ทั้งนี้ โอกาสที่หนุ่มสาวจะพบปะกันนั้นเนื่องด้วยงานประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีลงขวง ซึ่งเป็นประเพณีที่สตรีชาวอีสานจะมารวมกลุ่มกันทำงานในตอนกลางคืนหลังฤดูเก็บเกี่ยว ประเพณีลง ครกกระเดื่องดำข้าว ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้หญิงชาวอีสาน ในประเพณีดังกล่าวนี้ หนุ่มสาวชาว อีสานจะมีโอกาสพบปะพูดคุยกัน และนำผญามากกล่าวโต้ตอบกันเพื่อ

^{๔๒} โชติวุฒิ พลวิเศษ, การตีความผญาเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๔๓} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ผญาบทกวีชาวบ้าน, หน้า ๑๐๕.

แสดงถึงปฏิภาณ ไหวพริบซึ่งเรียกว่า การจ่ายผลญา^{๔๔} ดังนั้น หนุ่มๆ ชาวอีสานจึงมักหัด
พูดผลญา รวมทั้งหัดเล่นดนตรี เช่นเป่าแคน คีตกพิณ เพื่อนำไปใช้ในการเกี่ยวสาว นอกจากนี้การ
พูดผลญายังใช้ในประเพณีลงแขก เพื่อสร้างความสนุกสนานและลดความเบื่อหน่ายจากการ
ทำงาน รวมทั้งใช้ร้องเล่นในหมอลำ และการอ่านหนังสือผูกอีกด้วยหนึ่งในส่วนของ
ขนบธรรมเนียมประเพณี อันเป็นมูลเหตุของการเกิดผลญานี้^{๔๕} จึงควรศึกษาบริบทของการ
จ่ายผลญาในโอกาสต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑) **ประเพณีลงช่วง** คำว่า “ช่วง” ในภาษาอีสานหมายถึง บริเวณบ้านหรือลาน
บ้าน การลงช่วง จึงหมายถึงการที่ชาวบ้านลงไปทำงานบริเวณลานบ้านกันเป็นกลุ่มๆ ในเวลา
กลางคืน ซึ่งปกติมักเป็นหน้าหนาวหลังเก็บเกี่ยว ดังนั้นจึงมีการก่อกองไฟเพื่อให้ความอบอุ่น
ผู้หญิงชาวอีสานจะมานั่งปั่นฝ้ายคุยกันไป ผู้ชายจึงได้มีโอกาสเกี่ยวสาว หรือภาษาอีสาน
เรียกว่า ลงเล่นสาว โดยฝ่ายชายนั้นมักจะต้องหัดคิดพิณ เป่าแคนให้ชำนาญ และต้องรู้จัก
จ่ายผลญา ซึ่งหมายถึงการเกี่ยวพาราตีโต้ตอบกันด้วยบทกวีที่อาจจดจำมาจากวรรณกรรม
พื้นบ้าน อีสาน หรือการฟังหมอลำ

๒) **ประเพณีลงครกกระเดื่องตำข้าว** เป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของชาวอีสานที่เปิด
โอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะพูดคุยกัน เพราะในสมัยก่อนยังไม่มีโรงสีข้าว การตำข้าว จึง
เป็นงานประจำวันงานหลักของสตรีชาวอีสาน เช่นเดียวกับการตักน้ำ ซึ่งมักเรียกรวมกันว่า ตัก
น้ำตำข้าว เครื่องมือที่ใช้ในการตำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร นี้คือ ครกกระเดื่อง หรือ ครกมอง
การตำข้าวจะตำกันในตอนเช้าตรู่ หรือตอนกลางคืนโดยเฉพาะคืนเดือนหงาย การตำข้าวแต่ละ
ครั้ง จะตักข้าวเปลือกใส่กระบุงให้พอสำหรับรับประทานในวันเดียวเท่านั้น รุ่งขึ้นจึงจะตำ
ใหม่ ผู้หญิงที่ตำข้าวเก่งจะมีจังหวะครกที่สม่ำเสมอชวนฟัง แต่หากตำไม่เป็นจังหวะครก จะ
ไม่สม่ำเสมอซึ่งทำให้เมล็ดข้าวหักไม่สวย ช่วงเวลาของการตำข้าว จึงเป็นโอกาสที่หนุ่มสาว
ชาวอีสาน จะได้เกี่ยวพาราตีกันและหญิงสาวที่รูปร่างงามก็มักจะมีชายหนุ่มอาสาตำข้าวให้โดยไม่
ต้องเปลืองแรง

^{๔๔} พิมพ์ รัตนคุณศาสตร์, **ลักษณะคำประพันธ์อีสาน**, (ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน, ๒๕๓๘),
หน้า ๑๒๖.

^{๔๕} กริชา โสธรีธา, **ลุ่มฟ้าอีสาน**, (กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕.

๓) **ประเพณีลงแขก** เป็นประเพณีในการขอแรงคนในหมู่บ้าน จำนวนมากให้มาช่วยทำงานเพื่อให้เสร็จภายในหนึ่งวัน เช่นการลงแขกเกี่ยวข้าว ลงแขกสร้างวัด เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสังคมชนบทที่ต้องพึ่งพาอาศัย เอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน ประเพณีลงแขก มี ๓ ลักษณะ คือ

(ก) **แขกขอแรง** คือ คนอื่นสมัครใจมาช่วยตามที่ขอร้อง เมื่อช่วยเสร็จแล้วก็กลับไปไม่มีอะไร จะต้องตอบแทนกันเจ้าของงาน เป็นเพียงต้องเลี้ยงดูแขกอย่างมากสองเวลาเท่านั้น

(ข) **แขกลงแรง** คือ แลกเปลี่ยนแรงงานกัน เมื่อถึงคราวงานของคนที่มาช่วยตนก็จะต้องตอบแทนกันด้วยการไปช่วยเขาบ้าง

(ค) **แขกอาสา** เป็นเรื่องของชายหนุ่มที่คอยหาโอกาสขันอาสาไปทำงานบ้านหญิงที่ตนรักถ้าบ้านฝ่ายหญิงมีงานอะไรที่ต้องใช้แรงคนมากก็ขันอาสา โดยชักชวนเพื่อนฝูงรุ่นราวคราวเดียวกันให้มาช่วยในประเพณีนี้หนุ่มสาวก็จะมีโอกาสในการจ่ายผญาโต้ตอบแสดงปฏิภาณไหวพริบแก่กัน

๔) **ประเพณีการเล่นหมอลำ** หมอลำเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่ พัฒนามาจากการอ่านหนังสือผูก คำว่า หมอ ในภาษาถิ่นอีสานมีความหมายว่า ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ชำนาญ ส่วนคำว่า “ลำ” นั้น หมายถึง การร้องอย่างหนึ่ง เหมือนร้องเพลงหรือขับเสภา แต่ทางประเทศลาวตอนเหนือจะเรียกการร้องชนิดนี้ว่า “ขับ” เช่นขับหลวงพระบาง ขับจิม ทางสิบสองปันนาก็เรียกการร้องเพลงว่า “ขับ” เช่นเดียวกับทางภาคเหนือของไทยที่ใช้ว่า “ขับซอ” แปลว่า ร้องเพลง ส่วนลาวตอนใต้ เรียกเหมือนภาคอีสานว่า “ลำ” เช่นลำมหาชัยลำสีทันดร ลำเตี้ยสาระวัน เป็นต้น แต่เดิมนั้นหมอลำน่า จะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการจดจำเรื่องราวต่างๆ ในวรรณคดีได้ และได้รับ และมีปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบดี และสิ่งหนึ่ง ที่แทบจะขาดเสียมิได้สำหรับการแสดงหมอลำ ก็คือ การกล่าวผญา ทั้งนี้เพื่อเกี่ยวพาราตีซึ่งกันและกันระหว่างชายกับหญิง หรือเพื่อสั่งสอนผู้ฟัง โดยทั่วๆ ไปให้ยึดมั่นในความดีงามอยู่เป็นประจำ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องท่องจำผญาต่างๆ ไว้ใช้ในการเจรจา หมอลำ จึงเปรียบเสมือนคลังเก็บรวบรวมผญาทุกประเภท^{๔๖}

^{๔๖} พิเชษฐุ์ เดชผิว, เบ็ญจกมลวัฒนธรรมอีสาน : เท็งร้องเท็งเล่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม็ก, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐ - ๔๑.

๒.๔ วิธีการจ่ายผลญา

วิธีการจ่ายผลญา แบ่งย่อยออกเป็น ๒ ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

๑) การจ่ายผลญา หรือการแก้ผลญา

การจ่ายผลญา แก้ผลญา เว้าผลญา หรือพูดผลญา คือการตอบคำถาม ซึ่งมีผู้ถามมาแล้ว ก็ตอบไป เป็นการพูดธรรมดา ไม่มีการเอื้อนเสียง ไม่มีทำนอง แต่เป็นจังหวะ มีวรรคตอนเท่านั้น ผู้ถามส่วนใหญ่จะเป็นหมอลำฝ่ายชาย คือลำเป็นคำถาม ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายตอบ หรือจ่ายผลญา ด้วยเหตุนี้จึงมักจะเรียกว่า ลำผลญา หรือลำผลญาญ้อย เช่น

(ชาย) อ้ายน้อยถามข่าวน้ำ ถามข่าวดึงปลา อยากถามข่าวนา ถามข่าวดึงเข้า
(ข้าว) อ้ายน้อยถามข่าวน้ำว่ามีผิวแล้วหรือปหรือว่ามีแต่ขี้ผิวลื้อนหากบมี

(หญิง) น้องนี้ปอดอ้อยซ้อยเสมอดังตองตัด พัดแต่เป็นหญิงมา บมีชายลืมา
เกี่ยว พัดแต่สอนลอนขึ้น บมีเครือลืเกี่ยวพุ่ม พัดแต่เป็นพุ่มไม้เครือลืเกี่ยวกะบมี

ตัวอย่างของหมอลำในภาคอีสานที่มีชื่อเสียง เช่น แม่ดา ซามงค์ แม่สำอางค์ อุณวงศ์ แม่เปือ พลเพ็ง แม่บุญเหลือม พลเพ็ง แห่งบ้านคอนตาล อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น^{๔๗}

๒) การลำและจ่ายผลญา

ในสมัยโบราณนั้น ผู้ลำจะนั่งลำที่พื้นดินหรือเวที คือ หมอลำ หมอลำและหมอลำแคน จะนั่งเป็นวง ส่วนผู้ฟังอื่นๆ ก็นั่งเป็นวงล้อมรอบ หมอลำบางครั้งจะมีการพ้อด้วย ส่วนผู้จ่ายผลญา จะไม่มีการพ้อ ในบางครั้งจะทำงานไปด้วยแก้ผลญาไปด้วย^{๔๘} เช่น เวลาลงข่วง หมอลำชายจะลำ เกี่ยว ฝ่ายหญิงจะเข็นฝ้ายไปแก้ผลญาไป นอกจากหมอลำ หมอลำแคนแล้ว บางครั้งจะมีหมอลำสอยทำ การสอยสอดแทรกเป็นจังหวะไป ทำให้ผู้ฟังได้รับความสนุกสนาน การจ่ายผลญาในครั้งแรกๆ นั้น เป็นการพูดธรรมดา ไม่มีการเอื้อนเสียงยาว และนั่งพูดจ่ายตามธรรมดา ต่อมาได้มีการดัดแปลง ให้มีการเอื้อนเสียงยาว มีจังหวะและสัมผัสนอกสัมผัสในตัว ทำให้เกิดความไพเราะ และมีการเป่า แคนประกอบจนกลายมาเป็น "หมอลำผลญา" ซึ่งฟัง

^{๔๗} ชวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมภาคอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๗), หน้า ๔๒ - ๔๓.

^{๔๘} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ผลญาบทกวีของชาวบ้าน, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๓), หน้า ๒๕ - ๒๘.

มีขึ้นประมาณ ๓๐-๔๐ ปีมานี้ เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปการพัฒนาของการจ่ายผลาจึงมีมากขึ้นจากการนั่งจ่ายผลา ซึ่งมองกันว่าไม่ค่อยถนัดและไม่ถึงอกถึงใจผู้ฟัง (ด้วยขาดการแสดงออกด้านท่าทางประกอบ) จึงมีการเปลี่ยนมาเป็นยืนลำ ทำให้มีการพ้องประกอบไปด้วย จากคนตรีประกอบที่มีเพียง แคน ก็ได้นำเอากลอง ฉิ่ง ฉาบ และคนตรีอื่น ๆ เข้ามาประกอบ จากผู้แสดงเพียง ๒ คนก็ค่อย ๆ เพิ่มเป็น ๓, ๔ และ ๕ คน จนมารวมกันเป็นคณะ เรียกว่า คณะหมอลำผลา บางคณะได้มีหางเครื่องเข้ามา ประกอบด้วย^{๔๕}

๒.๕ การจัดหมวดหมู่ผลาสุภายิตีสถาน

ในสังคมชาวอีสาน นอกจากประชาชนจะมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับฮีต ๑๒ และคลอง ๑๔ แล้ว ประชาชน ก็ยังนิยมนำ “ผลาสุภายิตีสถาน” ไปใช้กล่าวอบรม สั่งสอน ทั้งพระสงฆ์ผู้มีหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาได้นำไปประยุกต์ใช้ในการเทศน์สั่งสอนประชาชน ตลอดจนปราชญ์ชาวอีสานก็นิยมผลาสุภายิตีสถานไปกล่าวในโอกาสต่างๆ ด้วยโดยจัดออกเป็นหมวดๆ จำนวน ๑๕ หมวด^{๔๖} ดังนี้

๒.๕.๑ หมวดว่าด้วยการกิน

จริยธรรมเกี่ยวกับเรื่อง “การกิน” หรือ อาหารการกิน เป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ คือ (๑) เครื่องนุ่งห่ม (๒) อาหาร (๓) ที่อยู่อาศัย (๔) ยารักษาโรค^{๔๗} เป็นปัจจัยพื้นฐานอันดับแรกตามหลักทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงยอมรับและยืนยันว่ามีความจำเป็นดังมีพระพุทธพจน์ตรัสว่า “สัพเพ สัตตา อาหารัญญิติกา แปลว่า สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร” แต่ไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันสุดท้ายของการดำรงชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ยังมีการพัฒนาศักยภาพที่ยิ่งขึ้นไปอีกในด้านจิตใจ และสติปัญญา และอาหารประเภทนี้ เรียกว่า “กวจิงการอาหาร” แปลว่า อาหาร คือ คำข้าว บริโภคเพื่อเลี้ยงชีวิตอรรถภาพให้ขึ้นไป^{๔๘}

^{๔๕} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐.

^{๔๖} ปรีชา พิณทอง, ผลาสุภายิตีสถาน, (อุบลราชธานี : ศิริภรณ์ออฟเซต, ๒๕๒๘), หน้า ๑-๒๐.

^{๔๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๗/๑๐๖.

^{๔๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๑๓/๘๗.

หมวดนี้ ในการบริโภคและใช้สอยปัจจัย ๔ นั้น มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้พิจารณา หรือกำกับดูแลในการบริโภค ๓ ข้อ คือ (๑) ขณาลกสันโดย ยินดีตามที่ได้มาในปัจจัย ๔ (๒) ขณาลกสันโดย คือ ยินดีตามกำลังของตนเองในปัจจัย ๔ (๓) ขณาลกสันโดย คือ ยินดีตามสมควรแก่ภาวะตนเองในปัจจัย ๔ เรียกว่า ความสันโดย ๓ ใช้ควบคู่ไปกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ นั้นเหมาะสม^{๕๗} ดังผูกต่อไปนี้

(๑) “กินมำมา บ่คลำเบ็งท้อง”^{๕๘} หมายถึงว่า การกินอย่างมาก อย่างอเล็ดอรัย แต่ไม่คลำดูท้องตัวเองว่าพอร่อยัง การสิ้นทรัพย์ไปเพราะการกินนี้ก็มามาก ถ้าไม่พิจารณาส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ การทำงานสิ่งใดก็ตาม ถ้าหากกินกำลังที่ตนมีอยู่แล้วก็จะเป็ผลร้ายหรือมีผลตรงกันข้าม อุปมาดังรับประทานอาหาร ถ้ามากกินไปก็จะลำบากกระเพาะอาหาร อาจเป็นโรคท้องเดินได้ ในด้านจริยธรรม จึงสอนให้คนเรารู้จักพอประมาณในการทำงานหรือกิจธุระอย่างระมัดระวัง

(๒) “กินน้อยบ่ตาย กินหลายเป็นข้อย”^{๕๙} หมายถึงว่า กินแต่น้อย หรือกินแต่พอดีไม่มีวันตาย แต่ถ้ากินมากเป็นข้อย(ข้อย แปลว่า ขี้ขี้) หรือกินมากกินไปจะยากจนส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ คนเราแม้จะรับประทานอาหารแต่น้อยก็อยู่รอดได้ ตรงกันข้าม ถ้ารับประทานมากจนกินไป อาจก่อให้เกิดทุกข์ คือ ก่อหนี้สินเพราะการกินนั้นได้ และอีกนัยหนึ่ง การทำสิ่งใดให้ทำแต่พอดีพอเหมาะ มีความหมายคล้ายข้อ (๑)

(๓) “กินหลายท้องแตก แบกหลายหลังหัก”^{๖๐} หมายถึงว่า กินมากท้องแตก ถ้าแบกของหนักมากหลังจะหัก การกินมาก ๆ แสดงถึงการมีความโลภมาก อดไม่ได้ ห้ามไม่ได้ ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ คนที่โลภจัด (อภิโลภะ) มักจะตกเป็นเหยื่อของความอยาก คือ กามตัณหา เพราะยินดีและมัวเมาในกลิ่น ในรส ในสัมผัส^{๖๑} จนหักห้ามใจตนไว้ไม่ได้ ส่วนวลีหลัง หมายถึง การทำงานที่หนักเกินกำลังของตนมักจะประสบผลคือ ความล้มเหลว

^{๕๗} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒., อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๒๘/๓๑๓-๓๒๐.

^{๕๘} รศ. อุดม บัวศรี, *ผญาถ้อยคำชีวิตของชาวอีสาน*, (ขอนแก่น : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๕๙} ปรีชา พิณทอง, *ผญาถ้อยคำชีวิตของชาวอีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (อุบลราชธานี: สิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๔), หน้า ๔.

^{๖๐} รศ. อุดม บัวศรี, *ผญาถ้อยคำชีวิตของชาวอีสาน*, หน้า ๖.

^{๖๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๗/๑๖๘

หมายถึงว่า ปลาที่ตัวใหญ่กว่า ย่อมกินปลาที่ตัวเล็กกว่า และปลาที่ตัวเล็กลงไปก็ จะกินพวกปลาตัวอื่นๆ เองก็ต้องกินพวกคินเป็นอาหาร ตามลำดับของธรรมชาติ ส่วนความหมาย เจริญธรรมชาติที่นำไปใช้ คือ ผู้มีฐานะการเงินหรือตำแหน่งที่สูงกว่า ย่อมมีอำนาจในการ ต่อรองได้มากกว่า และผู้น้อยลงมาก็จะหาผลประโยชน์จากผู้ที่ย่อยกว่าตนเองเป็นลำดับใน สังคมมนุษย์ แม้ในที่สุด ผู้มีโอกาสดังกล่าวที่สุด ต้องอาศัยเก็บขยะกินเพื่อประทังชีวิต ของตนก็มี และหาที่พึ่งที่พิงตามท้องถนน ไม่มีบ้านอยู่เป็นหลักแหล่ง

สรุปได้ว่า ในหมวดว่าด้วยการบริโภคปัจจัย ๔ ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานของชีวิต เป็นปัจจัยแรก และมองเห็นได้จากสภาพความเป็นจริงทางสังคม ถ้ามีความสมบูรณ์ก็จะเป็น แรงเกื้อหนุนให้ประกอบสิ่งดี ๆ อีกมากมาย ถ้าสมบูรณ์แล้วก็จะเกิดประโยชน์แก่ตนเอง และกับสังคม หรือประโยชน์ตามที่มองเห็น เฉพาะหน้า เป็นฐานที่มั่นคงระดับแรก เป็น ประโยชน์ในปัจจุบัน^{๒๖}

๒.๕.๒ หมวดว่าด้วยเครื่องนุ่งห่ม

เครื่องนุ่งห่ม เสื้อผ้าแต่งกายนี้ มีหน้าที่เป็นกาพย์กลอนประกอบอยู่น้อยมาก แต่ มีอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนอีสาน เช่น ชุดแต่งกายก็มี (ก) ชุดทำงาน (ข) ชุดอยู่บ้าน (ค) ชุดไปทำบุญ ซึ่งวิถีชีวิตของคนอีสานมีลักษณะอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่หรูหรา เวลากิน อาหารก็นั่งกินกับพื้น ไม่มีโต๊ะอาหาร เวลานอนก็นอนกับพื้น เครื่องปลูกัดก็มีเสื้อ (สาด) กับหมอน^{๒๗} โดยหน้าที่เกี่ยวกับการนุ่งห่ม มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) หน้าที่สอนการแต่งกายของผู้หญิง เช่น

ยามนอนให้	ปงโคมให้มันค่อง
ให้ปกห่อตุ้ม	ดินสิ้นไว้ให้อ่าเพิง
ยามเมื่อยั่วละยาดย้าย	ให้นางล่าคูดี
อย่าได้ตั้งตั้งปบ	ย่างไปคูฮ้าย
อย่าได้เต็ง ๆ พื้น	เพื่อนหัวพ่อแม่ นั้นเนอ
อันว่าคงหมู่นี้	เวรแท้บาปมี พ่อเหล่า ^{๒๘}

^{๒๖} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

^{๒๗} อุคม บัวศรี, *วัฒนธรรมอีสาน*, อ่างแก้ว, หน้า ๓๔.

^{๒๘} บุญเกิด พิมพ์ารเมธากุล, *ผะหยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง*, (ขอนแก่น: กลังน่านาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๕.

หมายถึงว่า เวลานอนให้แต่งตัวสวยงาม ระวังระวังอย่าปล่อยให้เชิงผ้าถูถูกเปิดออกมา ขณะเดินไปมาก็สงบเสงี่ยม ไม่เดินเท้ามีเสียงดังจนบิดามารดา นอนอยู่ได้ยินเสียงกระทบนั้น เพราะจะเป็นบาปกรรม ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมนั้น มีความตรงตัวอยู่แล้ว คือ เป็นการสอนผู้หญิงให้มีความเป็นแม่ศรีเรือนที่ดี มีมารยาทที่งดงามเป็นที่ให้การยกย่องของคนที่ได้พบเห็น

(๒) “ผ้าขาด อย่าอยากได้ผ้าลาย”^{๒๕} หมายถึงว่า หากเสื้อผ้าเก่า ยังใช้การได้ดีอยู่ ก็ไม่ควรซื้อของใหม่ที่สวยงามกว่าส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ สอนให้รู้จักประหยัดคอดอม ว่าสิ่งใดที่เป็นเครื่องใช้ก็ตาม เป็นบุคคลผู้ทำงานก็ตามแม้จะใช้งานมานานแล้ว แต่ยังมีประสิทธิภาพอยู่ก็ควรใช้งานต่อไป และอย่าเห็นของใหม่ดีกว่าของเก่า เพราะอาจทำให้เสียเงินเพิ่มโดยไม่จำเป็น

(๓) “ทุกขบ่มีเสื้อผ้าฝ้ายเนื้อดีพอลืออยู่”^{๒๖} หมายถึงว่า คนเราถึงจะไม่มีเสื้อผ้าใส่ แต่ขอให้มีบ้านเรือนพอได้อยู่อาศัย เพราะบ้านเรือนมีผ้าที่กั้นฝน ลม หนาว ร้อน ได้ดีกว่าที่โล่ง ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ สอนว่าคนที่ลำบากขาดที่พึ่งที่พิทักษ์ เนื่องจากความยากจนเจ็บใจ แต่หากมีผู้ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุน ก็พอประคองชีวิตให้อยู่รอดได้ เหมือนดังคนต่างด้าวที่เข้ามาอาศัยพระบารมีของในหลวงในประเทศไทยเราปัจจุบัน

๒.๕.๓ หมวดว่าด้วยที่อยู่อาศัย

ที่อยู่อาศัย ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอีกข้อหนึ่งในปัจจัย ๔ และเป็นปัจจัยพื้นฐานต่อการดำรงชีวิตของคน โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยถ้ามีความพร้อม มีการจัดสรรให้ดี ก็จะหนุนนำให้เรามีความสุขได้ บทพญาที่เกี่ยวข้อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. “กินให้พิจารณาไว้ คะเนดูตามส่วน ก็ตาย
นอนให้คิดสี่ด้าน คะนิงถ้วนจึงนอน แท้นอ”^{๒๗}

หมายถึงว่า เวลารับประทานอาหารให้พิจารณา และประมาณไว้ถึง ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนตน ส่วนเลี้ยงดูครอบครัว และส่วนบริวาร การนอนให้คิดถึง ๔ ด้าน ได้แก่ คิดถึงเบื้องบน (พระรัตนตรัย) เบื้องล่าง (บริวาร, ลูกน้อง) เบื้องขวา (ผู้ปกครอง) เบื้องซ้าย (สามีภรรยา) ว่ากิจใดๆ ที่เราควรทำมีอยู่หรือไม่ หรือขาดตกบกพร่องอย่างไร เพื่อจะได้แก้ไข

^{๒๕} พรชัย ศรีสารคาม, ผญาอีสาน, หน้า ๖๕.

^{๒๖} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑ (เล่ม ๑๐), หน้า ๓๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

ให้สมบูรณ์ในวันต่อๆ ไป ซึ่งความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ ก็มีความหมายในตัวเองอยู่แล้ว

(๒) “เลื่อนชานเย้า แปงดีปักกวอด อย่าให้มีฮกเฮื้อ งูเงี้ยวติดอตตาย”^{๓๕} หมายถึงว่า บ้านเรือนควรสะอาด ต้องปักกวาด หากปล่อยให้รก สัตว์มีพิษจะเข้าไปอาศัยและทำร้ายเจ้าของบ้าน ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ การบริหารงานควรให้โปร่งใส และขยันดูแลกิจการที่ประกอบอยู่นั้น หากปล่อยให้มีคนพาลหรือความไม่ชอบมาพากลเกิดขึ้น กว่าจะแก้ปัญหาได้ก็อาจสายไปแล้ว

(๓) “ปอนนอนสนุกอย่านอน เมียวนอนย่ายิน”^{๓๖} หมายถึงว่า ที่นอนอันใดนอนแล้วสนุก ไม่อยากจะถูกขึ้นทำงาน ไม่ควรนอน และหากกริยาออกอันอย่างไม่มีเหตุผล ก็ไม่ควรตามใจมากนัก ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ สถานที่แห่งใดทำให้เราผลิตเพลิน จนเสียการเสียงาน ก็ไม่ควรไปยุ่งเกี่ยว และคนที่ประสบสอพลอมาก ก็ไม่ควรพิโรธรำพันเชื่อถือ

๒.๕.๔ หมวดว่าด้วยยารักษาโรค

การมีสุขภาพที่ดีถือว่าเป็นโชคอันประเสริฐ มีคำพุทธพจน์ว่า “อาโรคยา ปรมาลาภา ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”^{๓๗} หมายถึง เมื่อไม่มีโรคภัยเบียดเบียนโดยเฉพาะโรคทางกายแล้ว ก็เป็นการหนุนให้ชีวิตประกอบการงานได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังพญาเชิงจริยธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น

(๑) “อันของหวานนั้น เป็นลมลุ่มง่าย
กินหลายเป็นแม่แล้ง พุงโป้ท้องบุง”^{๓๘}

หมายถึงว่า การบริโภคอาหารที่รสหวานจนเกินไป อาจทำให้เป็นโรคลมได้ง่าย และอาจทำให้เป็นโรคอื่นๆ ตามมาอีก เช่น โรคอ้วน โรคความดัน เป็นต้น เพราะขาดสารอาหารจำพวกอื่นที่จำเป็นต่อร่างกาย (โปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน แร่ธาตุ) จึงควรบริโภคแต่พอเหมาะในแต่ละบุคคล ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ การเชื่อ

^{๓๕} บุญเกิด พิมพ์วรรณธรรมาภรณ์, ๒๕๖๖, หน้า ๒๑๖.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๓๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๕๖

^{๓๘} บุญเกิด พิมพ์วรรณธรรมาภรณ์, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖.

คำพูดที่ไพเราะหรือหวานหู อาจทำให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะกันออกเป็นฝักฝายเป็นพวกๆ แม้ว่าคำพูดหวานนั้นจะทำให้ชอบใจก็ตาม แต่ก็แฝงไปด้วยผลประโยชน์เสมอ เนื่องจากผู้พูดๆ เพื่อต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งตอบแทน จึงได้พยายามพูดชักจูงหวานล่อมด้วยคำหวาน ให้เราตายใจและตกเป็นเหยื่อได้ง่าย

(๒) “ของขมเป็นยาแก้ กองลมอันวิเศษ
ขอให้สั่งเกตไว้ เอาถ่อนยาสอน”^{๔๑}

หมายถึงว่า อาหารบางชนิดแม้จะมีรสขม เช่น จำพวกผักขม ผักสะเดา แต่เป็นยารักษาโรคได้บางอย่าง จึงควรบริโภคไว้บ้าง เนื่องจากแก้กองลมที่ปวงให้ร่างกายปกติดี ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ คำพูดของบัณฑิตแม้จะมีรสขม ได้แก่ พูดไม่ไพเราะ เป็นคำพูดที่ไม่ถูกใจผู้ฟัง แต่มีประโยชน์ ให้คิดสอนใจ ก็ควรสดับฟังและปฏิบัติตามคำสอนของท่านเหล่านั้น เนื่องจากสามารถแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี

(๓) “ฉันอยากอายุยัง ยืนยิ่งหลายปี
ให้เจ้ากิน เขาсокก่อนนายยามเช้า”^{๔๒}

หมายถึงว่า ถ้าหากอยากมีอายุมันยืนนาน ให้บริโภคเคลือของсок ตั้งแต่เช้าตรู่ ก่อนรับประทานอาหารเช้า (เคลือของсок หมายถึง ต้นบรเพ็ด) ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ ควรสั่งสอนบุตรหลานให้รู้จักดีหรือชั่วถูกหรือผิดก่อนพวกเขาจะรับประทานอาหารเช้าและไปสู่วิทยาลัยสถานศึกษา สอนให้รู้จักกฎจราจร และวิธีเอาตัวรอดเมื่อไปศึกษากับเพื่อนๆ ในโรงเรียน (คำว่า “เขาсок” นั้น หมายถึง พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเคลือบ มีรสขมจัด โดยนำมาปรุงเป็นยาอายุวัฒนะได้ดี จึงเปรียบกับการสั่งสอนบุตรหลาน แม้เป็นคำมีรสขม พูดไม่ไพเราะแต่ให้ผลดีต่อบุตรหลาน)

๒.๕.๕ หมวดว่าด้วยสุขและทุกข์

“ความสุข” หมายถึง ความสบาย ความสำราญกายและใจ จริยธรรมเกี่ยวกับเรื่องสุขทุกข์ ที่ปรากฏตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาหลากหลาย เช่น กล่าวถึงความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ คือ (ก) สุขเกิดจากการมีทรัพย์ (อติสุข) (ข) สุขเกิดจากแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค (โภกสุข) (ค) สุขเกิดจากการไม่ต้องเป็นหนี้ (อนณสุข) (ง) สุขเกิดจาก

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๔๒} อ้างแล้ว, หน้า ๕๖-๕๗.

ความประพาสสุจริตไร้โทษ (อนวัชชสุข)^{๔๔} โดยความสุขของภคหัตถ์ทั้ง ๔ ประการนี้ ในข้อที่ ๑ ถึง ๓ นั้น เป็นความสุขอันเกิดจากทรัพย์ทั้งหมด ส่วนข้อที่ ๔ นั้น เป็นความสุขเกิดจากการประกอบการสุจริตที่ปราศจากโทษ และเป็นการเกี่ยวพันให้สุขทั้ง ๓ ข้อแรกนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งนี้ แนวคิดเรื่องความสุขในทัศนะความสุขของชาวอิสาน สามารถที่สงเคราะห์เข้ากับหลักธรรม ในสุขของภคหัตถ์ ๔ ได้ แม้จะไม่ตรงกันเลยทีเดียวก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นความสุขระดับพื้นฐานได้ เป็นพฤติกรรมที่มองเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ดังมี บทพญาหรือ ยาบว่า ในเรื่องความสุข มีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

สุขเพราะมีข้าวกิน สุขเพราะมีดินอยู่
 สุขเพราะมีคู่นอนนำ สุขเพราะมีเงินค่าเต็มไถ่
 สุขเพราะมีเฮือนหลังใหญ่ มุงเป็นกระดาน
 สุขเพราะมีลูกหลานมานั่งเฝ้า^{๔๕}

ความหมายเชิงจริยธรรม คือ การมีข้าวปลาอาหารที่สมบูรณ์ มีที่ดินได้ทำกิน มีเงินทองไว้ใช้สอยคราวจำเป็นมีเงินฝากธนาคาร มีบ้านหลังใหญ่ได้อยู่อาศัย และครอบครัวที่มีความสุขพร้อมหน้ากันมีบุตรหลานคอยดูแลผู้สูงอายุ หากมีครบทั้งหมด ก็ถือว่าเป็นความสุขพื้นฐานระดับแรก หรือระดับชาวบ้าน

ระดับของความสุข ความสุขตามหลักพุทธธรรม แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่
 (ก) กามสุข คือ ความสุขที่เนื่องด้วยกาม (โลภีย์สุข หรือ กามคุณ ๕ อย่าง)
 (ข) ฌานสุข คือ ความสุขที่เนื่องด้วยฌาน (ชั้น ปฐมฌาน ไปถึง อรูปสมาบัติ ๔)
 (ค) นิพพานสุข คือ ความสุขเนื่องด้วยนิพพาน (อรหัตผล)

ความสุขตามนัยที่ยกมานั้น แต่ละข้อยังมีความหมายที่มีรายละเอียดออกไปอีก ในที่นี้ จะกล่าวโดยภาพรวมใน ๓ ระดับที่กล่าวมา กามสุขนั้น ผู้แสวง คือ มนุษย์ เทวดา ฌานสุข ผู้แสวง คือ บุคคลที่ได้รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ (สมาบัติ ๘ ก็เรียก) ส่วนนิพพานสุขนั้น ผู้แสวง คือ พระอริยบุคคลระดับอรหัตมรรคอรหัตผล โดยความสุขที่บุคคลแสวงนั้นท่านแบ่งออกไปอีก ๗ อย่าง คือ (๑) มนุษยสุข (๒) ทิพยสุข (๓) ฌานสุข (๔) วิปัสสนาสุข (๕) มรรคสุข (๖) ผลสุข (๗) นิพพานสุข^{๔๖}

^{๔๔} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๒/๕๐.

^{๔๕} ปรีชา พิณทอง, ไขภายิตโบราณอิสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

๓. ผลการกระทำที่ทำให้เกิดสุขในบทพญา พญาที่กล่าวในเชิงจริยธรรมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสุข มีตัวอย่างเช่น

(๑) “บุญบวชลูกนี้ มีมากเหลือหลาย
 คັນพ่อแม่ตายไป สู่สวรรค์เมืองฟ้า”^{๔๗}

หมายถึงว่า มีความหมายในตัวเองอยู่แล้ว ซึ่งหมายถึงว่าบุตรที่บรรพชา อุปสมบทให้แก่ผู้มีพระคุณ คือ บิดามารดานั้น เมื่อสิ้นใจวายชนม์ไปแล้ว ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เนื่องจากบุญบวชของบุตรชายนั่นเอง

(๒) “อันว่า ทำทานนี้ พอประมาณเกิดประโยชน์
 โทษฝ่ายพุน ทางนี้ก็มี
 ทานแบบนี้ สิเห็นฮ่อมทางสวรรค์
 คันอยู่ในเมืองคน แม่นบจนพอน้อย”^{๔๘}

หมายถึงว่า คนที่บริจาคทาน ย่อมก่อประโยชน์ทั้งในโลกนี้ และเป็นการป้องกันโทษภัยได้อีกทางหนึ่งด้วย แม้อยู่ในแดนมนุษย์ก็มีความสุข ความเจริญ ไม่มีความยากจน ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ สอนให้รู้จักคุณค่าของการช่วยเหลือคนอื่นว่าให้รับอันสงฆ์มากทั้งในปัจจุบันชาติ และสัมปรายภพ (ชาติหน้า) คือ ผู้ให้ทานตายไปแล้วย่อมไปเกิดในโลกลสวรรค์ แม้นกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่ลำบากยากจน

(๓) หลึงใจคิดฉลาดรู้ ในฮ่อมคองท่า
 มีแต่จงใจคิด ต่อศีลทานแท้
 ทั้งบ่คิดโลบเลี้ยว ใจต่างจากฝัว
 การเฮือนมี ค่อยทำเพียรสร้าง
 หลึงนั้นเพินหากลือฮาเท่า เถิงเมืองเทวโลก
 ทุกแหล่งหล้า ยอเยื้องแท้ตาย^{๔๙}

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕๖.

^{๔๗} คำดี อินทสอน, พญา-ภาษาอีสาน, หนังสือพิมพ์ดีด, (ขอนแก่น :ม.ป.ป.), ๒๕๒๘, หน้า ๕.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๔๙} บุญเกิด พิมพ์ารเมธากุล, พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๗.

หมายถึงว่า ผู้หญิงที่ฉลาดรู้ ในหลักนักปราชญ์ มีจิตใจนึกถึงศีล การให้ทาน รู้จักการจัดงานบ้านงานเรือนให้เหมาะสม ไม่คิดนอกใจสามี ขยันเอาใจใส่งานบ้าน คนทั่วไป ก็ยกย่อง แม้นสิ้นไปจากมนุษย์แล้ว ก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้าอย่างแน่นอน

ส่วนคำว่า “ทุกข์” ตามหลักพุทธธรรม แปลว่า สภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งประกอบไปด้วยสภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสาร และความเที่ยงแท้ พร้อมทั้งจะก่อปัญหาสร้างความทุกข์ขึ้นมาได้เสมอ^{๕๐} ซึ่งความทุกข์ สามารถจัดเป็นระดับใหญ่ ๆ ได้ ๒ อย่าง คือ สภาวะทุกข์ กับ ปกิณกทุกข์

ก. สภาวะทุกข์ คือ ความทุกข์ประจำ มี ๓ อย่าง คือ

(๑) ชาติทุกข์ แปลว่า ความเกิดเป็นทุกข์ หมายถึงตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนคลอด

(๒) ชราทุกข์ แปลว่า ความแก่เป็นทุกข์ หมายถึงความแก่เฒ่าทำให้ลำบาก

(๓) มรณทุกข์ แปลว่า ความตายเป็นทุกข์ หมายถึงความตายให้ชีวิตเสีย^{๕๑}

สภาวะทุกข์เกิดขึ้นกับทุกคน ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ข. ปกิณกทุกข์ คือ ทุกข์จร

(๑) โสกะ ความเศร้าใจ เสียใจ เช่น สูญเสียญาติ เป็นต้น

(๒) ปรีทเวะ ความรำพรรณ คร่ำครวญ ร่ำไร บ่นเพื่อไปต่าง ๆ เป็นต้น

(๓) ทุกขะ ความทุกข์กาย เช่น เจ็บปวด บาดเจ็บ ถูกบีบคั้น เป็นต้น

(๔) โทมนัสสะ ความทุกข์ใจ ปวดรวดร้าวใจ ร้องไห้ ตีอกชกหัว ลงคืน

เชือดตัวเอง กินยาพิษ ผูกคอตาย เป็นต้น

(๕) อุปายสะ ความคับแค้น สิ้นหวัง เร่าร้อน ทอดถอนใจ เป็นต้น

(๖) อปปียสัมปโยคะ การประสบคนหรือสิ่งไม่เป็นที่รัก เช่น ต้องพบต้องเกี่ยวข้องกับคนที่ไม่ชอบ หรือชิงชัง เป็นต้น

(๗) ปียวิปโยคะ การพลัดพรากคนหรือสิ่งไม่เป็นที่รัก เช่น จากญาติ จากคนรัก สูญเสียทรัพย์สิน เป็นต้น

(๘) อิจจิตาลาภะ การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา คือปรารถนาสิ่งใดล้วนไม่ได้สมหวัง

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๘๕๖.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

(๕) อุปาทานชั้น ชั้น ๕ ที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ทุกข์ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นทุกข์ของอุปาทาน ชั้นทั้งห้า เมื่อว่าโดยสรุปหรือรวบยอดแล้ว อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

ตัวอย่างพญา ที่แสดงทุกข์ในชั้น ๕ มีดังต่อไปนี้

(๑) “ชั้นทั้งห้า เวทนาอันเฮง

ปมี หายสว่างอัน คือปิ้งปิ้งปลา”^{๕๓}

(๒) “ทุกข์แต่ห้าชั้นห้า โสมมาสอดชั้นสี่

ทุกข์อยู่ในโลกนี้ โสมพิผู้เดียว”^{๕๔}

หมายถึงว่า ชั้นห้า ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเราร้อน ไม่มีเย็น อุปมาเหมือนการปิ้งหรือย่างปลา นับแต่ร้อนไปทั่ว ไม่เย็นลงได้ ฉะนั้น ทุกข์ทั้งปวง จึงอยู่ที่ชั้น ๔ และ ชั้น ๕ นั้นเอง ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ สอนให้รู้จัก ธรรมชาติของชั้น ๕ นี้ ว่าไม่ควรที่จะหลงไหล มัวเมา จนมากนัก เนื่องจาก ธรรมชาติของ เขา นั้น ถูกไฟธาตุเผาเผาอยู่ตลอดเวลา และถูกไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ คอยเผาจิตใจอีกด้วย จึงร้อนระอุเหมือนการย่างปลาในเตาที่ไฟแดงฉาน ฉะนั้น ทุกข์ทั้งมวลก็เกิดจากชั้นทั้ง ๔ และชั้นทั้ง ๕

ในคัมภีร์มหานิทเทส และอุพนิทเทส^{๕๕} แสดงชื่อทุกข์ไว้อีกเป็นอันมาก มีทั้งที่ ซ้ำกับที่แสดงไว้ข้างต้น และที่แปลกออกไป ขอยกมาจัดเป็นกลุ่ม ๆ ให้ง่าย^{๕๖} ดังนี้

(๑) ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสก-ปริเทว-ทุกข์ โทมนัสส-อุปายาสทุกข์

(๒) เนรยิกทุกข์ ตีรัจฉานโยนิททุกข์ ปิตติวิสยิกทุกข์ มานุสสกทุกข์ (ทุกข์ของสัตว์ นรก ทุกข์ของสัตว์ตีรัจฉาน ทุกข์ของสัตว์ในแดนเปรต ทุกข์ของมนุษย์)

(๓) คัพโภกกันติมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากการลงเกิดในครรภ์) คัพภะฐิติมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากอยู่ในครรภ์) คัพภะฐฐานมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากการออกจากครรภ์) ชาติสสุปนิ พันธิกทุกข์ (ทุกข์ติดพันตัวของผู้ที่เกิดแล้ว) ชาติสสปราเชยยกทุกข์ (ทุกข์เนื่องจากต้องขึ้นต่อ

^{๕๓} พรชัย ศรีสารคาม, เรียงถ้อยร้อยพญา, หน้า ๓๖.

^{๕๔} พรชัย ศรีสารคาม, ฃญาอีสาน, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

^{๕๕} บ.ม. (บาลี) ๒๕/๒๓/๑๕

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๐.

ผู้อื่นของผู้ที่เกิดแล้ว) อัตตูปิกกมทุกข์ (ทุกข์ที่ตัวทำแก่ตัวเอง) ปฐูปิกกมทุกข์ (ทุกข์จากคนอื่นทำให้)

(๔) ทุกขทุกข์ สังขารทุกข์ วิปริณามทุกข์

(๕) โรคต่างๆ เช่น โรคตา โรคหู เป็นต้น รวม ๓๕ ชื่อ

(๖) อาพาธ คือ ความเจ็บไข้ ที่เกิดจากสมุฏฐาน ๘ อย่างคือ ดี เสมหะ ลม สมุฏฐานต่าง ๆ ประชุมกัน อุดูแปรปรวน บริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอ ถูกเขาทำ เช่น ฆ่าและ จองจำ เป็นต้น และผลกระทบ

(๗) หนาว ร้อน หิว กระจาย อุจจาระ ปัสสาวะ ทุกข์จากสัมผัสแห่ง เหลือบ ขุน ลมแดด และ สัตว์เลื้อยคลาน

(๘) ทุกข์ เพราะ ความตายของมารดา ความตายของบิดา ความตายของพี่ชาย น้องชาย ความตายของพี่สาวน้องสาว ความตายของบุตร ความตายของธิดา

(๙) ทุกข์ เพราะ ความสูญเสียญาติ ความสูญเสียภคชะ ความสูญเสียด้วย โรค ความสูญเสียศีล ความสูญเสียทิวทัศน์

ความทุกข์ในบทพณฺหา หรือยาบเว่ออีสาน ความทุกข์แยกได้ ๑๓ อย่าง ความจริง แล้วอาจมากกว่านี้ แต่จะต้องศึกษาในพณฺหาอื่น ๆ ที่กล่าวถึงทั้งโดยตรงและโดยอ้อม^{๕๘} เช่น

ทุกข์หนึ่ง	ลูกตายเสีย (บุตรธิดาตาย จึงทุกข์)
ทุกข์สอง	เมียตายจาก (ภริยาสามีตาย จึงทุกข์)
ทุกข์สาม	พรากรพี่น้องหนีไปไกล (ญาติพี่น้องอยู่ห่างไกลกัน จึงทุกข์)
ทุกข์สี่	ลงไปไทยค้าวัวต่าง (ไปค้าขายในต่างแดนไกล จึงทุกข์)
ทุกข์ห้า	ผัวเมียปะกัน (สามีภริยา อยู่กันคนละแห่ง จึงทุกข์)
ทุกข์หก	ไปนอนวันพรากรพี่น้อง (ไปอยู่ที่อื่นข้ามคืนห่างญาติ จึงทุกข์)
ทุกข์เจ็ด	ป้อนหมูน้อยลงไปขาย (ไปขายหมูต่างถิ่น จึงทุกข์)
ทุกข์แปด	พ่อแม่ตายแสนคิดฮอด (บิดามารดาตายจาก จึงทุกข์)
ทุกข์เก้า	บ่มีเมียกอดนอนอยู่ผู้เดียว (ไม่ได้แต่งงาน อยู่คนเดียว จึงทุกข์)
ทุกข์สิบ	เที่ยวทางหลงยามค่ำ (หลงทางในกลางคืน จึงทุกข์)
ทุกข์สิบเอ็ด	ฝนตกอำฟ้าฮ้อง (ฝนตกฟ้าร้อง จึงทุกข์)
ทุกข์สิบสอง	เจ็บปวดท้องบ่มียา (เจ็บป่วยไม่มียารักษา จึงทุกข์)

^{๕๘} วิสุทฺธิ. มหาฎีกา. (บาลี) ๑/๑๗

ทุกข์สืบสาม ทุกข์ห้าหน่อไม้^{๕๕} (ทุกข์เพราะป่วยเป็นโรคชาง)

ความทุกข์ในผญาหรือ ยาบว่า ชุดนี้ เป็นทักษะที่มองความทุกข์ตามสถานการณ์นั้น ๆ สามารถสงเคราะห์กับความทุกข์ ตามหลักพุทธธรรมหลายข้อ เช่น ลูกเมียตาย พ่อแม่ตาย จัดเป็นมรณทุกข์ พรากจากพี่น้อง ผัวเมียพรากจากกันหย่าร้างกัน จัดเป็น ปิยวิปโยคทุกข์ เป็นต้น

ความทุกข์กับความยาก ใช้แทนกันได้ในภาษาอีสาน เช่น คำว่า ทุกข์ยาก ความยาก ใน ยาบว่า นี้ รวมได้ทั้งสิ้น ๒๘ ข้อ เช่น

ผัวเมียเดียวออกเรือนใหม่	นี้ก็ยาก (อยู่ตามลำพังเฉพาะสามีภรรยาในบ้านใหม่)
เสียดไส้ปม็ขวาน	นี้ก็ยาก (ทำอะไรทำสวน แต่ไม่มีขวาน)
ได้เป็นกวางเมียปากพอก	นี้ก็ยาก (ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านแต่ภรรยาปากไม่กรอบ)
จักตอกไม้เป็นแมง	นี้ก็ยาก (ทำจักสาน แต่ไม้ผุพัง)
เกิดลมแดงเข็นเขื่อนบ่ได้มัด	นี้ก็ยาก (ลมพายพัดมา แต่บ้านไม้ได้มัดด้วยเชือกหรือไม้ไม่ได้ดี
ตะปูเอาไว้ เกรงว่าเรือนจะถูกลมพัดเอาไป ก็ทุกข์)	
เข้าเมื่อวัดเป็นชะโยม	นี้ก็ยาก (ไปวัดเป็นคฤหัสถ์ ก็ทุกข์)

ฯลฯ

นอนไข่มึงงยา นี้ก็ยาก^{๖๐} (นอนป่วยไข้ ไม่มีถุงยาจะกิน ทุกข์)

ความยากหรือความทุกข์นี้ เป็นการประมวลความทุกข์ต่างๆ ที่ละเอียดออกไปอีก ความจริงแล้วมีอยู่มากกว่าที่ประมวลมานี้ มีกระจายอยู่ตามผญา ในที่ต่าง ๆ ปราชญ์ชาวอีสานไม่นิยมนำมาประมวลไว้ คงจะเนื่องจากว่า ต้นตำหรับเดิมมีอยู่แล้ว เหตุให้เกิดทุกข์ในผญา แม้จะไม่พูดถึงโดยตรง เป็นข้อ ๆ อย่างหลักพุทธธรรม แต่ผู้บรรยายธรรม เทศนาธรรม สามารถที่จะใช้เสริม หรือแทรกเสริมได้ ในเหตุลักษณะเดียวกัน พอลำดับได้ ดังนี้

(๑) “ทุกข์ให้เลี้ยง คนปากเกลี้ยงให้ไล่หนี”^{๖๑} หมายถึงว่า เห็นเขามีความทุกข์ยากควรที่ช่วยเหลือ หรือเลี้ยงไว้ ส่วนพวกคนที่ปากเกลี้ยงหรือมักพูดมักวิจารณ์ชาวบ้านทุกเรื่อง หรือพูดออกไปโดยไม่มีการยั้งคิดว่าจะเดือดร้อนหรือเปล่า คนพวกประเภทนี้ควรไล่หนี ไม่ควรเลี้ยง ส่วนความหมายเชิงจริยธรรมที่นำไปใช้ คือ คนที่ร่วมทำงานในหมู่คณะ

^{๕๕} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑ (ฉบับปรับปรุงแก้ไข), หน้า ๒-๓.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๖๑} ปรีชา พิณทอง, ไขภายิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๓.

หนึ่งๆ ก็จะมีคนที่ฐานะยากจน ก็ควรดูแลเอาใจใส่ แต่หากถ้าใครมักพูดให้เกิดความแตกสามัคคี ก็ควรพิจารณาให้ออกจากสถานที่ทำงานนั้นเสีย เพราะจะทำให้เกิดการทะเลาะ หรือระแวงต่อกัน

(๒) “คนทุกข์ใช้ของดี คนมีใช้ของขาด”^{๖๔} หมายถึงว่า เหตุที่ทำให้คนทุกข์หรือให้คนยากจน เพราะใช้ของแพง ใช้ของฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เกิดกำลังทรัพย์ที่หามาได้ ส่วนคนมั่งมีเขาใช้พอประมาณการดำรงชีวิต จึงเกิดความมั่งมีร่ำรวย ส่วนความหมายในการนำไปใช้ คือ ให้รู้ฐานะของตนเองว่าควรจับจ่ายสิ่งใด

(๓) “ทุกข์คอบปาก ยากคอบท้อง เคยแล้วอยู่ป็น”^{๖๕} หมายถึงว่า ความคุ้นเคย เสพคุ้นกับสิ่งเสพติด อยู่กับการเล่น การเที่ยวเตร่ หรือติดอบายมุข อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อหิวกระหายแล้วก็ต้องแสวงหาหาจนได้

ทั้งหมดเป็นผลยาเชิงฝ่ายเหตุ อันมีความอยาก คือ ตัณหา เป็นเหตุ มีทุกข์เป็นผล หรือวิบาก

สรุปความในหมวดสุขและทุกข์ นี้ว่า ในฝ่ายสุข จริยธรรมที่สอนให้ชาวอีสานมีความสุขถึงความสุข โดยย่อ คือ การให้ทาน การทำบุญใส่บาตรทุกวันพระ การรักษาศีล ๕ และศีล ๘ การฟังเทศน์ การช่วยเหลือคนอื่น ส่วนความทุกข์นั้น เน้นไปที่การทำงานที่ขาดความรักใคร่สามัคคี การทำงานโดยไม่พิจารณา การคิดอย่างขาดเหตุผล ฉะนั้น จริยธรรมในเรื่องนี้ จึงมุ่งสอนให้คนเรารู้จักพอดี พอประมาณในการที่กระทำ ในคำที่พูด และในเรื่องที่คิดเอาไว้ ซึ่งอาจไม่ได้สมความปรารถนาทุกเรื่องไป

๒.๕.๖ หมวดว่าด้วยตน

คำว่า **ตน** แปลว่า ผู้ท่องเที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ หมายความว่า วนเวียนอยู่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ หรือเวียนอยู่ในภูมิ ๓๑ คือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ หรือ คำว่า **ตน** หมายถึงร่างกายจิตใจของบุคคลทุกๆ คน และสัตว์ทั้งหลายทุกตัวตน^{๖๖}

ผลยาที่กล่าวถึงเรื่องตนไว้ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๖๕} ปรีชา พิณทอง, **ไขภษิตโบราณอีสาน**, หน้า ๑๔.

^{๖๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โศภน ญาณสิริ), **มงคล ๓๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป., ๒๕๓๓), หน้า ๕๗.

(๑) “ว่าโตกระดัดเขาแสงกระด้อ ว่าโตจ้อจ้อเขาแสงนั่งตอ”^{๕๓} หมายถึงว่า เป็นการสอนเรื่องการวางตน การถ่อมตน อย่าโอ้อวดตนว่าตนเองเก่งที่สุดแล้ว คนอื่นที่เก่งกว่าเรายังมีอีกมาก นอกจากนั้น ในการทำงานควรวางตนให้พอเหมาะแก่ฐานะวิชาความรู้ความสามารถของตน เนื่องจากคนที่ทำงานเก่งกว่าหรือมีวิสัยทัศน์ที่ดีกว่าเรายังมีอีกมาก ไม่ใช่เราเพียงคนเดียวที่เก่งหรือทำได้ (เป็นการสอนเชิงเตือนไม่ให้หลงตนเอง)

(๒) “ความคิดให้ถึงพื้น เสมอบัวย้อยยัง ใจให้อ่อนดั่งฝ้าย หลายลี้ยืดยาว”^{๕๔} หมายถึงว่า ความคิดของคนเรา ต้องให้สุด ขุดให้ถึง เปรียบเหมือนบัวที่หยั่งรากถึงพื้นดิน แต่ต้องอ่อนนุ่มถ่อมตนดั่งฝ้ายที่มีสายใยยาวหลายเมตร เข้าลักษณะคติเตือนใจว่า “อ่อนนุ่มถ่อมตนอย่าลืมหิว” และ “พนมมือดีกว่ากำหมัด”

(๓) “อย่าได้ทำตนเพียงหัวเพียงสมอง อึ้ง มั่นหากดีแต่ฮ้าง ตายย้อนปากโต”^{๕๕} หมายถึงว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด คงจะเป็นคำอธิบาย ฃญา ข้างบนนี้ได้ แต่ลักษณะความไพเราะเพราะพริ้งในเชิงวรรณกรรมแล้ว การเปรียบเทียบคนที่มีความรู้เต็มพุงเพียงปาก หมายถึง คนมีความรู้มาก แต่สอนตนเองไม่ได้ จะมีใครสรรเสริญยกย่อง เมื่อฝนตกลงมาน้ำนองข้างอิงอ่างจะส่งเสียงร้อง เสียงร้องนี้เองที่ทำให้อิงอ่าง ต้องถูกจับไปทำอาหารและปลา ร้า แม้คนเราก็เช่นกัน คิดให้ไกล อย่าคิดสั้น อย่าทำตัวเหมือนอิงอ่างให้อ่อนนุ่มถ่อมตนไม่ลืมหิว สุภาพเรียบร้อย จึงเป็นคนน่ารักของคนทั่วไป จงพูดแต่ดี อย่าดีแต่พูด

บทผญาอื่นๆ อีกมากที่กล่าวถึงเรื่องตน มีตัวอย่างดังนี้

(๑) “อย่าได้ทำโตโก้ สะหวาโตอวดเก่ง อย่าได้เปิดเทอเล่อ บ่เหลียวหน้าเบ็งคน”^{๕๖} หมายถึงว่า อย่าทำเป็นคนอวดดีหรืออวดฉลาดเพียงคนเดียว โดยไม่ดูหน้าดูตาคนอื่นว่าเขา ก็ทำงานได้เช่นเดียวกันตน

(๒) “ตีแต่แมงวันฮ้ายตอมโตอยู่โพๆ โตหากหมื่นฮู้ๆ ตีได้ฮ้อมใจ (๓) ตีแต่เขาคนฮ้าย พายโตบ่ต้องต้อ ตีแต่ค่ออิงเฝ้า คอเจ้าผัดแห่งจน”^{๕๗} หมายถึงว่า อย่าคอยแต่ตำหนิคนอื่น พึงดูตนเองว่ามีข้อบกพร่องในการทำงานอย่างไร

^{๕๓} ปรีชา พิณทอง, ไขภษิตโบราณอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๐.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๕๖} บุญเกิด พิมพัรเมธากุล, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๘๘.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

๒.๕.๗ หมวดว่าด้วยคน

พจนานุกรมเรื่อง “คน” หรือ “บุคคล” นั้น จะมุ่งไปที่การวางตนในสังคม หรือการวางตนอย่างไรจึงจะดี สง่างาม หรือมีความรู้แล้วจะใช้ความรู้นั้นอย่างไร ตัวอย่างดังนี้

(๑) “เป็นคนให้ธรรมเนียม คือนกเจ้า
 บาดว่าบินแผ่นดิน ขาวแจ้งดั่งนกยาง”^{๑๐๑}

หมายถึงว่า สอนให้วางตน ให้มีความสงบเสงี่ยม วางตนให้สง่างาม เปรียบกับนก ๒ ชนิด หากอยู่อย่างปกติ ให้อยู่อย่างนกเจ้า แต่เวลาบิน กระโดนอย่างรวดเร็ว มีความสง่างามเหมือนนกกระยาง

(๒) “ชื่อว่าเป็นคนให้ ธรรมเนียมนามเต่า
 มันหากเมี้ยนไขไ่ว้ ดีแล้วจ้งค้อยหนี”^{๑๐๒}

หมายถึงว่า เกิดเป็นคน โบราณสอนให้มีธรรมเนียมข้อปฏิบัติเหมือนเต่า ลักษณะของเต่า เมื่อออกไขแล้วเต่าจะเมี้ยน (เก็บ, รักษา, เรียกว่าเมี้ยน) ไข เพื่อป้องกันภัยอันตรายจากสิ่งทั้งปวง เมื่อเก็บหรือเมี้ยนไขดีแล้ว จึงค่อย ๆ กลานหนีไป

คนเราก็เช่นกันต้องเก็บรักษาสิ่งที่หวงแหนทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้รักษาไว้ให้ดี แล้วจึงหนีไป สอนให้คนไม่มั่งง่าย มีความละเอียดรอบคอบในการรักษาทรัพย์สินสมบัติ

(๓) “เป็นหญิงนี้ ธรรมเนียมให้มันเที่ยง
 ตีนผมให้ล่าเกลี้ยง ตีนจันให้ล่าเพียง”^{๑๐๓}

หมายถึงว่า เป็นผู้หญิงให้ตั้งมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี การไว้ทรงผมให้ดูเรียบร้อย การนุ่งห่มให้เรียบร้อย

พญากล่าวถึงคนโดยทั่วไป^{๑๐๔} เช่น

(๑) “คนหลักค้ำไถลคนไข้ค้ำไถล” หมายถึงว่า คนที่มีหลักแหล่งอยู่ทำมาหากินเป็นหลักฐานมักจะค้าขายอยู่กับที่จนกระทั่งคนอื่น (ลูกค้ำ) คู่้นเคย ส่วนคนที่ไม่รู้จักผู้คนมากก็ต้องไปทำมาหากินยังต่างถิ่น

^{๑๐๑} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๐๓} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๑๐๔} ปรีชา พิณทอง, พจนานุกรมโบราณอีสาน, หน้า ๘-๙.

(๒) “คนต่างบ้าน ว่างต่างสวน” หมายถึงว่า เป็นคนต่างถิ่น ไม่ใช่คนในพื้นที่เดียวกัน (เป็นการพูดลักษณะแบ่งพรรคแบ่งพวก เป็นคนละกลุ่ม)

(๓) “คนดีบ้านนอก ป่ท่อกอกชอกในเมือง” หมายถึงว่า เศรษฐีบ้านนอก (ชนบท) ไม่ทัดเทียมลูกจ้างในเมืองหลวง

๒.๕.๘ หมวดว่าด้วยการงาน

การทำงานของคนอีสาน ส่วนใหญ่เน้นอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก คำพยากรณ์ที่ปรากฏให้เห็นจะเน้นที่เรื่องความขยันหมั่นเพียร ความอดทนต่อสู้ ผู้ชายมักจะต้องทำงานหนัก งานที่จะต้องออกแรง เลี้ยง เช่น งานไถ เลื่อยไม้ ไสกบ สร้างบ้านเรือน เป็นต้น^{๑๑๗}

(๑) “เป็นชายขอให้เป็นชายแท้ อย่าเป็นชายแถมแท้
ชายก็ชายแท้ ๆ ตมนั้นอย่าปน”^{๑๑๘}

หมายถึงว่า เป็นผู้ชายที่แท้ ไม่มีอย่างอื่นเจือปน (คือ อย่าเป็นหญิงครึ่งชายครึ่ง) เช่น มีความเพียรต่อการทำงาน อดทน ต่อสู้ กล้าหาญ ไม่โลเล ไม่ใจเสาะ เป็นต้น

(๒) “เป็นคนให้ ลักษณะนามปลวก
หากข้างอยู่ หากข้างอัน คุณจั้นให้ใหญ่สูง”^{๑๑๙}

หมายถึงว่า เกิดเป็นคนให้มีลักษณะเอาการเอางาน อดทน ขยันขันแข็ง สร้างฐานะของตนให้เจริญใหญ่โต เหมือนกับปลวกแม้จะตัวเล็ก แต่สามารถสร้างที่อยู่ใหญ่ได้

(๓) “ตกกะเทินได้กำคอแซ่ อย่าวางหางให้มันฟาด
ตกกะเทินเป็นม้ายักก้าน้อย คั้นหนีเสื่อให้ห้ากิน”^{๑๒๐}

หมายถึงว่า ถ้าหากตัดสินใจทำอะไรแล้ว ย่อมไม่ปล่อยวางกลัวจะมีภัยในภายหลัง แม้จะยากลำบากสักเท่าไร ก็จะไม่หนีปัญหานั้น

๒.๕.๙ หมวดว่าด้วยความประมาทและไม่ประมาท

ความประมาท ได้แก่ความไม่มีสติ ละสติ ปล่อยสติ ลืมตัว มัวเมา ลุ่มหลง ความไม่ประมาท มีนัยตรงข้ามกับความประมาท หลักพุทธธรรมแสดงไว้ว่า “ปมาโท มจฺจุ

^{๑๑๗} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, หน้า ๔๐-๔๒.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๑๙} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑ (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

โน ปท^{๑๑๗} แปลว่า ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย ดังนั้น ความไม่ประมาท จึงเป็น
 ธรรมที่ดี พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเรื่อง ความไม่ประมาทโดยอุปมาว่า เหมือนรอยเท้าช้าง
 ที่มีความใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ เคนดินที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้

ศกฺขที่จัดอยู่ในความประมาท และไม่ประมาท ดังนี้

(๑) โลกมันตั้งเที่ยงหมั่น คือ เกิด แก่ เจ็บตาย แท้มา

เป็นผู้ชายคะนึ่งคิด เกิดตายให้เห็นแจ้ง

สิ้นห้าสิ้นแปดนั้น โลกแต่งแต่ประหม แต่ตาย

ในสินทานเฮาหมั่น คะนึ่งให้เห็นแจ้ง

ชายนั้นเว้นชั่วไว้ เฮ็ดแต่ทางดี

อย่าประมาทสินทาน ชาติชายสกุลกล้า^{๑๑๘}

หมายถึงว่า ในโลกนี้มีเกิดแก่เจ็บตายเป็นสังขธรรม เกิดเป็นลูกผู้ชายต้องหมั่น
 คิดคำนึงให้เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องนี้ อนึ่งศีลห้า ศีลแปด นั้นมีมาตั้งแต่ก่อนแล้ว ต้องหมั่น
 รักษาศีล และทำบุญทำทาน เว้นการทำชั่วทำแต่ความดี อย่าประมาทในศีลทาน จึงจะได้ชื่อ
 ว่าเป็นชายสกุลกล้า

(๒) “ไม่บ่ทันแตกด้าม อย่าฟ้าอ่าวหวนตัด

เหลียวบ่ถึงกายลุน ชีขาดมือเมื่อหน้า”^{๑๑๙}

หมายถึงว่า ไม่ที่ยังไม่ได้วัดว่าเป็นด้ามได้พอดีหรือไม่ อย่ารีบตัดก่อน ถ้าเกิดไม่
 พอดีมาภายหลัง จะทำให้เกิดความเสียหายได้ในการข้างหน้า มีความหมายสอนให้ทราบว่า
 จะทำสิ่งให้พิจารณาก่อน ให้มีความระมัดระวังรอบคอบไว้ก่อน

(๓) “เห็นว่าเงินคำสั้น เต็มถง อย่าฟ้าอ่อง

ล้างที่ถองขาดกัน ลิจนใส่เมื่อลุน”^{๑๒๐}

^{๑๑๗} บุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑

^{๑๑๘} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, ฆะหยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๘๗-
 ๑๘๘.

^{๑๑๙} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายศกฺข ๑, ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕, หน้า ๒๕.

^{๑๒๐} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่าสอนหลาน, หน้า ๖๗.

หมายถึงว่า มีเงินล้านเต็มถุงอย่าทำตัวหยิ่งยะโส ในอนาคตอาจจะทุกข์ยากไร้ก็ไม่ได้ ไม่มีใครที่จะท่ายหรือมองเห็นได้ มีความหมายเพื่อเป็นคติสอนใจว่า เมื่อเวลาถึงมืออย่าทำตัวใหญ่โตเย่อหยิ่ง ในเวลาต่อไปอาจจะตกทุกข์ได้ยากก็เป็นได้

๒.๕.๑๐ หมวดว่าด้วยบุญ-บาป

คำว่า “บุญ” นัยหนึ่งแปลว่า เครื่องชำระสันดาน เป็นเครื่องชำระล้างทำให้จิตใจสะอาด บุญ มี ๓ อย่างคือ ทาน ศีล ภาวนา เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ^{๑๒๓} ส่วนคำว่า “บาป” โดยพยัญชนะ แปลว่า สภาวะที่ทำให้ถึงทุกขคติ หรือทำให้ไปในที่ชั่ว หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตตกต่ำ สาเหตุของบาป เรียกว่า อกุลศลมูล มี ๓ อย่าง คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และ ความหลง (โมหะ)^{๑๒๔}

ผลเกี่ยวกับบุญ-บาป ไม่ได้ให้รายละเอียด ตามความในหลักพุทธธรรมโดยตรง แต่เป็นภายิตที่ไพเราะ น่าฟัง และสามารถยกเสริม หรือประยุกต์ให้เกิดความน่าฟังได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) “จงให้พากินข้าว คองบุญให้ตั้งต่อ คู่คนเหล่า
บุญนี้เป็นแก่นแท้ พาขึ้นสู่สวรรค์ แท้เหล่า”^{๑๒๕}

หมายถึงว่า ให้ตั้งอกตั้งใจต่อการทำบุญหรือทำความดีกันทุกๆ คน เพราะบุญนั้น เป็นแก่นแท้ของชีวิต ย่อมสามารถพาขึ้นสู่สวรรค์ได้

(๒) “เพิ่นว่าวันสินนั้น ให้ทำบุญตักบาตร
คันผู้ใดอยากขึ้น เมืองฟ้าให้หมั่นทาน”^{๑๒๖}

หมายถึงว่า วันพระธรรมสวนะให้รักษาศีล ทำบุญตักบาตร ถ้าอยากขึ้นสวรรค์ ให้หมั่นทำบุญถวายทาน

(๓) “อันว่ากรรมดีอ้าย ทั้งสองบุญบาป
ไฟผู้สร้างก่อไว้ ผลดีได้แก่เขา”^{๑๒๗}

^{๑๒๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐

^{๑๒๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๕๑

^{๑๒๕} บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, พระมหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๕๑.

^{๑๒๖} บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, ยาสอนหลาน, หน้า ๑๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

หมายถึงว่า กรรมดี กรรมชั่ว อยู่ที่บุญและบาป ใครทำเอาไว้ผลก็จะเกิดแก่บุคคลนั้น เข้าทำนองว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒.๕.๑๑ หมวดว่าด้วยคบหา

การคบค้าสมาคมเป็นกิจกรรมของมนุษย์ทุกยุคสมัย จริยธรรมในเรื่องการคบค้าสมาคมก็มีให้ปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่า ดี ที่เป็นมงคลทางพระพุทธศาสนา ท่านยังให้มาอยู่ข้อที่หนึ่ง การคบคนดี ถือว่าเป็นบุญนิมิตอันดีเป็นเบื้องต้น ที่จะนำไปเราถือเป็นแบบอย่างไปสู่ความสำเร็จ นำไปสู่ความดี หลักพุทธธรรมในมงคลข้อที่ ๑ และที่ ๒ กล่าวไว้ว่า

“อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาลเป็นเพื่อน, ปลูกจิตานุญ
เสวนา การคบบัณฑิตเป็นเพื่อน”^{๑๓๐}

บทพญูที่กล่าวถึงการคบหา พอจัดลำดับได้ ดังนี้

(๑) “คั้นเจ้ามีเข็มแล้ว ให้ถามไหมเบ็งก่อน
ไหมบมีฮ้อยกัน สนได้ก็ปงาม”^{๑๓๑}

หมายถึงว่า ทุกอย่างย่อมมีเหตุและผลต่อกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำงานคนเดียวย่อมไม่เกิดผล ต้องทำงานเป็นทีมเป็นหมู่คณะ เปรียบเช่นว่า ถ้ามีเข็มแล้ว ต้องถามว่ามีไหมที่จะสอดร้อยกันเข็มหรือไม่ เฉพาะมีแต่เข็มเท่านั้น แม้ว่าจะเย็บก็คงไม่มีความสวยงามแต่อย่างใด

(๒) “เฮือคาแก่ง เกวียนเห็นให้เกวียนแก่
บาดว่าไปฮอดน้ำ เฮือสิได้แก่เกวียน”^{๑๓๒}

หมายถึงว่า เรือติดโขดหินได้น้ำ ต้องใช้เกวียนลาก แต่ว่าไปถึงน้ำ เรือจะได้บรรทุกเกวียน มีความหมายว่า ต้องพึ่งพาอาศัยกัน โอกาสใด เป็นผู้มีโอกาสต้องช่วยเหลือผู้ขาดโอกาสต่างคนต่างมีความโอบอ้อมอารีต่อกัน บ้านเมืองจึงจะน่าอยู่และเจริญรุ่งเรืองต่อไป

(๓) “กินข้าวผีให้เจ้าจกคอกฮาก เคี้ยวหมากผีให้เจ้าจกคอกตาย
ให้เจ้าคิ่นมาตายห้องเปล่า มากินข้าวแก่นำน่าน้ำอา”^{๑๓๓}

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๑๓๑} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผลญา ๑, ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๒๒.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๑๓๓} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผลญา ๑, ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๕๘.

หมายถึงว่า กินข้าวผีให้เจ้าลี้วงคออาเจียน เกี้ยวหมากผีให้เจ้าลี้วงคอคาย ให้เจ้าคืนมาท้องเปล่า ๆ มากินข้าวเท่ากับอวักบอ มีความหมายว่า อย่าไปร่วมมือทำมาหากินหรือประกอบอาชีพกับพวกทุจริตมิฉาชีพ ซึ่งเหมือนพวกเปรตหรือผีทั้งหลาย ให้กลับคืนมาทำมาหากิน ประกอบอาชีพสุจริตกับคนดีในสังคมกับญาติพี่น้องของเราดีกว่า บางครั้งสำนวนนี้ใช้เรียกขวัญของคน ไม่ให้ไปอยู่กับผี ให้กลับมายุ่งกับตัว อยู่กับญาติ ๆ

๒.๕.๑๒ หมวดว่าด้วยปัญญา

ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้ความเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ มีประโยชน์มิใช่เป็นประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารตามความเป็นจริง^{๑๓๗}

บทผญาอื่นๆ ที่จัดเข้าในหมวดปัญญา มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) คำคำสั้น	ขอขอดเป็นแหวน
สีแดงสุก	ก็เพราะมีหัวแก้ว
คือคนผู้	วิชาดีหลายอย่าง
กิริยาช่วยผู้	ชูขึ้นจึงค่อยเอื้อง แท้แล้ว ^{๑๓๘}

หมายถึงว่า ทองคำที่มีค่าที่นำมาทำแหวนส่งประกายคล้ายสีแดงสุกได้ ก็เพราะมีแก้ว เพชรนิลจินดา เป็นหัวแหวนช่วยส่งเสริม เหมือนกับคนที่มีความรู้มีวิชาดีหลายอย่าง จะต้องมิกิริยามรรยาทที่สวยงาม จะช่วยเสริมส่งคน ๆ นั้นให้เจริญรุ่งเรืองได้ ดังคำพูดที่ว่า ความประพฤตินำหน้า วิชาตามหลัง

(๒) “เป็นขุนนี้	วิชาให้้มาก
อย่าได้เป็นดั่งหนังแห้ง	มาจวบพ้อไฟไหม้คดง” ^{๑๓๙}

หมายถึงว่า การที่เป็นขุน เป็นเจ้านาย เป็นข้าราชการ เป็นนักการเมือง เป็นนายกรัฐมนตรี้ รัฐมนตรี จะต้องมีความรู้หมั่นศึกษาวิชาให้มากยิ่งขึ้น อย่าให้เหมือนกับหนังแห้ง เมื่อถูกไฟเผาก็มีสภาพไม่เหมือนเดิม แต่จะคงอ ผญา^{๑๔๐}นี้จะเตือนใจทุกคนที่จะ

^{๑๓๗} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๓๘} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑ (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๒๒.

^{๑๓๙} บุญเกิด พิมพ์วรมหากุล, ผะหยา: ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง, หน้า ๑๒๓.

เป็นฝ่ายปกครองบ้านเมืองทุกด้าน ต้องมีความรู้อย่างแท้จริง เมื่อเจอปัญหาจะได้ไม่เขว เอียง เปลี่ยนทิศทางหรือกลับไปกลับมา

๒.๕.๑๓ หมวดว่าด้วยการศึกษา

การศึกษา ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง ต่อการดำรงชีวิต ตามหลักพุทธธรรม ซึ่งว่าด้วยการศึกษา และส่งเสริมการศึกษาที่ปรากฏในพระสูตร เช่น

กิจฉลา วุฑฺฒิตฺถิ อธิปฺปสฺสฺส แปลว่า คนไม่มีศิลปวิทยา เลี้ยงชีวิตอยู่ได้ยาก^{๑๔๑}

ปฺยุตฺเต วิชฺชาสุ ฐฺวํปย แปลว่า จงให้บุตรเรียนรัฐวิทยา^{๑๔๒}

สาธุ โข สิปปกัม นาม แปลว่า จินชื่อน่าศิลปวิทยาไม่ว่าอย่างไรหน้ ๆ ก็ให้ประโยชน์ทั้งนั้น^{๑๔๓}

ตามแนวพุทธธรรมมุ่งให้เกิดความชำนาญในการศึกษาอยู่ ๒ อย่าง คือ พาหุสัจจะ คือ ให้ชำรองในเชิงวิชาการ สิปปะ ให้มีความชำนาญในเชิงปฏิบัติ คือ เน้นทั้งวิชาการและมีการฝีมือ ถ้าทั้งสองอย่างนั้นมาเข้าคู่กันครบ ก็หวังได้ซึ่งความเป็นเลิศแห่งงาน^{๑๔๔}

พญาที่จัดเข้าในหมวดการศึกษา ดังตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

(๑) “ให้รีบพากันเข้าโรงเรียนเขียนอ่าน

อย่าได้คิดขี้ค้ำน ความรู้ให้หมั่นหา”

(๒) “ยามเมื่อยังหนุ่มน้อย อย่าปะป่อยเรียนคุณ

ยามเมื่อบุญเฮามี ลีศสูงเพียงฟ้า”^{๑๔๕}

หมายถึงว่า ให้ขยันศึกษาเล่าเรียน ไม่ควรขี้เกียจแสวงหาความรู้ใส่ตัวเอง เมื่อยังอยู่ในวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว อย่าปล่อยให้ปละละเลย เพราะเมื่อหากวาสนาดี ก็จะได้งานทำในตำแหน่งที่สูงด้วยวิชาการหรือสิ่งที่ได้เรียนมานั้น

^{๑๔๑} พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๕๑/๒๕๕

^{๑๔๒} พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๑๕๘/๓๔๖

^{๑๔๓} พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๑๐๗/๒๖

^{๑๔๔} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๕๐.

^{๑๔๕} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, หมายเหตุ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง, หน้า ๑๒, ๕๕, ๑๘๗, ๒๒๑.

(๓) “ไปภายหน้า สิวหาเงินได้ง่าย
 ใฝ่ผู้ความสู้้น้อย สิจนเต็มต่อเขา”

หมายถึงว่า คนที่เรียนน้อย มักจะต้องเป็นบริวารคนอื่น เพราะวุฒิการศึกษาที่ต่ำกว่าย่อมเสียเปรียบ เมื่อมีการสอบแข่งขันหรือใช้วุฒิการศึกษาระดับนั้นๆ

๒.๕.๑๔ หมวดว่าด้วยทั่วไป

หมวดต่างๆ ไปนี้ ได้นำเอาพญาเชิงจรรย์ธรรมมาจัดไว้ เป็นภาษิตสอนใจ ผู้นำเสนอ ก็สามารถใส่พญาเหล่านี้ ไปเชื่อมกัน หรือเทียบกันได้กับเรื่องที่สอดคล้องกัน พญาบางบทในหมวดนี้ก็สงเคราะห์เข้าได้ใน ๑๑ หมวด หรือหมวดอื่นๆ ที่ไม่ได้จัดตามแบบ ๑๑ หมวดนี้ ดังนี้

(๑) “อย่าได้ลืมนุคุณเฒ่า แมวบักดำโตเกิดก่อน
 หนูบักกัดเสื้อผ้า ก็เป็นย่อนเพราะแมว”^{๑๔๖}

หมายถึงว่า อย่าลืมนุคุณผู้อาวุโสหรือบรรพชน ที่ได้รักษาทรัพย์สมบัติของชาติ ศิลปวัฒนธรรม อันเป็นเอกลักษณ์ของเราไว้ สิ่งเหล่านี้ที่เหลืออยู่ถึงปัจจุบันก็เพราะบรรพชนนั่นเอง

(๒) “มันหากเหลือแสงควายบักเลเฒ่า อดสาเล็มกินหญ้าอ่อน
 ดังแม่เนาะน้อยๆ เป็นหน้าอู้ดู หน่ายได้”^{๑๔๗}

หมายถึงว่า กระบือตัวแก่ที่มีเขาคงอไม่ตรง ซึ่งอุตสาห์เล็มหญ้ากินหญ้าอ่อน แขนงกระระน้อยเสียงดัง (กระดิ่งใส่คอ) น่าสมเพช ไม่ควรเบื่อหน่าย มีความหมายสอนให้รู้คุณบรรพชน ผู้ได้ลงทุนแรงกายแรงใจหาทรัพย์สินไว้ให้แล้ว ยังประหยัด กินแต่น้อย เป็นคนน่ารัก น่าเอ็นดู ไม่ควรเบื่อหน่ายท่าน หรือลืมนุคุณท่าน

(๓) “กันได้กินต่อนซัน อย่าลืมห่างคุณหมา
 โจรบมาขอมลัก คอบว่าหมาอนเฝ้า”^{๑๔๘}

^{๑๔๖} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑ (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๑๔๘} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑ (ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

หมายถึงว่า ถ้าได้กินขึ้นเนื้ออย่าลืมหมา โจรไม่มาค้อมมองเพราะมีหมานอน
เฝ้า มีความหมายว่า ถ้าอยู่ดีมีความสุขแล้ว อย่าลืมหมา ผู้เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โจรภัย
ไม่เกิดขึ้นก็เพราะมีผู้ช่วยคอยเฝ้ารักษาความปลอดภัยให้

๒.๕.๑๕ หมวดว่าด้วยผลญาปริศนาธรรม

การผูกปัญหา หรือ ปริศนาธรรม มุ่งหวังที่จะให้เอาหลักธรรมต่างๆ มาตอบ
โดยเทียบไปกับตัวเลขบ้าน สิ่งอื่นในธรรมชาติบ้าง แม้แต่พระสงฆ์ท่านเทศนาหนึ่ง ธรรม
มาสั หรือ -๒ - ๓ ธรรมมาสั ส่วนใหญ่นิยมจะยกปัญหาธรรม หรือปริศนาธรรมขึ้นมา
ให้อีกฝ่ายหนึ่งตอบ เพื่อกระตุ้นผู้ฟังให้มีอารมณ์ร่วม ไม่เบื่อหน่ายในการฟังเทศน์ ทั้งนี้
ปัญหาปริศนาธรรม คงมีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล เช่น เรื่องว่าด้วยการถามปัญหาโสปาก
สามเณร ๑๐ ข้อ ^{๑๕๒} มีใจความว่า อะไรชื่อว่า ๑ ชื่อว่า ๒ ชื่อว่า ๓ ไปจนถึง ข้อที่ ๑๐ มี
คำตอบว่า ที่ชื่อว่า ๑ ได้แก่สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ที่ชื่อว่า ๒ ได้แก่ นามและ
รูป ที่ชื่อว่า ๓ ได้แก่ เวทนา ๓ ที่ชื่อว่า ๔ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ที่ชื่อว่า ๕ ได้แก่ อุปาทาน
ขันธ ๕ ที่ชื่อว่า ๖ ได้แก่ อายุตนภายใน ๖ ที่ชื่อว่า ๗ ได้แก่ โภฌงค์ ๗ ที่ชื่อว่า ๘ ได้แก่
อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ชื่อว่า ๙ ได้แก่ สัตตवास ๙ ที่ชื่อว่า ๑๐ ได้แก่ บุคคลประกอบด้วย
องค์คุณ ๑๐ เรียกว่า พระอรหันต์

ผลญา หรือ ยาบว่า ที่เป็นปริศนาธรรม ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อให้ผู้ตอบนั้น ได้คิดหาว่า
ปริศนาธรรมนั้นคืออะไร ในผลญาก็ปรากฏอยู่ในบทพณฺฑาภกพอสมกฺว จุคประสงคฺเพื่อที่จะ
สื่อธรรมให้ผู้ตอบได้เรียนรู้หลักธรรมไปในตัว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) ความยากยุ่ง คว้าหลายโตตั้งจ้อง

โตหนึ่งข้องง่าคอม โตสองข้องง่าขาม

โตสามข้องง่ามี โตสี่ข้องง่าหว่า

โตห้าข้องง่าบก โตหกข้องง่าแต่

ไผชิมาช่วยแก้ควายน้องจั่งสิไป ^{๑๕๓}

หมายถึงว่า ธรรม ๖ ข้อ คือ อายุตนภายใน ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย
และใจ ที่รับอารมณ์ภายนอก ๖ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณ์เปรียบว่า

^{๑๕๒} บุ.บุ. (บาลี) ๒๕/๕/๒๐

^{๑๕๓} ปรีชา พิณทอง, ไผชิมาชโยภคโฆธาณโฆธาณ, หน้า ๔๐๓.

รูป ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง รส ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง กลิ่น ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง เสียงก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง สัมผัส ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง ธรรมารมณ์ ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง เป็นธรรมที่สอนให้ระวังสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ

(๒) “วัตรหก กกห้า สีมาแปด ป่าช้าสอง หนองสาม อาสามสี่”^{๕๔}

หมายถึงว่า วัตรหก ได้แก่ อินทรีย์หก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กกห้า ได้แก่ เบญจขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ สีมาแปด ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ ป่าช้าสอง ได้แก่ ป่าช้าฝัดิบ และป่าช้าฝัดุก หนองสาม ได้แก่ ตัณฑา ๓ กามตัณฑา ภวตัณฑา วิภวตัณฑา เพราะต้องตกอยู่ในห้วงแห่งมรรณพ ได้แก่ แม่น้ำใหญ่ คือ ตัณฑาทั้ง ๓ นั้นเอง อาสามสี่ ได้แก่ พรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

(๓) “อิสฺกักับบัคฺลาเฮ็ดนากลางโลก ปีบโซคได้ ๓ ปีบงามได้ ๔ ปีบได้ดี ๆ ขางเล้าแ่อนกลาง”^{๕๕}

หมายถึงว่า อิสฺกักับบัคฺลา ได้แก่ อุบาสิกาและอุบาสิกผู้ฟังธรรม, เฮ็ดนา คือ การบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนา, กลางโลก หมายถึง สถานที่ปฏิบัติธรรมหรือธรรมสภา, ปีบโซคได้ ๓ หมายถึง มีความเข้าใจในพระรัตนตรัย, ปีบงามได้ ๔ หมายถึง ใ้รู้จักหลักฌราวาสธรรม ๔ ประการ, ปีบได้ดี ๆ ขางเล้าแ่อนกลาง หมายถึง การเข้าวัดฟังธรรมแต่ไม่ได้ประโยชน์ใดๆ และทำให้เสียสุขภาพ คือ เจ็บแข็ง เจ็บขา ปวดสะเอว เป็นต้น

๒.๖ จริยธรรมในพุทธศาสนสุภาษิต

คำว่า จริยธรรม แยกออกเป็น จริย+ธรรม คำว่า “จริยะ “ หมายถึงความประพฤติหรือกริยาที่ควรประพฤติ^{๕๔} ส่วนคำว่า “ธรรม” มีความหมายหลายอย่าง เช่น คุณความดี หลัก

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔.

^{๕๕} น้อย พิวตัน, ยาบเว้านักเทศน์ และ ผยย้อยนักเทศน์, (ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕.

^{๕๔} พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), พุทธปรัชญากับศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๘๑.

คำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็น “จริยธรรม” จึงได้ความหมายตามอักษรว่า “หลักแห่งความประพฤติ, แนวทางแห่งความประพฤติ”

คำว่า **จริยธรรม** มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้คำนิยามไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎศีลธรรม^{๕๕}

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้คำนิยามว่า จริยธรรม หมายถึง หลักการดำเนินชีวิต^{๕๖}

พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) ให้คำนิยามไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง แนวทางของการประพฤติตนให้เป็นคนดี เพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม^{๕๗}

สรุปได้ว่า “จริยธรรม” หมายถึง ข้อที่ควรปฏิบัติ และข้อที่ควรละเว้น เป็นหลักการดำเนินชีวิตสำหรับบุคคลยึดถือในการปฏิบัติตน เพื่อประโยชน์สุขของตนและส่วนรวม

ส่วนความหมายของจริยธรรมที่ปรากฏใน “พญา” หมายถึง ข้อที่ควรปฏิบัติและข้อที่ควรละเว้น ที่จริยธรรมในพญาชี้แนะว่า สิ่งใดดี ไม่ดี ควร ไม่ควร ถูก ไม่ถูก ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในสังคมอีสานยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน อันมีรากฐานมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง และค่านิยมตามจารีตส่วนหนึ่ง นอกจากนั้น จริยธรรมทางพระพุทธศาสนา เมื่อสรุปแล้ว แบ่งเป็น ๓ ระดับ^{๕๘} ดังนี้ (๑) จริยธรรมขั้นพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีลและเบญจธรรม (๒) จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (๓) จริยธรรมขั้นสูง ได้แก่ อริยสัจ ๔ ดังนี้

๒.๖.๑ จริยธรรมสำหรับบุคคล

^{๕๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑๗.

^{๕๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **สังจธรรมกับจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

^{๕๗} พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), **พุทธปรัชญากับศาสนา**, หน้า ๘๒.

^{๕๘} พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (พระมหาสุ์ กิตฺติวณฺโณ/วงษ์มณี), “การศึกษาพญาเชิงจริยธรรมที่พระสงฆ์ชาวอีสานนำไปใช้สอน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕ - ๓๐.

คำว่า “บุคคล” ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ปัจเจกบุคคล คือ การกระทำอันใดอันหนึ่งที่เกิดขึ้น ซึ่งมีแรงขับเคลื่อนจากภายในจิตใจหรือจริยธรรม คุณธรรมที่ถูกปลูกฝัง ถูกอบรมมาจนกลายเป็นความประพฤติหรืออุปนิสัยในทางที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ฉะนั้น จริยธรรมสำหรับบุคคล ที่ควรนำไปปฏิบัติ ซึ่งปรากฏในพุทธศาสนสุภาษิต เช่น “ยถาวาที ตถากาโร” แปลว่า พุคอย่างไร พึงทำอย่างนั้น

จากพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า บุคคลควรมีจริยธรรมที่พึงประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ตนเองมีความเจริญรุ่งเรืองในการดำเนินชีวิต คือ มีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง เมื่อจะพูดเรื่องใดก็จะต้องทำตามเรื่องที่คุณพูดได้ จึงควรกล่าววาจาออกไป ไม่ใช่พูดลอยๆ โดยขาดเหตุผลมาสนับสนุน หรือพูดไปแล้วเป็นเรื่องที่เหลวไหลไม่มีสาระ

๒.๖.๒ จริยธรรมสำหรับบริหารหมู่คณะ

สำหรับผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจปกครองบังคับบัญชาคนหมู่หนึ่งหรือคณะหนึ่ง ตลอดจนประเทศชาติหนึ่งหลายประเทศรวมกัน แม้อย่างน้อยที่สุดปกครองตั้งแต่สองคนขึ้นไป และไม่จำกัดอายุว่ามากหรือน้อยเท่าไร ก็เรียกว่า ผู้ใหญ่หรือผู้บังคับบัญชา โดยได้รับการแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจสูงขึ้นไป หรือผู้น้อยได้ยกย่องขึ้นมา แม้ในพุทธศาสนสุภาษิต ก็ได้กล่าวถึงจริยธรรมสำหรับการบริหารหมู่คณะ เช่น “สมคฺคานํ ตโป สุโข” แปลว่า ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ยังความสุขให้เกิดขึ้น

จากพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า การบริหารหมู่คณะจะต้องมีความพร้อมเพรียงหรือความสามัคคีปรองดองกัน เป็นสิ่งที่ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ ไม่เบียดเบียนต่อกัน แต่หากขาดความสามัคคีแล้ว ย่อมมีผล คือ ทำให้คนในสังคมแตกแยกกันเป็นพวกพ้อง

๒.๖.๓ จริยธรรมสำหรับแก้ปัญหาทางสังคม

ปัญหาทางสังคมในปัจจุบัน มีความยุ่งยากมากยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์ได้พัฒนาเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันมากขึ้นนั่นเอง ฉะนั้น เมื่อมีปัญหาต่างๆ ทางสังคม

^{๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๕๖/๑๑๕.

^{๖๐} พระสุธรรมเมธี (เขมกะ), หน้าที่ผู้บังคับบัญชาและหน้าที่ผู้ใต้บังคับบัญชา ๑๑ วิธี เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน, รวบรวมและเรียบเรียงโดย บันลือ สุขธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^{๖๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๔/๒๑.

เกิดขึ้น จึงจำเป็นต้องได้รับการเยียวยาและแก้ไขปัญหานั้นๆ ให้ทัน่วงที หากปล่อยไว้ ก็อุปมาเหมือนบุคคลที่เป็นโรค อาจถึงแก่ชีวิตลงเมื่อใดก็ได้ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวให้ทัศนะไว้ในการแสดงปาฐกถา เรื่อง “ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี” ตอนหนึ่งว่า

“...องค์ประกอบทั้งหลายของสังคมจะอ่อนแอ ไม่มีกำลังพองตัวเองได้แต่
อ่อนตัวไปตามระบบ และสภาพแวดล้อมของสังคม ก็จะไม่เอื้อต่อการแก้ไข
ปรับปรุงทางจริยธรรม เมื่อถึงจุดนั้น สังคมก็อาจจะเข้าสู่ภาวะหมดความสามารถ
ทางศีลธรรม หรือภาวะไร้สมรรถภาพทางจริยธรรม”^{๖๒}

เป็นเหมือนคนที่ตกลงไปในโคลนคูด หรือตกลงไปในทรายคูด ย่อมช่วยเหลือ
ตนเองไม่ได้ จะอย่างไรก็ตาม ในการจะตัดสินว่า คนใดเป็นคนเลว หรือ คนใดเป็นคนดีนั้น
พึงพิจารณาดูที่พฤติกรรมของ ผู้นั้นเป็นหลัก และพิจารณาถึงจารีตประเพณีทางสังคมของเขา
ด้วย กล่าวโดยสรุปมี ๔ ประการ ได้แก่

๑) **มนุษย์ควรทำตามจารีตประเพณีของสังคม** หมายถึง สมาชิกใดประพฤติ
ปฏิบัติตามจารีตก็ถือว่าทำดีทำถูกต้อง แต่ไม่ควรนำเกณฑ์ของสังคมหนึ่ง ไปตัดสินการกระทำ
ของคนที่อยู่ในอีกสังคมหนึ่ง เพราะจารีตประเพณีของสังคมใดก็เหมาะสมสำหรับสังคมนั้น

๒) **มนุษย์ควรทำตามมโนสำนึกหรือจิตสำนึกที่ดี** หมายถึง มนุษย์ทุกคนต่างมี
อินทรีย์พิเศษ หรือมโนธรรมทางศีลธรรม อันเป็นความสำนึกในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง
ซึ่งเป็นเสียงภายในจิตใจที่ทำให้เราตัดสินใจได้ว่า “อะไรถูก อะไรผิด” มโนธรรมนี้จะฝังอยู่
ในตัวมนุษย์ทุกคนตั้งแต่เกิด แต่อยู่ในลักษณะแฝง เมื่อมโนธรรมได้รับการพัฒนาถึงขั้น
สมบูรณ์แล้ว ทุกคนจะเห็นความถูกต้องดีงาม

๓) **มนุษย์ควรทำประโยชน์ให้แก่มหาชน** หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติ
ปฏิบัติแล้ว เป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป ให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ สิ่งนั้นเป็นการกระทำที่ดี

๔) **มนุษย์ควรทำตามหน้าที่** หมายถึง เป็นการกระทำที่เกิดจากสำนึกในหน้าที่
ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดจากเหตุผล การกระทำที่ตั้งอยู่บนเหตุผล เป็นการกระทำที่เกิดจากกฎ
ศีลธรรม การกระทำตามหน้าที่ จึงเป็นการกระทำที่ปราศจากเงื่อนไขใด ๆ หรือ มีสิ่งอื่น
เคลือบแฝง^{๖๓}

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก : ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

^{๖๓} พระมหาประหัด ปญญาวิโร(สุนนท์), “จริยธรรมที่ปรากฏในลัทธิลัทธิ”, วิทยานิพนธ์พุทธ

ตัวอย่างจริยธรรมสำหรับแก้ปัญหาทางสังคม เช่น พุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “อสาธุง สาธุนา ชินะ” แปลว่า ฟังชนะคนไม่ดีด้วยความดี

จากพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า คนเราไม่สามารถที่จะทำให้อีกคนอื่น เป็นคนดีเหมือนกันได้หมดทุกคน แต่หากจะเอาชนะฟังชนะด้วยความดีเท่านั้น เช่น กรณีปราบโจรผู้ร้าย ยิ่งปราบยิ่งมาก แต่หากภาครัฐ ให้อาชีพ และเปลี่ยนพฤติกรรมของคนเหล่านั้น ให้เป็นคนดีและให้คนดีปกครองคนไม่ดี บ้านเมืองก็จะดำเนินไปได้ ฉะนั้น พุทธศาสนสุภาษิตนี้ จึงมุ่งเน้นว่าผู้บริหารบ้านเมือง ฟังดำรงอยู่ในจริยธรรมที่ดีงาม ในการปกครอง เช่น หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ มีการแบ่งปัน การไม่โกรธ เป็นต้น

บทที่ ๓

วิเคราะห์ผลญาณสุภามิตและพุทธศาสนสุภามิต

ในบทนี้ มุ่งศึกษาถึงความหมายและการจัดหมวดของผลญาณสุภามิตและพุทธศาสนสุภามิต มีเนื้อหาสาระที่ควรศึกษาต่อไปนี้

๓.๑ วิเคราะห์ผลญาณสุภามิต

คำผลญาณสุภามิตอีสานของชาวอีสาน ตามแนวคิดของ ปรีชา พิณทอง ได้นำเสนอไว้ ๑๑ หมวด ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ หมวดตน

คำว่า “ตน” หมายถึง รูป ได้แก่ สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, ร่างกายและส่วนประกอบฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน, ส่วนที่เป็นร่างกับทั้งคุณและอาการมี ๒ ลักษณะ คือ

๑) มหาภูต หรือ ภูตรูป ๔ คือ สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ๆ โดๆ หรือเป็นต่างๆ ได้มากมาย, รูปที่มีอยู่โดยสภาวะ, รูปต้นเดิม ได้แก่ ชาติ ๔

๒) อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป ๒๔ คือ รูปอาศัย, รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาภูต, คุณและอาการแห่งมหาภูต^๑

ในหมวดตนนี้มีผลญาณสุภามิตที่น่าสนใจดังนี้

(๑) “ว่าโตกระดัดเขาแข่งกระด้อ ว่าโตจ้อจ้อเขาแข่งนั่งตอ”^๒

ความหมาย คือ เป็นการสอนเรื่องการวางตน การถ่อมตน อย่าโอ้อวดตนว่าตนเองเก่งที่สุดแล้ว คนอื่นที่เก่งกว่าเรายังมีอีกมาก ทั้งนี้ ในการทำงานควรวางตนให้พอเหมาะแก่ฐานะวิชาความรู้ ความสามารถของตน เนื่องจากคนที่ทำงานเก่งกว่าหรือมีวิธีคิดที่ดีกว่าเรายังมีอีกมาก ไม่ใช่เราเพียงคนเดียวที่เก่งหรือทำได้ (เป็นการสอนเชิงเตือนไม่ให้หลงตนเอง)

^๑ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๓/๗๕.

^๒ ปรีชา พิณทอง, ไขภามิตโบราณอีสาน, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

(๒) “ความคิดให้ถึงพื้น เสมอบัวย้อย
ใจให้อ่อนดั่งฝ้าย หลายลี้ยี้ดยาว”^๓

ความหมาย คือ ความคิดของคนเรา ต้องให้สุด ขุดให้ถึง เปรียบเหมือนบัวที่หยั่งรากถึงพื้นดิน แต่ต้องอ่อนนุ่มถ่อมตนดั่งฝ้ายที่มีสายใยยาวหลายเมตร เข้าลักษณะคติเตือนใจว่า “อ่อนนุ่มถ่อมตนอย่าลืมตัว” และ “พนมมือดีกว่ากำหมัด”

๓) “อย่าได้ทำตนเพียง หัวเพียงเสมออึ่ง
มันหากดีแต่อึ่ง ตายอ่อนปากโต”^๔

ความหมาย: ยามเมื่อฝนตกลงมาน้ำนองข้างอึ่งอึ่งอ่างจะส่งเสียงร้อง เสียงร้องนี้เองที่ทำให้อึ่งอ่าง ต้องถูกจับไปทำอาหารและปลาร้า แม้มันเราก้เช่นกัน คิดให้ไกล อย่าคิดสั้น อย่าทำตัวเหมือนอึ่งอ่างให้อ่อนนุ่มถ่อมตน ไม่ลืมตัว สุภาพเรียบร้อย จึงเป็นคนน่ารักของคนทั่วไป จงพูดแต่ดี อย่าดีแต่พูด

๓.๑.๒ หมวดบุคคล

คำว่า **บุคคล** ในที่นี้ ไม่ระบุว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ทั้งเป็นเด็กและผู้ใหญ่ ก็ชื่อว่า **บุคคล** ทั้งสิ้น ฉะนั้น บุคคลจึงควรประพฤติธรรม โดยการละเว้นกรรมอันคำเสีย (อกุศลกรรม) แล้วประพฤติธรรมอันขาว (กุศลกรรม)^๕ เพื่อจะได้เป็นบุคคลที่สมบูรณ์

พุทธศาสนสุภาษิตในหมวดบุคคล ซึ่งฉายาภยิตบุคคลนั้น มุ่งถึงการวางตนในสังคม หรือการวางตนอย่างไรจึงจะดี สง่างาม หรือมีความรู้แล้วจะใช้ความรู้นั้นอย่างไร โดยชาวอีสานผู้มีปัญญาได้นำมาสอดแทรกเป็นสื่ออุบายธรรม ดังนี้

(๑) “เป็นคนให้ธรรมนิยม คือนกเจ้า
บาดว่าบินแผ่นดินฝ้าย ขาวแจ้ดั่งนกยาง”^๖

ความหมาย คือ สอนให้วางตน ให้มีความสงบเสงี่ยม วางตนให้สง่างาม เปรียบกับนก ๒ ชนิด หากอยู่อย่างปกติ ให้อยู่อย่างนกเจ้า แต่เวลาบิน กระโดนอย่างรวดเร็ว มีความสง่างามเหมือนนกกระยาง

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^๔ อ่างแล้ว.

^๕ อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑.

^๖ ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

(๒) “ชื่อว่าเป็นคนให้
 ธรรมเนียมนามเต่า
 มันหากเมี้ยนไข่ไว้
 ดีแล้วจ้งค่อยหนี”^๗

ความหมาย คือ เกิดเป็นคน โบราณสอนให้มีธรรมเนียมข้อปฏิบัติเหมือนเต่า ลักษณะของเต่า เมื่อออกไข่แล้วเต่าจะเมี้ยน (เก็บ, รักษา, เรียกว่าเมี้ยน) ไข่เพื่อป้องกันภัยอันตรายจากสิ่งทั้งปวง เมื่อเก็บหรือเมี้ยนไข่ดีแล้ว จึงค่อย ๆ คลานหนีไป

คนเราก็เช่นกันต้องเก็บรักษาสິงที่หวงแหนทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้รักษาไว้ให้ดี แล้วจึงหนีไป สอนให้คนไม่มั่งง่าย มีความละเอียดรอบคอบในการรักษาทรัพย์สินสมบัติ

(๓) “เป็นหญิงนี้ ธรรมเนียมให้มันเที่ยง
 ตีนผมให้ล่าเกลี้ยง ตีนจันให้ล่าเพียง”^๘

ความหมาย คือ เป็นผู้หญิงให้ตั้งมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี การไว้ทรงผมให้ดูเรียบร้อย การนุ่งห่มให้เรียบร้อย

(๔) “ผู้ว่าเป็นจี้หิดแล้ว อักขาหิดให้หายเถิด

ถึงเกิดฮอยจนต่างไว้ พวกไทบ้านยังคบหา”^๙

ความหมาย: คนเราหากเป็นโรคผิวหนัง เช่น หิด กลาก เกื้อน แล้วรีบทำการรักษาเสีย ก็ยังได้ชื่อว่าไม่เป็นที่รังเกียจของประชาชนที่ไปมาหาสู่ (พวกไทบ้าน) อุปมาเหมือนคนโง่เขลา แต่ยังรู้ว่าตนไม่ฉลาด มีปัญญาอันน้อยนิด อย่างนี้ ก็ยังได้ชื่อว่า จะเป็นผู้ฉลาดเหมือนคนอื่นได้ในบางเรื่องเท่านั้น

๑. คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอปราชัย^{๑๐}

(คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอปราชัย : คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอปราชัย)

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^๘ ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, หน้า ๑๐.

^๙ พระอาจารย์ทองเพชร วิธมโม, นานาพุทธศาสนสุภาษิตคำสอน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖.

^{๑๐} ปรีชา พิณทอง, สุภาษิตโบราณอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๔), หน้า ๔.

๒. ตกหมู่แอ้งเป็นแอ้ง ตกหมู่กาเป็นกา^{๑๑}

(ตกอยู่ในกลุ่มแอ้งเป็นแอ้ง ตกอยู่ในกลุ่มกาเป็นกา : คบคนใดก็เป็นเหมือนคนนั้น)

๓. คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล

ไปหาผล คบคนชั่วพาตัวยากจน^{๑๒}

(คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล คบคนชั่วพาตัวยากจน : คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล คบคนชั่วพาตัวยากจน)

๔. ตามอดอย่าเอาฮ่วมเฮือน ตาเบื่อนอย่าเอาฮ่วมบ้าน

คนจู้คร้านอย่าเอาเป็นหมู่เป็นฝูง^{๑๓}

(ตามอดอย่าเอาฮ่วมเฮือน คนตาเบื่อนอย่าเอาฮ่วมบ้าน คนจู้คร้านอย่าเอาเป็นเพื่อนเป็นฝูง : คนจู้เกียจไม่ควรคบเป็นเพื่อนเป็นฝูง)

๕. คนอยู่ใกล้ส่อเสียดซังกันบดี^{๑๔}

(คนอยู่ใกล้ส่อเสียดซังกันไม่ดี : คนชอบยุยงส่งเสริมให้คนเกลียดซังกันเป็นคนไม่ดี)

๖. เจ็อง ฟันเฮื้อไว้ หลายลำแฮท่า

หมาเข้าไว้

หลายบ้านทั่วเมือง

จงหาแซ้ว

มาเฮในเขต

อันว่า

ของหมู่นี้

จำหมั้นไต่ใจ^{๑๕}

๗. ผมบ่หลายให้ตี้มซ้อง พี่น้องบ่หลายให้ตี้มเสียวตี้มเกลอ^{๑๖}

(ผมไม่มากให้เสริมด้วยผมปลอม มีพี่น้องไม่มากก็ต้องหาเพื่อนให้มาก : สิ่งใดที่ไม่มีต้องการสิ่งที่ใกล้เคียงมาเพิ่มเติม)

(ต่อเรือไว้หลายลำที่ทำ แซ่ข้าวไว้เต็มบ้านทั่วเมือง : ผูกมิตรไว้ให้มาก)

^{๑๑} อุดม บัวศรี, ญาค้อมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน, (ขอนแก่น : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๑๒} ปรีชา พิณทอง, ฃญาภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๑ - ๒๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๑๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณกุล, ย่าสอนหลาน, หน้า ๖๖.

^{๑๕} ปรีชา พิณทอง, ฃญาภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๔๒.

^{๑๖} บุญเกิด พิมพ์วรรณกุล, ฃษา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๘๕.

๘. เชื้อกาแก้งเกวียนเห็นให้เกวียนแก่ बातว่าไปฮอดน้ำเชื้อซีได้แก่เกวียน^{๑๓}

(เรือติดแก้งเกวียนเห็นให้เกวียนลากเพราะถ้าหากว่าไปถึงน้ำเรือจะได้ลากเกวียน : ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน)

๘. มีวังปมีขอนขว้างพรานแหเขาซิหว่าน มีเรือนปมีพ่อย้าวโจรซิเข้าลักของ มีกลองปมีหนังหุ้มซิเป็นฮางผักบัว มีหัวผมปพร้อมเขาซิเอ็นเดินหา มีเกวียนปมี...พร้อมซิเอาหยังมาแก่ เกวียนคั้นปมีไม้ค้ำหัวซิจำใส่ดิน^{๑๔}

(มีวังน้ำแต่ไม่มีขอนไม้ขวางชาวประมงเขาจะมาทอดเอาปลา มี...ไม่มีพอบ้านโจรจะเข้าลักของ มีกลองไม่มีหนังหุ้มจะเป็นรางสำหรับปลูกต้นหอม มี...ไม่มีผมเขาจะเรียกหัวล้าน มีเกวียนถ้าไม่มีวัวจะเอาอะไรมาลาก เกวียนถ้าไม่มีไม้..จะทิ่มดิน : ทุกอย่างต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน)

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สำหรับบุคคลในครอบครัวในฐานะพ่อแม่ลูกนั้น ในฐานะพ่อแม่ก็ต้องให้ความรักเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนลูก ซึ่งลูกก็ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ ดังพจนานุกรมกล่าวไว้ว่า

๑) อัก้วให้ผูก อักลูกให้ดี^{๑๕}

(รักวัวให้ผูก รักลูกให้ดี : รักลูกต้องอบรมสั่งสอนลูก)

๒) เจ็ดวันเลี้ยงลูก มือแปดปลูกโพธิ์

(เจ็ดวันเลี้ยงลูก วันที่แปดปลูกโพธิ์คือการทำบุญทำทาน : พ่อแม่นอกจากจะเลี้ยงดูลูกหลานของตนให้ดีที่สุดแล้ว ยังต้องหาเวลาทำบุญทำทานรักษาศีลด้วย)

๓) เอาลูกพินมาเลี้ยง เอาเหมียงพินมาอม

(เอาลูกท่านมาเลี้ยง เหมือนเอาเหมียงท่านมาอม : เอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงไม่เหมือนเลี้ยงลูกตนเอง)

^{๑๓} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพจนานุกรม, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๑๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาดาล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น : คลังน่านาวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๑๕} น้อย ผิวตัน, ยาบสว่างนักเทศน์, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕.

๔) คำปากพ่อแม่นี้หนักเกินควรดิ ใผผู้ยำแยงนบหากชิเอื่องเมื่อหน้า

(คำพูดของพ่อแม่นี้หนักเท่าธรณี ถ้าหากใครมีความเคารพยำเกรง เชื่อฟังก็จะรุ่งเรืองไปในภายภาคหน้า : ให้เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ซึ่งจะส่งผลให้ตัวเองประสบผลสำเร็จในชีวิตต่อไปข้างหน้า)

๕) ข้ามน้ำแล้วบ่ห่อนปลดขัว มีฝัวแล้วอย่าลืมคุณพ่อแม่

(ข้ามน้ำแล้วอย่าพึ่งปลดสะพาน มีฝัวแล้วอย่าลืมคุณพ่อแม่ : ให้มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่แม้จะแต่งงานไปแล้ว)

นอกจากนั้น ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องที่ปรากฏในพจนานายิต คือ มีการยอมรับว่าญาติพี่น้องมีความแตกต่างกัน บางคนเป็นที่พึ่งได้แต่บางคนก็พึ่งพาอาศัยไม่ได้ แนวทางการปฏิบัติต่อญาติพี่น้องคือหมั่นไปมาหาสู่กันเสมอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๖) ไม้ลำเดียวยังต่างปล้อง พี่น้องยังต่างใจ

(ไม้ลำเดียวยังต่างปล้อง พี่น้องยังต่างใจ : ทุกคนมีความแตกต่างกัน แม้จะเป็นพี่น้องร่วมพ่อแม่เดียวกันก็ตาม)

๗) ไทไกลนี้เองแสงน้ำแจ่วข่า บ่ห่อนไลตั้งลั้งน้ำแจ่วชิง^{๒๐}

(คนที่อยู่ไกลมีลักษณะน้ำพริกแจ่วข่าที่มีความใสและรสจัดไม่เหมือนกับคนที่อยู่ใกล้ซิคที่มีความเข้มข้นเหมือนน้ำพริกแจ่วชิง : ญาติพี่น้องดีกว่าคนอื่น เลือคซึนกว่าน้ำ)

๘) มิ่นตาบ่เห็นพี่ ตีตาบ่เห็นน้อง^{๒๑}

(ลืมตาไม่เห็นพี่ ถ่างตาดูไม่เห็นน้อง : เวลาได้รับความลำบากในบางครั้งจะอาศัยพึ่งพาใครไม่ได้ แม้แต่พี่น้องของตน)

๙) แก้วบ่ขัดสามปีเป็นเฮ้ พี่น้องบ่เวสามปีเป็นเพิน^{๒๒}

(แก้วไม่ขัดสามปีเป็นหินทราย พี่น้องไม่แวะเยี่ยมเยียนกันสามปีเป็นคนอื่น : พี่น้องต้องหมั่นแวะเวียนเยี่ยมเยียนกัน เพื่อรักษาความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นกันเสมอ)

^{๒๐} โชติวุฒติ พลวิเศษ, “การตีความพจนานายิตเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน”, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๒๑} บัวศรี ศรีสูง, อีต-คองอีสาน และปกิณกะคดี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐ - ๒๔.

^{๒๒} อุคม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : คลังน่านาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

“กินข้าวผีให้เจ้าจกคอฮากเคี้ยวหมากผีให้เจ้าจกคอกายให้เจ้าคิ่นมาตายท้องเปล่า
มากินข้าวแก่น่าน่านานา”^{๒๓}

ความหมาย คือ กินข้าวผีให้เจ้าล้วงคออาเจียน เคี้ยวหมากผีให้เจ้าล้วงคอกาย ให้
เจ้าคิ่นมาท้องเปล่าๆ มากินข้าวแก่นากับอวกับอา มีความหมายว่า อย่าไปร่วมมือซึ่งทำมาหา
กินหรือประกอบอาชีพกับพวกทุจริตมิฉฉาชีพ (พวกอัสตบรูษหรือคนพาล) ซึ่งเหมือนพวก
เปรตหรือผีทั้งหลาย ให้กลับคิ่นมาทำมาหากิน ประกอบอาชีพสุจริตกับคนดีในสังคมกับ
ญาติพี่น้องของเราดีกว่า บางครั้งสำนวนนี้ใช้เรียกขวัญของคน ไม่ให้ไปอยู่กับผี ให้กลับมา
อยู่กับตัวอยู่กับญาติที่เป็นคนดีหรือสัตบุรุษในครอบครัว

๓.๒ วิเคราะห์พุทธศาสนสุภาษิต

พุทธศาสนสุภาษิตตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบ
สำคัญมาจาก นวังกัสตตุศาสน์ หรือคำสอน ๕ ประการ ดังนี้

๑. สุตตะ (สุตต์) ได้แก่ อุกโตวิภังค์ นิทเทส ชันชกะ ปริวาร พระสูตร ในสุตต
นิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่า สูตรหรือสุตตันตะ กล่าวง่าย ๆ คือ วินัยปิฎก คัมภีร์
นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

๒. เคยยะ (เคยย์) ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้ว และร้อยกรองผสมกันหมายเอาพระ
สูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถาวรรคในสังยุตนิคาถ

๓. ไวยากรณ์ (เวຍกฺรณ) ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายเอาพระอภิธรรม
ทั้งหมด พระสูตรไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นๆ ที่ไม่เข้าองค์ประกอบ ๘ ข้อ

๔. คาถา (คาถา) ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรี
คาถา และคาถาล้วน ในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕. อุทาน (อุทาน) ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งพระเหตุยัสหรรคด้วยโสมนัส
สัมปยุตด้วยญาณ รวมทั้งข้อความที่ประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นสูตร ๘๒ สูตร

๖. อิติวุตตกะ (อิติวุตตัก) ได้แก่ พระสูตร ๑๑ สูตรที่ตรัสโดยนัยว่า วุตต์ เหน็ด
ภควดา

^{๒๓} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑, หน้า ๕๘.

๓. ชาตก (ชาตก) ได้แก่ชาตก ๕๕๐ เรื่อง

๔. อัมภุทธธรรม (อัมภุทธมม) เรื่องอัครรรย์ไม่เคยมีทุกสูตร เช่นที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัครรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้หาได้ในพระอานนท์

๕. เวทลละ (เวทลล) ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ เช่น จุลเวทลลสูตร ตักกปัญหสูตร เป็นต้น^{๒๔}

ในงานวิจัยนี้ พุทธศาสนสุภาษิต เป็นการนำเนื้อหาจากส่วนต่างๆ ดังกล่าวข้างบนนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นภาษิตที่สั้นๆ มีเนื้อหาชัดเจนในตัวเอง ดังนั้น คำว่า “พุทธศาสนสุภาษิต” แบ่งออกเป็น ๒ นัย คือ คำว่า “พุทธศาสนา” และคำว่า “สุภาษิต” มีความหมายต่อไปนี้

(๑) สาธุ โข ปณฺฑิตโต นาม^{๒๕}

คำแปล : ชื่อว่าบัณฑิตย่อมทำประโยชน์ให้สำเร็จ

ได้แล

(๒) ปณฺฑิตโต สีลสมฺปนฺโน ชลฺ อคฺคิวิ ภาสติ^{๒๖}

คำแปล : บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองเหมือนไฟสว่าง

(๓) อนตฺถํ ปรีวชเชติ อตฺถํ คณฺหาติ ปณฺฑิตโต^{๒๗}

คำแปล : บัณฑิตย่อมเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

(๔) ทนฺโต เสฏฺฐโณ มนุสฺเสสุ^{๒๘}

คำแปล : ในหมู่มนุษย์ ผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด

(๕) กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ^{๒๙}

คำแปล : คนฉลาดย่อมละบาป

^{๒๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๘/๒๖๘.

^{๒๕} ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๑/๑๕๕.

^{๒๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๐๑.

^{๒๗} อ.จตุกก (บาลี) ๒๑/๔๒.

^{๒๘} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๐๓/๑๐๓.

^{๒๙} พ.อ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๑๑๒.

(๖) นยํ นยติ เมธาวิ^{๓๐}

คำแปล : คนมีปัญหา ย่อมแนะนำทางที่ควรแนะนำ

(๗) ธีโร โภเค อธิคมุม สงคณหาติ จ ฉฺชาตเก^{๓๑}

คำแปล : ผู้มีปรีชาได้โภคะแล้ว ย่อมสงเคราะห์หมู่ญาติ

(๘) สนฺโต น เต เยน วทนฺติ ทมม^{๓๒}

คำแปล : ผู้ใดไม่พูดเป็นธรรม ผู้นั้นไม่ใช่สัตบุรุษ

(๙) สนฺโต สตฺตฺหิ เต รตา^{๓๓}

คำแปล : สัตบุรุษยินดีในการถือกุศลสัตว์

(๑๐) ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ หิมวฺนฺโตว ปพฺพโต^{๓๔}

คำแปล : สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏได้ในที่ไกล เหมือนภูเขาหิมพานต์

(๑๑) สนฺโต สกฺกปฺรายนา^{๓๕}

คำแปล : สัตบุรุษมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า

(๑๒) อุปฺสนฺโต สุขํ เสติ^{๓๖}

คำแปล : ผู้สงบใจได้ ย่อมนอนเป็นสุข

(๑๓) สตฺยจฺ กนฺ โข ปฏฺิวาตเมติ^{๓๗}

คำแปล : กลิ่นของสัตบุรุษย่อมหอมทวนลมได้

(๑๔) โย พาโล มณฺญฺติ พาลุยํ ปณฺชฺติโต วาปี เตน โส^{๓๘}

คำแปล : คนซึ่งรู้สึกริดร่าว่าโง่ จะเป็นผู้ฉลาดเพราะเหตุนั้นได้บ้าง

^{๓๐} จุ.ชา.ทูก. (บาลี) ๒๗/๕๖/๑๗๗.

^{๓๑} จุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๑๐๓.

^{๓๒} ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๑๓๖.

^{๓๓} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๐.

^{๓๔} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐๔/๓๑.

^{๓๕} จุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๓๐/๑๔๖.

^{๓๖} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๕/๘๕.

^{๓๗} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๕๔/๑๒.

^{๓๘} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๓/๑๓.

ฉะนั้น

(๑๕) อสนุเตตถ น ทิสฺสนฺติ รตฺติขิตฺตา ยถา สรา^{๓๕}

คำแปล : อสัตบุรุษ แม้นั่งอยู่ในที่นี้เองก็ไม่ปรากฏเหมือนลูกศรที่ยิงไปกลางคืน

(๑๖) อสนฺโต นิริยํ ษนฺติ^{๔๐}

คำแปล : อสัตบุรุษย่อมไปนรก

(๑๗) สุวิชาโน ภวํ โหติ^{๔๑}

คำแปล : ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ

(๑๘) ครุ โหติ สการโว^{๔๒}

คำแปล : ผู้เคารพย่อมมีผู้เคารพตอบ

(๑๙) วนฺทโก ปฏฺิวนฺทนี^{๔๓}

คำแปล : ผู้ให้ย่อมได้รับให้ตอบ

(๒๐) เนกาสิ ลภเต สุขํ^{๔๔}

คำแปล : ผู้กินคนเดียวไม่ได้ความสุข

(๒๑) นตฺถิ โลเก อนินฺนุทิตฺโต^{๔๕}

คำแปล : คนไม่ถูกนิทาไม่มีในโลก

(๒๒) อตฺติกุโฆ จ เวรวา^{๔๖}

คำแปล : คนแข็งกระด้างก็มีเวร

(๒๓) น อชฺชชฺฏตา วิตถิ ฆณฺณติ^{๔๗}

คำแปล : คนตรงไม่พูดกลาดความจริง

^{๓๕} บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐๔/๓๑.

^{๔๐} บุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๓๐/๑๔๖.

^{๔๑} บุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๕.

^{๔๒} บุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๖/๗๖.

^{๔๓} บุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๓/๗๖.

^{๔๔} บุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๕/๑๖๖.

^{๔๕} บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๗/๒๖.

^{๔๖} บุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๗๖.

^{๔๗} บุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๓๐๑/๖๔.

(๒๔) ปุพพาจริยาติ วุจฺจเร^{๔๘}

คำแปล : มารดาบิดาท่านว่าเป็นบุรพาจารย์ (ของบุตร)

(๒๕) อาหุเนยฺยา จ ปุตุตานี^{๔๙}

คำแปล : มารดาบิดาเป็นที่นับถือของบุตร

(๒๖) ภตฺตา ปญฺญาณมิตฺติยา^{๕๐}

คำแปล : สามีเป็นเครื่องปรากฏของสตรี

(๒๗) สุตฺตฺสตา เสฏฺฐา ภริยานิ^{๕๑}

คำแปล : บรรดาภริยาทั้งหลาย ภริยาผู้เชื่อฟัง เป็นผู้ประเสริฐ

(๒๘) โย จ ปุตุตานมสฺสโว^{๕๒}

คำแปล : บรรดาบุตรทั้งหลาย บุตรผู้เชื่อฟังเป็นผู้ประเสริฐ

(๒๙) คุณฺวา จาคฺตโน คุณิ^{๕๓}

คำแปล : ผู้มีความดี จงรักษาความดีของตนไว้

(๓๐) อจฺจยิ เทสยฺนฺตินิ โย เจ น ปฏิกณฺหติ โกปนฺตโร โทสกรุ ส เวร

ปฏิมุจฺจติ^{๕๔}

คำแปล : เมื่อเขาขอโทษ ถ้าผู้ใดมีความขุ่นเคือง โกรธจัด ไม่ยอมรับ ผู้นั้นชื่อว่า หมกแวมไว้

(๓๑) เอวํ กิจฺจนาภโต โปโส ปิตุ อปริจารโก ปิตริมิจฺจนาจริตฺวาน นิริยํ โส

อุปฺปชฺชติ^{๕๕}

คำแปล : ผู้ที่มีมารดาบิดาเลี้ยงมาได้โดยยากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดาบิดา ประพฤติ ผิดในมารดาบิดา ย่อมเข้าถึงนรก

^{๔๘} อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๓๑/๘๕.

^{๔๙} พ.อุ.ติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๑๗๑.

^{๕๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๒/๓๐.

^{๕๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔/๕.

^{๕๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔/๕.

^{๕๓} พ.ช.ส.ต.ต.ก. (บาลี) ๒๗/๒๑๒.

^{๕๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๕/๑๗.

^{๕๕} พ.ช. (บาลี) ๒๘/๑๗๒/๓๕.

(๓๒) เตชวาปี หิ นโร วิจกฺข โณสกุโกโต พุชฺชนสฺส ปุชฺชิตนารีนํ วสฺสกโต น ภาสติ
ราหุณา อุปฺหโตว จนฺทิมมา^{๕๖}

คำแปล : ถึงเป็นคนมีเดช มีปัญหาเลียบแหลม อันคนเป็นอันมากสักการบูชา อยู่ใน
ในอำนาจสตรีเสียแล้วย่อมไม่รู้งเรื่อง เหมือนพระจันทร์ถูกพระราหูบังฉะนั้น

(๓๓) ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ หิมวนฺโตว ปพฺพโต อสนฺเตตฺตุน ทิสฺสนฺติ รตฺต
ติจิตฺตา ยถา สรา^{๕๗}

คำแปล : สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏได้ในที่ไกล เหมือนภูเขาหิมวันต์
อสัตบุรุษทั้งหลายถึงในที่นี้ก็ไม่ปรากฏ เหมือนลูกศรที่ยิงไปกลางคืน ฉะนั้น

(๓๔) ธีโร โภเค อธิคมฺม สงฺกณฺหาติ จ ญฺาตเก เตน โส กิตฺตี ปปฺโปติ เปจฺจ
สกุเค ปโมทติ^{๕๘}

คำแปล : ผู้มีปรีชาได้โภคะแล้ว ย่อมสงเคราะห์หมู่ญาติ เพราะการสงเคราะห์
นั้น เขาย่อมได้เกียรติ ละไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์

(๓๕) มธฺวามณฺญฺติ พาโล ยาว ปาปํ น ปจฺจติ ยทา จ ปจฺจติ ปาปํ อถ (พาโล)
ทุกฺขํ นิคจฺจติ^{๕๙}

คำแปล : ทรายเท่าที่บาปยังไม่ให้ผล คนเขลายังเข้าใจว่ามีรสหวาน แต่บาปให้ผล
เมื่อใด คนเขลา ย่อมประสบทุกข์เมื่อนั้น

(๓๖) ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปิเชยฺติ โสมํ โลกํ ปกาเสติ อพฺภา มุตฺโตว
จนฺทิมมา^{๖๐}

คำแปล : ผู้ใดทำกรรมชั่วแล้ว ละเสียได้ด้วยกรรมดี ผู้นั้นย่อมยังโลกให้สว่าง เหมือน
พระจันทร์พ้นจากเมฆ

(๓๗) ยสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย นิสีเทยฺย สยฺยฺย วา น ตสฺส สาขํ ภณฺเชยฺย มิตฺต
ทพฺุโห หิ ปาปโก^{๖๑}

^{๕๖} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๓๕๕/๖๖.

^{๕๗} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐๔/๓๑.

^{๕๘} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๑๐๓.

^{๕๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๕/๑๓.

^{๖๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๑๕๔.

^{๖๑} พุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๒๕๕/๑๐๐.

คำแปล : บุคคลนั่งหรือนอน (อาศัย) ที่ร่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรรบกวนกิ่งต้นไม้
เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวทราม

(๓๘) โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ฌมฺเมน โปสฺติ อีเชว นํ ปสฺสนฺติ เปจฺจ สกฺเค
ปโมทติ^{๖๒}

คำแปล : ผู้ใดข่มเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม บัณฑิตข่มสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้
เขาละไปแล้ว ข่มบันเทิงในสวรรค์

(๓๙) อกฺโกธโน อนฺุปนนาหิ อมกฺขิ สุทฺธตํ คโตสมฺปนฺนทิกฺกุสิ เมชาวี ตํ ชณฺญา
อริโยอิติ^{๖๓}

คำแปล : ผู้ใดไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ถึงความหมดจด มีทิกฺกุสิสมบูรณ์ มี
ปัญญา, ฟังรู้ว่าผู้นั้นเป็นอริยะ.

(๔๐) อนาคตฺปฺชปฺปาย อติตฺตฺसानุโสจนาเอเตน พาลา สุตฺตฺสนฺติ นโπω
หริโตลฺลโต^{๖๔}

คำแปล : คนเขลาข่มชูปชิต เพราะคำนึงถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง เพราะเศร้าโศกถึง
สิ่งที่ล่วงไปแล้ว เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกตัด.

(๔๑) อนฺุทฺธโต อจฺปโล นิปโก สํวฺตฺติ นฺุทฺธิโยกฺลฺยาณมิตฺโต เมชาวี ทฺกฺขสฺตฺตฺตก
โร สฺยิยา^{๖๕} (อญฺญาโกณฺทญฺญเถร)

คำแปล : คนฉลาด ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่คลอนแคลน มีปัญญา ดำรงอินทรีย์ มีมิตรดี
พึงทำที่สุดทุกข์ได้.

(๔๒) อปฺปสฺสทา ทฺกฺขา กามา อิติ วิญฺญา ย ปณฺฑิโตปิ ทิพฺเพสุ กามesu รัตติ
โส นาธคฺจฺจติ^{๖๖}

คำแปล : กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก, บัณฑิตรู้ดังนี้แล้ว ไม่ยินดีใน
กามแม้เป็นทิพย์

^{๖๒} พ.ช. (บาลี) ๒๘/๔๐๘/๑๐๔.

^{๖๓} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๕๐/๑๐๕.

^{๖๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐/๓.

^{๖๕} พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๘๒/๒๑๕.

^{๖๖} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๒๓.

(๔๓) อโยเค ยุกษมตฺตานํ โยคสุมิณฺจ อโยชยอตุถํ หิตฺวา ปิยฺคฺคาหิ ปิเหตุตฺตานุ
โยคินิ^{๖๗}

คำแปล : ผู้ประกอบตนในสิ่งที่ไม่ควรประกอบ และไม่ประกอบตนในสิ่งควร
ประกอบ ละประโยชน์เสีย ถ้อยตามชอบใจ ย่อมกระหึ่มต่อผู้ประกอบตนเนื่องๆ.

(๔๔) อสตณฺจ สตณฺจ ญฺควา ฐมฺมอชฺชตฺตํ พหิทฺธา จ สพฺพโลเกเทวมนุสฺเสหิ จ ปุ
ชิโต โยโส สงฺกษาลมตฺติจ โส มุนิ^{๖๘}

คำแปล : ผู้ใคร่ธรรมของอัสตนุรุษและของสัตนุรุษ ทั้งภายใน ทั้งภายนอก มี
เทวดาและมนุษย์บูชาในโลกทั้งปวง ผู้นั้นจึงล่วงข่ายคือเครื่องข้องได้ และเป็นมุนี.

(๔๕) อากาเสว ปทํ นตฺถิ สมนฺเณ นตฺถิ พาหิโรสงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ นตฺถิ
พฺพุชานมิตฺติ^{๖๙}

คำแปล : สมณะภายนอกไม่มี, สังขารเที่ยงไม่มี, ความหวนไหวของพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายไม่มี, เหมือนรอยเท้าไม่มีในอากาศ.

(๔๖) อุกฺขันฺนาวโต สติมโต สฺจิกมฺมุสฺส นิสฺมมการิโนสณฺญตฺตฺส จ ฐมฺมชีวิ
โน อปฺปมตฺตฺสส ยโสภิวทฺตติ^{๗๐}

คำแปล : เกียรติยศย่อมเจริญแก่ผู้ขยัน มีสติ มีภาระงานสะอาด ไคร่ครวญแล้วจึง
ทำ สำรวมแล้ว เป็นอยู่โดยธรรม และไม่ประมาท.

(๔๗) ชยฺ เวรํ ปสวติ ทฺกขฺ เสดติ ปราชิโตอุปสนฺโต สุขํ เสดติ หิตฺวา ชยปฺราชยิ^{๗๑}

คำแปล : ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ยอมนอนเป็นทุกข์ คนละความชนะและความ
แพ้ได้แล้ว สงบใจได้ ย่อมนอนเป็นสุข

(๔๘) ตสฺมา สตณฺจ อสตณฺจ นานา โหติ อิตฺถ คตฺติสนฺโต นิรยํ ынฺติ สนฺโต
สกุคฺปฺรายนา^{๗๒}

^{๖๗} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๐๘/๒๔.

^{๖๘} พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๓๒/๒๒๕.

^{๖๙} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๕๔/๒๘.

^{๗๐} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๔/๑๐.

^{๗๑} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๐๑/๒๔.

^{๗๒} พ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๓๐/๑๔๖.

คำแปล : (เพราะธรรมชาติของสัตว์บุรุษยากที่สัตว์บุรุษจะประพฤติตาม) คติที่ไปจากโลกนี้ของสัตว์บุรุษและอสัตว์บุรุษจึงต่างกัน, คือสัตว์บุรุษไปนรก, สัตว์บุรุษไปสวรรค์.

(๔๙) ตสฺมา หิ ธีโร อธิปญฺญิตาสติกาเม จ ปาเป จ อเสวมาโนสหาปี ทุกฺเขน ชเหยยกาเมปฺปฏิโสตคามินี ตมาหุ ปุคฺคํ^{๗๓}

คำแปล : เพราะนักปราชญ์มีสติตั้งมั่นในธรรมวินัยนี้ ไม่เสพงามและบาป พึงละกามทั้งทุกขก็ได้ ท่านจึงกล่าวบุคคลนั้นว่า ผู้ไปทวนกระแส.

(๔๙) ทุทฺททำ ททมานานํ ทุกฺกริ กมฺมกฺุพฺพตฺโสนฺโต นานุกฺุพฺพนฺติ สत्ถํ ฐมฺโหม ทฺุรฺนฺวโย^{๗๔} (โพธิสุตต)

คำแปล : เมื่อสัตว์บุรุษให้สิ่งที่ให้ยาก ทำกรรมที่ทำได้ยาก, อสัตว์บุรุษยอมทำตามไม่ได้ เพราะธรรมชาติของสัตว์บุรุษยากที่สัตว์บุรุษจะประพฤติตาม

(๕๐) น ชจฺจา วสฺโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺุราหฺมณิกมฺมุณา วสฺโล โหติ กมฺมุณา โหติ พฺุราหฺมณิ^{๗๕}

คำแปล : บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ (แต่) เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ.

(๕๑) นิฏฺฐํ คโต อสนฺตาสี วิตตณฺโห อนนฺกณฺโณจฺฉินฺนํ ภาวสฺลฺลานํ อนฺติโมยํ สมฺมุสฺสโย^{๗๖}

คำแปล : บุคคลถึงความสำเร็จแล้ว (พระอรหันตผล) ไม่สะอื้น ปราศจากค้นหา ไม่มีกิเลสเครื่องขั้วชวน ตัดลูกศรอันจะนำไปสู่ภพได้แล้ว ร่างกายจึงชื่อว่า มีในที่สุด.

(๕๒) ยมฺหิ สจฺจยจ ฐมฺโหม จ อหีสา สญฺญโม ทโมส เว วนฺตมฺโล ธีโร โส เถโรติ ปวฺจฺจติ^{๗๗}

คำแปล : ผู้ใดมีความสัตย์ มีธรรม มีความไม่เบียดเบียน มีความสำรวม และมีความข่มใจ ผู้นั้นแล ชื่อว่า ผู้มีปัญญา หมคมลทิน เขาเรียกท่านว่า เถระ.

^{๗๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕/๓.

^{๗๔} พุ.ชา.ทุก. (บาลี) ๒๓/๑๒๕/๑๔๖.

^{๗๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๕/๑๔๖.

^{๗๖} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๕๑/๓๕.

^{๗๗} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๖๑/๒๘.

(๕๓) ยथा ทุกุขํ ชรามรณนฺติ ปณฺชติโตวิทฺยทสฺย ตฺถ สิตา ปุณฺชชนาทุกุขํ ปริณฺญาเย สโต ว ฌายตฺตโต รตฺตี ปรมตฺรํ น วินฺยตฺตี^{๗๘} (ภุตเถร)

คำแปล : เมื่อใด บัณฑิตรู้ว่า ชราและมรณะเป็นทุกข์ กำหนดรู้ทุกข์ซึ่งเป็นที่อาศัย แห่งปุณฺชช น มีสติเพ่งพินิจอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ประกอบความยินดีที่ยิ่งกว่านั้น.

(๕๔) เย เกจิ กามเสฺ อสฺสณฺญา ชนา อวิตฺราคา อิธ กาม โภคิโนปฺนปฺนุํ ชาติชฺรูป คา หิ เตตฺตมหาชิปฺนฺนา อฺนุโสตคามิโน^{๗๙}

คำแปล : คนบางพวกเหล่านี้ ไม่สำรวมในกาม ยังไม่ปราศจากราคะ เป็น ผู้บริโภคกามในโลกนี้ คนเหล่านั้นถูกตัณหาครอบงำ ลอยไปตามกระแส (ตัณหา) ต้องเป็นผู้ เข้าถึงชาติขรารำไป

(๕๕) เย จ โข พาลา ทุมฺเมธา ทุมฺมนฺติ โมหปารุตาตาทิสฺยา ตตฺถ รชฺชน ติ มารุกฺขิตฺตสฺมิ พนฺธเน^{๘๐} (นนฺทเถร)

คำแปล : คนเหล่านี้โง่เขลา มีปัญหาทรมาน มีความคิดเลว ถูกความหลงปก คลุม, คนเช่นนั้น ย่อมติดเครื่องผูกอันมารทอด้ไว้นั้น.

(๕๖) เย จ สีเลน สมฺปฺนฺนา ปญฺญาเยปฺสเม รตาอารกา วิรตา ชีรา น โหนฺติ ปฺรปฺตฺติยา^{๘๑} (โพธิสฺต)

คำแปล : ผู้มีปัญญาเหล่านี้ ประกอบด้วยศีล ยินดีในความสงบด้วยปัญญา ผู้มี ปัญญาเหล่านั้น เว้นไกลจากความชั่วแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น.

(๕๗) เย ฌานปฺสุตา ชีรา เนกฺขมฺมุปฺสเม รตาเทวาปี เตสํ ปิทยนฺติ สมฺพุทฺธานํ สติมตฺ^{๘๒}

คำแปล : ผู้มีปัญญาเหล่านี้ ขวนขวายในฌาน ยินดีในความสงบอันเกิดจาก เนกขัมมะ เทวคาทั้งหลายก็พอใจต่อผู้มีปัญญา ผู้รู้ดีแล้ว มีสติเหล่านั้น

^{๗๘} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๑๘/๒๐๑.

^{๗๙} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕/๔.

^{๘๐} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๘๑/๑๘๑.

^{๘๑} พุ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๓/๘๘/๓๒.

^{๘๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๑/๒๒.

(๕๘) โรสโก กทริโย จ ปาปิจุโธ มจฺจฺริ สโรหิรีโก อโนตุตปปี ตํ ชญญา
วสโต อิติ^{๘๓}

คำแปล : ผู้ใดเป็นคนขัดเคือง เหนียวแน่น ปราศจากลามก ตระหนี่ โอ้อวด ไม่
ละอาย และไม่เกรงกลัวบาป ฟังรู้ว่า ผู้นั้นเป็นคนเลว.

(๕๙) โสจติ ปุตุเตหิ ปุตุติมาโคมิโก โคหิ ตเถว โสจติอุปธิหิ นรสุส โสจนาน หิ
โต โสจติ โย นิรูปธิ^{๘๔}

คำแปล : ผู้มีบุตรยอมเสร้างโศกเพราะบุตร, ผู้มีโคยอมเสร้างโศกเพราะโค
เหมือนกัน, นรชนมีความเสร้างโศกเพราะอุปธิ, ผู้ใด ไม่มีอุปธิ ผู้นั้น ไม่ต้องเสร้างโศกเลย

(๖๐) “วิสุสาสปรมา ญาติ”^{๘๕} คำแปล : ความกุ่นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง

(๖๑) “ชฺมฺมจาริ สุขํ เสติ”^{๘๖} คำแปล : ผู้ประพฤดิยอมอยู่เป็นสุข

๓.๒.๓ หมวดกรรมและการงาน

กรรม หมายถึง การกระทำ การงาน อันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง
เมื่อหากกระทำสิ่งใดหรือประพฤดิสิ่งใดลงไปแล้วยอมมีผลของการกระทำนั้นๆ ติดตัวเสมอ
ทั้งในแง่ดีและในแง่ไม่ดีอธิบายไว้ว่า ฉะนั้น กรรมหรือการงานของบุคคล จึงประกอบด้วย
ลักษณะ ๓ ส่วน ดังนี้

๑) การกระทำ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เรียกว่า
กายกรรม เพราะกรรมทำด้วยกาย, การกระทำทางกาย

๒) การกระทำ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เรียกว่า
วจีกรรม เพราะกรรมทำด้วยวาจา, การกระทำทางวาจา

๓) การกระทำ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เรียกว่า
มโนกรรม เพราะกรรมทำด้วยใจ, การกระทำทางใจ^{๘๗}

^{๘๓} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๓๓/๑๘๘.

^{๘๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๔/๘๑.

^{๘๕} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๖๘/๒๑.

^{๘๖} พ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๖๖.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๕๖.

เช่น “กตัญญู สุกตม์ เสຍโย”^{๘๘} แปลว่า ทำความดีไว้จะดีกว่า “อกตม์ ทุกกัญญ์ เสຍโย”^{๘๙} แปลว่า การไม่ทำกรรมชั่วเป็นสิ่งประเสริฐ

๓.๒.๔ หมวดประมาณและไม่ประมาณ

อัปมาทะ แปลว่า ความไม่ประมาณ คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือ ความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระวังระวังตัว ไม่ยอมถลำไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความอันจะต้องรับผิชอบ ไม่ยอมปล่อยให้พลละเลย การทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบและรวดเร็วไป - ข้อนี้เป็น องค์ประกอบภายใน และเป็น ฝ่ายสมาธิ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทใด ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาณ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอารยธัญญากิจมรรค แก่ภิกษุ ฉันทนั้น” ธรรมเอก ที่มีอุปการะมาก เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอารยธัญญากิจมรรคที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาณนี้เลย” “รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใดๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด, รอยเท้าช้าง เรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหลายอย่างใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาณเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาณได้ทั้งหมด ความไม่ประมาณ เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉันทนั้น”^{๙๐} ผู้มีกัลยาณมิตร พึงเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมเอกข้อนี้ คือ ความไม่ประมาณในกุศลธรรมทั้งหลาย” ธรรมเอกอันจะทำให้ยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เฉพาะหน้า หรือประโยชน์สามัญของชีวิต เช่น ทรัพย์ ยศ กาม สุข เป็นต้น) และสัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปทางจิตใจ หรือคุณธรรม) ก็คือ ความไม่ประมาณ” สังขาร (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น)ทั้งหลาย มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาณเถิด” ดังนั้น ความไม่ประมาณ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสังขาร” ในทางตรงกันข้าม หากมนุษย์เรา ขาดหลักโยนิโส

^{๘๘} บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑๔/๓๒.

^{๘๙} บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๓๒.

^{๙๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๑๘๐.

มนสิการแล้ว ย่อมเป็นผู้ประมาทในกิจทั้งปวงไปโดยปริยาย ฉะนั้น คำจำกัดความของคำว่า ประมาทและไม่ประมาทย่อมมีหลายนัย แม้การมีสติก็ถือเป็นผู้ไม่ประมาท ตรงกันข้าม หากบุคคลขาดสติและสัมปชัญญะเสียแล้ว ย่อมตกอยู่ในภาวะแห่งความประมาทอย่างไม่รู้ตัว

เช่น “อุปปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ...”^{๕๑} แปลว่า ความไม่ประมาท เป็นหนทางแห่งอมตะธรรม ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย “อุปปมตฺตานํ มินฺยฺนติ”^{๕๒} แปลว่า ผู้ประมาทเหมือนคนที่ตายแล้ว

๓.๒.๕ หมวดบุญ-บาป

บุญ ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความอ้อม ความเต็ม ในที่นี้หมายถึง บุญ กิริยาวัตถุ ได้แก่ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญหรือเรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ อีกอย่างหนึ่ง เป็นแนวทางทำความดี มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี (๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา ส่วนในอรรถกถา ได้เพิ่มเข้ามาอีก คือ (๔) อปจายนมัย ด้วยการประพฤติอ่อนน้อม (๕) เวชยวิจจมัย ด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ (๖) ด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น (๗) ปัตตานุโมทนามัย ด้วยความยินดี ความดีของผู้อื่น (๘) ฆัมมัสสวนมัย ด้วยการฟังธรรม (๙) ฆัมมเทศนามัย ด้วยการสั่งสอนธรรม (๑๐) ทิฏฐุชุกัมม ด้วยการทำความเห็นให้ตรง^{๕๓}

เช่น “บุญญานิ ปรโลกสมิ ปติฏฐา โหนฺติ ปาณิน”^{๕๔} แปลว่า บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ ในโลกหน้า “ปาปานิ อกรรม สุขิ”^{๕๕} แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวงนำสุขมาให้

๓.๒.๖ หมวดการคบหา

ในการคบหาเพื่อนหรือมิตรสหายนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เพราะหากคบคนดีเป็นมิตรย่อมทำให้อาชีพ การงาน หน้าที่ต่างๆ ก้าวหน้า ตรงกันข้ามหากหลงไปคบหากคนเลวหรือปัจจามิตรหรือคนเทียมมิตรแล้ว ชีวิตนี้จะพบกับปัญหาและความทุกข์ตลอดกาล แม้พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแสดงไว้เช่นเดียวกันว่า “อเสวนา จ พาลานํ,

^{๕๑} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๑๐.

^{๕๒} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๑๐.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐.

^{๕๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๑๓.

^{๕๕} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๔/๑๐.

ปณฺฑิตานญจ เสวนา..เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ” แปลว่า การไม่คบคนพาลและการคบบัณฑิต ถือว่าเป็นมงคลสำหรับชีวิต^{๕๖} เช่น “ภทฺโท สปุริเสหิ สงฺคโม”^{๕๗} แปลว่า การคบคนดีเป็นผู้เจริญ

๓.๒.๖ หมวดปัญญา

ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรินหาขังรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง นอกจากนั้นแล้ว ปัญญายังได้ชื่อว่าเป็นเครื่องวินิจฉัยสุตตะ คือ ความรู้ที่เข้ามาเป็นข้อมูลดิบ เป็นของดิบ ยังไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร มีคุณค่าอย่างไร จะเอาไปใช้อย่างไร ถ้าคนไม่มีปัญญา ความรู้นั้นก็เอามากองไว้เฉย ๆ ไม่รู้ว่าจะเอาไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร^{๕๘} แต่คนที่มีปัญญาจะสามารถวินิจฉัยได้ เลือกเฟ้นได้ว่า ถ้าเราจะทำความรู้ที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ความรู้ที่สามารถสืบสาว เหตุปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ ความรู้ที่สามารถคิด พิจารณาวินิจฉัยได้ เลือกเฟ้นกลั่นกรองได้ เชื่อมโยงประสานได้ ทำให้เอาสุตตะหรือข้อมูลข่าวสารวิชาการต่าง ๆ ไปใช้งาน สามารถจัดสรร จัดการทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ ความรู้อย่างนี้ เรียกว่า ปัญญา^{๕๙} จะอย่างไรก็ตาม หากบุคคลมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ การได้ฝึกฝนอบรมตนให้มีปัญญารู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เช่น การมีปัญญาพิจารณารู้ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามความเป็นจริง ปราศจากการยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเราอะไรให้สำเร็จสักอย่างหนึ่ง จะต้องนำความรู้นี้ไปใช้ไปทำอย่างไร ไปตัดแปลงอย่างไร นำความรู้ไปยกเอื้อองใช้งานทำการแก้ไขปัญหাজัดทำสิ่งต่างๆ ให้สำเร็จผลตามต้องการ ปัญญาว่าโดยประเภท มีที่มาจาก ๓ แหล่ง^{๖๐} ได้แก่ สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดเพราะการสดับตรับฟัง), จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดเพราะการคิดไตร่ตรอง ทบทวนหาเหตุผล) และภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง เช่น

^{๕๖} บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๓/๓๓๖.

^{๕๗} บุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๐๑๘/๒๓๕.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสุขที่แท้จริง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

^{๖๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

การนั่งสมาธิจนเกิดปัญญาเพราะจิตสงบแน่วแน่ภายใน) เช่น “ปัญญา นรานิ รตนิ”^{๑๑๑} แปลว่า ปัญญาเป็นรัตนะของเหล่าบรรชน

๓.๒.๘ หมวดสุขและทุกข์

คำว่า “สุข” และ คำว่า “ทุกข์” เป็นของคู่กันในโลกธรรม ๘ ประการ อันประกอบด้วย กุญฺเจริญ ได้แก่ สุข สรรเสริญ ลาภ และยศ และคู่เสื่อม ได้แก่ ทุกข์ นินทา เสื่อม ลาภ และเสื่อมยศ^{๑๑๒} ฉะนั้น โลกธรรม จึงสรุปเป็น ๒ คือ เป็นอริฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่น่าปรารถนา เช่น สุข และเป็น อนิฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา ตรงกันข้าม เช่น ทุกข์, โดยโลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า คนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำอำยิจิต พุยุบเรื่อยไปไม่พ้นจากทุกข์ มิโสกะปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ทุกอย่างก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่หลงไหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอริฏฐารมณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมอง คลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มิโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น โดยท่านแบ่งสุขและทุกข์ออกเป็นอย่างละ ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) กายิกสุข และกายิกทุกข์ คือ สุขทางร่างกายและทุกข์ทางร่างกาย และ (๒) เจตสิกสุข และเจตสิกทุกข์ คือ สุขทางใจและทุกข์ทางใจ^{๑๑๓} เช่น “นิพพานํ ปรมํ สุข”^{๑๑๔} แปลว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง “ทพิทุทฺธิํ ทุกฺขํ โลก”^{๑๑๕} แปลว่า ความจนเป็นทุกข์ในโลก

๓.๒.๙ หมวดทาน

ทาน หมายถึง การให้, การเสียสละ, การบริจาค มี ๒ ประเภท^{๑๑๖} ได้แก่ (๑) อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของเป็นทาน เช่น ปัจจัย ๔ มีอาหาร เสื้อผ้า เป็นต้น (๒) ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทานหรือวิทยาทาน เช่น การแนะนำในทางที่ถูกต้อง การเทศนาอบรมประชาชน

^{๑๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๑/๒๖.

^{๑๑๒} อ.จ.อ.ฐก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๑๕๕.

^{๑๑๓} อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๐.

^{๑๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๑๓/๑๑๒.

^{๑๑๕} อ.จ.ทก. (บาลี) ๒๒/๔๕/๒๐๔.

^{๑๑๖} อ.จ.ทก.(บาลี) ๒๐/๓๕๖/๑๑๔.

ของพระสงฆ์ เป็นต้น ในบรรดาทานทั้ง ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ, อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิตทำให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย^{๑๑๓} ดังนั้น คำว่า ทาน จึงหมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้ ทานที่แปลว่า การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่นที่ให้แก่ บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้นบ้าง มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้าง นอกจากนี้ ทาน ที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมาจาก "ทานวัตถุ" หมายถึง สิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่าไทยทาน บ้าง ไทยธรรม บ้าง มี ๑๐ อย่างได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, ม้าและดอกไม้, ของหอม (ธูปเทียน), เครื่องลูบไล้ (สบู่เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และ ประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้ มีผลานิสงส์มาก เพราะเป็นสิ่งที่ให้ ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ดีงาม อนึ่ง ทาน ยังเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ทานมัช" คือบุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังคหวัตถุ คือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี^{๑๑๔} เช่น “อภุคฺสฺส ทาทา ลกฺเต ปฺนุคฺคิ”^{๑๑๕} แปลว่า ผู้ให้สิ่งเลิศย่อมได้สิ่งทีเลิศอีก

๓.๒.๑๐ หมวดการศีล

ศีล มีคำแปลหลายอย่าง^{๑๑๖} คือ แปลว่า เสิร์ หมายถึงความว่า หมายถึงความว่า ศีรษะ ถ้าคนมีศีรษะขาดก็ตาย ถ้าศีรษะขาดเจ็บก็ไม่สบาย ฉะนั้น ถ้าคนศีลขาดก็ตายจากความดีต่าง ๆ ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึงความว่า รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยดีเป็นปกติ ศีล แปลว่า เย็น หมายถึงความว่า เย็นกาย เย็นใจ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ไม่มีความเดือดร้อน มีแต่ความสงบ สุข ศีล แปลว่า เกษม หมายถึงความว่า ปลอดภัย ไม่มีอันตราย มีแต่ความสุขกาย สบายใจอยู่

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๓.

^{๑๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

^{๑๑๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๕/๕๖.

^{๑๑๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔ - ๓๕.

เสมอ ศิล แปลว่า ตั้งกายกรรม วชิกรรม ไว้ด้วยดี หมายความว่า รักษากายให้ตั้งอยู่ในสุจริต ๓ รักษาวาจาให้ตั้งอยู่ในวจีสุจริต ๔ ไว้เป็นปกติ ศิล แปลว่า เข้าไปรับรองกุศลกรรมไว้ หมายความว่า เมื่อบุคคลมีศีลดีแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ดีงาม เช่น ขันติ เมตตา สัจจะ สันโดษ วิริยะ ปัญญา เป็นต้น ก็เกิดขึ้นมาตามลำดับ^{๑๑๑}

นอกจากนั้นแล้ว ศิล ยังหมายถึง ระเบียบความประพฤติ หรือระเบียบความเป็นอยู่ ทั้งส่วนตัว และที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา ตลอดถึงทำมาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งได้ กำหนดวางไว้เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้น กลายเป็นสภาพอันเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่การงานต่าง ๆ ประจำวัน โดยเป็นไปเพื่อความหมายอันดีงาม นั่นคือ การทำให้คนใน สังคม หรือ ชุมชนมีระเบียบวินัย ขณะเดียวกันศีลก็เป็นเครื่องป้องกันความชั่วไปในตัวอีก โสคหนึ่งด้วย แล้วศิลยังช่วยส่งเสริมโอกาสสำหรับทำความดี โดยฝึกคนให้รู้จักสร้าง ความสัมพันธ์ ด้วยกายวาจาที่ดีงาม กับสภาพแวดล้อม ในทางอุดมคติแล้วศิลนั้น ต้องการให้ มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ปราศจากการเบียดเบียนทำร้ายกันและกัน และช่วยเหลือกัน ตามฐานะทางสังคมจะอำนวยให้อีกด้วย^{๑๑๒}

เช่น “สัวเสณ สิลล เวทิตพฺพ”^{๑๑๓} แปลว่า ศิลพึงรู้ได้เพราะอยู่ร่วมกัน

๓.๒.๑๑ หมวดความเพียร

ความเพียร ตรงกับคำบาลีว่า “วิริยะ” หมายถึง ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรง กลัวต่ออุปสรรค พยายามบากบั่น อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่^{๑๑๔} เป็น หนึ่งในหลายองค์ประกอบสำคัญของพุทธธรรม เช่น อิทธิบาท ๔ ก็มีความเพียรอยู่ด้วย, โภธิ ปกขิยธรรม, พละ ๕ เป็นต้น ล้วนต้องอาศัยความเพียรเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น เพราะหากบุคคลขาดความเพียรแล้ว การทำงานทุกอย่าง ก็หาได้สำเร็จได้ตามเป้าหมายไม่ ตรงข้ามกับทำให้งานนั้นต้องเลื่อนออกไปหรือล้มเหลวพลัน เช่น “วายเมเถว ปุริโส ยาว อุตตุสสุ นิปฺปทา”^{๑๑๕} แปลว่า บรูษพึงพยายามไป จนกว่าจะสำเร็จประโยชน์

^{๑๑๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๕.

^{๑๑๓} บ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๕๓.

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๑.

^{๑๑๕} ศี.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๔/๑๖๖.

๓.๒.๑๒ หมวดความตาย

คำว่า ตาย ในลักษณะนี้ไว้^{๑๑๖} คือ “ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์^{๑๑๗} ในหมู่สัตว์ นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า ”มรณะ” เกณฑ์ตัดสิน คือ “เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ อายุ, ไออุ่น, วิญญาณ ละกายนี้ไป กายนี้ จึงถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา^{๑๑๘} “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตสังขาร ดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย”^{๑๑๙}

เช่น “อชุตมา เจว ทพิททา จ สพเพ มจจุปรายนา”^{๑๒๐} แปลว่า ทั้งคนมีและคนจนล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้าทุกคน

๓.๒.๑๓ หมวดเบ็ดเตล็ด (ทั่วไป)

หมวดนี้ เป็นการนำเสนอเรื่องราวของพุทธศาสนสุภาษิตทั่วไป ไม่จัดเข้าหมวดหมู่อื่นๆ เพราะเป็นเพียงข้อเล็กๆน้อยๆ หรือปกิณณะ หรือหลายๆ อย่างรวมกัน จึงเรียกว่า “เบ็ดเตล็ด” นั้นเอง เช่น “ทูลุทถิ ทสุสนิ โหติ สมพุทธานิ อภิณฺหโต”^{๑๒๐} แปลว่า การเห็นพระพุทธรูปเจ้าเนื้อๆ หาได้ยากอย่างยิ่ง

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๘.

^{๑๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๐/๓๒๕.

^{๑๑๘} ส.บ. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๕๕.

^{๑๑๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๐๘/๑๔๑.

^{๑๒๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๕/๒๒๒.

บทที่ ๔

สังเคราะห์พหุสภาวะในพุทธศาสนสภาวะ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พหุสภาวะเปรียบเทียบกับพุทธศาสนสภาวะใน ๔ ด้าน คือ ความประพฤติกับบุคคล ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรมชาติ และด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ โดยมีเนื้อหา ต่อไปนี้

๔.๑ พหุสภาวะที่มีเนื้อหาด้านความประพฤติกับบุคคล

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัย จึงได้สังเคราะห์พหุสภาวะของชาวอีสาน ลงในพุทธศาสนสภาวะบางบทเท่านั้น ที่มีความคล้ายคลึงกันในด้านความประพฤติกับบุคคลในด้านการศึกษา โดยการศึกษาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง ต่อการดำรงชีวิต ตามหลักพุทธธรรม ซึ่งว่าด้วยการศึกษา และส่งเสริมการศึกษาที่ปรากฏในพระสูตร เช่น กิจฉลา วุฑฒิ อธิปฺปสฺส แปลว่า คนไม่มีศิลปวิทยา เลี้ยงชีวิตอยู่ได้ยาก^๑ ปุตุเต วิชฺชาสุฐฺหาปย แปลว่า จงให้บุตรเรียนรู้วิทยา^๒ สาธุ โข สิปฺปกํ นาม แปลว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยา ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ให้ประโยชน์ทั้งนั้น^๓ ตามแนวพุทธธรรมมุ่งให้เกิดความชำนาญในการศึกษาอยู่ ๒ อย่าง คือ พาหุสัจจะ คือ ให้ชำนาญในเชิงวิชาการ สิปปะ ให้มีความชำนาญในเชิงปฏิบัติ คือ เน้นทั้งวิชาการและมีฝีมือ ถ้าทั้งสองอย่างนั้นมาเข้าคู่กันครบ ก็หวังได้ซึ่งความเป็นเลิศแห่งงาน^๔

^๑ พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๕.

^๒ พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

^๓ พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๕๐.

พจนานุกรมคำสอน	พุทธศาสนสุภาษิต
-“เจ้าผู้มีความรู้เต็มพุงเพียงปาก ก็ดีที่นอนสอน โตเองบ่ได้ ไผ่ชีย่องว่าดี” ^{๘๖}	(๑) ปญญาว ธเนน เสขโย ปญญาเทียว ประเสริฐกว่าทรัพย์ ^{๘๗}
-“คันเจ้าหวังอยากได้ เป็นใหญ่คองเมือง หวังอยากเป็นครุคน ให้อำเหียนความสู้”	(๒) ปญญา เจนํ ปสาสติ ปญญายอมปกครอง คนนั้น ^{๘๘}
“ให้รีบศึกษาวิชาทำการกิจชอบให้รีบ ประกอบไว้ ไปหน้าสีสูงเฮือง”	(๓) สุตสูตี ลภเต ปญญํ ฟังด้วยดี ย่อมได้ ปัญญา ^{๘๙}
“ข้าว่าคนเฮานี้ ฝึกฝนแสนยากยิ่งกว่าฝึก ช้าง ม้า เสือ สู้ มั่งอง” ^{๙๐} (มั่งอง จัดอยู่ในสัตว์ประเภทกวาง)	“อตุตา หิ กิร ทูทโม” ^{๙๑} แปลว่า คนแลเป็นสิ่งที่ฝึกได้ยากยิ่ง
“อตุตา หิ ตนนี้ นาโถ เป็นที่พึง อตุตะโน บอกไว้ของตนแท้ เทียงจริง” ^{๙๒}	“อตุตา หิ อตุตโน นาโถ” ^{๙๓} แปลว่า คนแลเป็นที่พึงของตน
“ผู้ว่าเป็นขีหิดแล้ว อักขาหิดให้หายเถิด ถึง เกิดฮอยจนค้างไว้ พวกไทบ้านยังคบหา” ^{๙๔}	“โย พาโล มญฺญติ พาลุຍิ, ปญฺจิติโต วาปี เตน โส” ^{๙๕} แปลว่า “คนโง่รู้สีกว่าคนโง่ จะเป็นผู้ ฉลาดเพราะเหตุนั้นได้บ้าง”

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๘๗} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๘๘/๓๗๕.

^{๘๘} ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๕๒.

^{๘๙} ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๕๒.

^{๙๐} บ.ธัมมทาส, คำว่าสุภาษิตอีสาน ชุด บาลีโลก, (ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๙๑} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๘/๒๐.

^{๙๒} บ.ธัมมทาส, คำว่าสุภาษิตอีสาน ชุด บาลีโลก, หน้า ๑.

^{๙๓} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๒๐.

^{๙๔} พระอาจารย์ทองเพชร วีระมโฆ, นานาพุทธศาสนสุภาษิตคำสอน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลัง
นานาธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖.

^{๙๕} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๓/๑๓.

บิดามารดาอนุเคราะห์บุตรธิดา ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) เป็นธุระเมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

ทิตที่ ๒ ทิตเบื้องขวา ในฐานะศิษย์ ฟังแสดงความเคารพนับถือครูอาจารย์ ดังนี้

๑) ลูกต้อนรับแสดงความเคารพ ๒) เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีक्षा ซักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น ๓) ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา ๔) ประณินับดี ช่วยบริการ ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ

อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี ๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ๔) ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ ๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิส คือ สอนฝึกศิษย์ให้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง รู้จักดำรง ตนด้วยดี ที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิ์ มีความสุขความเจริญ

ทิตที่ ๓ ทิตเบื้องหลังในฐานะที่เป็นสามี ฟังให้เกียรติบำรุงภรรยา ดังนี้

๑) ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา ๒) ไม่คูหมิ่น ๓) ไม่นอกใจ ๔) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน ๕) หาเครื่องแต่งตัวมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

ภรรยาอนุเคราะห์สามี ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย ๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี ๓) ไม่นอกใจ ๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ ๕) ขยัน ช่างจัดช่างทำ เองงานทุกอย่าง

ทิตที่ ๔ ทิตเบื้องซ้าย ในฐานะที่เป็นมิตรสหาย ฟังปฏิบัติต่อมิตรสหาย ดังนี้

๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน ๒) พุดจามีน้ำใจ ๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ๔) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย ๕) ซื่อสัตย์จริงใจ

มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน ๒) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน ๓) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้ ๔) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก ๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

ทิตที่ ๕ ทิตเบื้องล่าง ในฐานะเป็นนายจ้าง พึงบำรุงคนรับใช้ และคนงาน ดังนี้

๑) จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ ๒) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่ ๓) จัดสวัสดิการ มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น ๔) มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้ ๕) ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันควร

คนรับใช้และคนงาน แสดงน้ำใจต่อนายจ้าง ดังนี้

๑) เริ่มทำงานก่อน ๒) เลิกงานทีหลัง ๓) เอาแต่ของทีนายให้ ๔) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น ๕) นำความดีของนายจ้างและกิจการไปเผยแพร่

ทิตที่ ๖ ทิตเบื้องบน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน พึงแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์ ดังนี้

๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา ๒) จะพูดสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา ๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ ๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

พระสงฆ์อนุเคราะห์ฤหัสถ์ ตามหลักปฏิบัติดังนี้

๑) ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว ๒) แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี ๔) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง ๕) ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖) บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้มีความสุขความเจริญ^{๑๖}

การคบมิตร

การคบค้าสมาคมเป็นกิจกรรมของมนุษย์ทุกยุคสมัย จริยธรรมในเรื่องการคบค้าสมาคมก็มีให้ปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่าดีที่เป็นมงคลทางพระพุทธศาสนา ท่านยังให้มาอยู่ข้อที่หนึ่ง การคบคนดี ถือว่าเป็นบุญนิมิตอันดีเป็นเบื้องต้น ที่จะนำให้เราถือเป็นแบบอย่างไปสู่ความสำเร็จ นำไปสู่ความดี หลักพุทธธรรมในมงคลข้อที่ ๑ และที่ ๒ กล่าวไว้ว่า “อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาลเป็นเพื่อน, ปณฺหิตานญจ เสวนา การคบบัณฑิตเป็นเพื่อน” ดังนั้นพระพุทธศาสนา จึงได้กล่าวถึงมิตรได้ดังนี้

^{๑๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๘/๑๖๕ - ๑๗๒.

มิตรแท้ ๔ มิตรเทียม ๔ ประเภท

คำว่า มิตร มีรากศัพท์คำเดียวกับคำว่า เมตตา ซึ่งมีความหมายว่า ความรักใคร่ห่วงใยปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข เพราะฉะนั้นคำว่า มิตรจึงหมายถึงผู้ที่รักใคร่ชอบพอกันปรารถนาดีต่อกัน กล่าวคือมีความเมตตาทั้ง ทางกาย วาจา ใจ ต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง คำว่ามิตรนั้น มักมีคำที่ใช้แทนกันหลายคำ เช่น สหาย แปลว่า ผู้ไปด้วยกันมีความคิดเห็นเหมือนกัน สขา แปลว่า เพื่อน คือผู้คบกันคุ้นเคยสนิทสนม มิตรมี ๒ จำพวกใหญ่คือ มิตรแท้และมิตรเทียม

มิตรแท้ ๔

มิตรแท้มี ๔ ประเภท ต่อไปนี้

๑. มิตรมีอุปการะ ได้แก่ เพื่อนที่มีบุญคุณ มีลักษณะเป็นผู้ใหญ่คอยคุ้มครององกันเพื่อนของตน ทั้งเป็นที่พึ่งของเพื่อนได้ มีลักษณะโดยสรุป ๔ ประการ ดังนี้

- **ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท** หมายถึง มิตรที่ช่วยป้องกันชีวิตชื่อเสียงและเกียรติยศของเพื่อน

- **ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท** หมายถึง มิตรที่คอยแนะนำห้ามปรามเพื่อนเมื่อเห็นเพื่อนใช้จ่ายทรัพย์สมบัติไปในทางอบายมุขหรือลงทุนที่มีการเสี่ยงเกินไป

- **เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้** หมายถึง มิตรที่คอยอุปการะช่วยเหลือเมื่อเพื่อนตกทุกข์ได้ เมื่อเพื่อนมีภัยก็ให้การคุ้มครองป้องกัน

- **เมื่อมีฐานะช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก** หมายถึง มิตรที่ช่วยเหลือเพื่อน เมื่อเพื่อนมีความจำเป็นต้องใช้เงิน ออกปากขอยืมเงิน ก็ตอบสนองด้วยดี เสนอให้ยืมเกินกว่าที่ขอยืม ไม่แสดงความโลภออกมา

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ได้แก่ เพื่อนสนิทเหมือนญาติ ใจกว้างใจกัน คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีลักษณะ โดยสรุป ๔ ประการ

- **ขยายความลับของตนแก่เพื่อน** หมายถึง ต่างฝ่ายต่างเผยความลับของตนแก่เพื่อน ถ้าความลับนั้นมีจุดอ่อนหรือปมด้อยก็ช่วยกันแก้ไข และเป็นการให้ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

- **ปิดความลับของเพื่อนมิให้แพร່หลาย** หมายถึง มิตรที่มีความจริงใจต่อเพื่อน รักษาหน้าใจซึ่งกันและเอาไว้โดยการไม่เปิดเผยความลับของเพื่อน ไม่ให้ผู้อื่นรู้

- **ไม่ละทิ้งยามวิบัติ** หมายถึง เมื่อเวลาที่เพื่อนตกทุกข์ได้ยากก็คอยช่วยเหลือไม่ละทิ้ง

- **แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้** หมายถึง เมื่อเวลาที่เพื่อนตกอยู่ในอันตราย ก็เข้าช่วยเหลือถึงแม้ตัวเองจะต้องเสี่ยงชีวิตก็ตาม

๓. **มิตรแนะนำประโยชน์** ได้แก่ เพื่อนที่คอยแนะนำแต่ในทางที่ดี มีลักษณะเหมือนครู ลักษณะของเพื่อนเช่นนี้มีอยู่ ๔ ประการ คือ

- **ห้ามไม่ให้ทำชั่ว** หมายถึง เห็นเพื่อนทำความชั่วเพราะความไม่รู้ หรือความประมาทก็คະนองก็เข้าห้ามปรามแสดงถึงเหตุผล ให้เพื่อนมี หิริ คือความรังเกียจต่อความชั่ว และ โอตตัปปะ ความเกรงกลัวผลของความชั่ว

- **แนะนำให้ทำแต่ความดี** หมายถึง นอกจากห้ามไม่ให้เพื่อนทำชั่วแล้ว ยังสอนเพื่อนให้รู้จักคุณค่าความดีสอนให้ประพฤติดี

- **ให้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยทำ** หมายถึง ถ้าเพื่อนยังไม่มีความรู้ในทางหลักธรรม คุณความดีกฎแห่งกรรมมากนักก็เล่าให้เพื่อนฟัง

- **บอกทางสวรรค์ให้** ทางสวรรค์ หมายถึง ทางไปสู่อนาคตอันสดใส ด้วยการแสวงหาความรู้หรือปัญญา

๔. **มิตรมีความรักใคร่** ได้แก่ เพื่อนประเภทสหหาย มีลักษณะสำคัญ ๔ ประการคือ

- **ทุกข์ ทุกข์ ด้วย** หมายถึง เมื่อเห็นเพื่อนมีความทุกข์ไม่ว่าทางใด ทางกายใจ ก็ให้ความช่วยเหลือในทุกด้าน ปลอดภัย แสดงถึงความเห็นอกเห็นใจ

- **สุข สุข ด้วย** หมายถึง มิตรที่เห็นเพื่อนมีความสุขไม่ว่าทางกายหรือทางใจก็พลอยยินดีกับเพื่อนด้วย เข้าไปแสดงความยินดีด้วย

- **โต้เถียงผู้ที่ติเตียนเพื่อน** หมายถึง เมื่อเห็นคนอื่นติเตียนเพื่อนของเรา ไม่ว่าต่อหน้าและลับหลัง ก็ช่วยพูดจาชี้แจงให้เข้าใจซึ่งกันและกัน เพื่อนไม่ให้เพื่อนเสียหาย

หลักในการคบมิตรที่ปรากฏในพจนานายิตคือ ให้เลือกคบคนดีคือ คนที่มีความรู้คุณธรรม ไม่คบคนชั่วคือคนพาล คนขี้เกียจ คนชอบบวยง ดังต่อไปนี้

พจนานายิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตด้านความประพฤติของบุคคล มีดังต่อไปนี้

“ถึงเป็นไขเลือดเนื้อนามโคตรพงพันธ์ แต่บ่ เคยเกื้อกูลกันหันหน้าไปคนละด้าน ยามมี งานบ่ยอมช้อยเหลือกันจักเทื่อ เลือดก้อเสีย เนื้อเนาซ้าแถมเชือก้อขาดคุณ”^{๑๓}	“วิสุตาสปรมา ญาติ”^{๑๔} แปลว่า ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง

๔.๓ ผญาสุภาษิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตด้านสัมพันธระหว่างบุคคลกับ ธรรมชาติ

สภาพภูมิประเทศที่มีแม่น้ำ มีที่ราบมีป่าไม้ มีภูเขา ประกอบกับประสบการณ์ที่
 ชาวอีสานได้รับจากการถ่ายทอดมาแต่บรรพบุรุษและที่ได้เรียนรู้ด้วยตนเอง จึงทำให้ชาว
 อีสานต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกื้อกูลในการดำรงชีวิต เช่น เป็นแหล่งปัจจัยสี่ที่จำเป็น...มี
 ความซาบซึ้งในคุณค่าของธรรมชาติและขณะเดียวกันก็ตระหนักว่าธรรมชาติสามารถให้โทษ
 แก่มนุษย์ได้เช่นกัน จึงต้องมีการระมัดระวังภัยจากธรรมชาติ เพื่อเป็นการป้องกันอีกด้วย
 ดังกล่าวปรากฏในผญาสุภาษิต ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบคนกับธรรมชาติด้านความประพฤติ

ผญาสุภาษิตอีสาน	พุทธศาสนสุภาษิต
“กินข้าวผีให้เจ้าจกคอกฮากเถี่ยวหมากผีให้เจ้าจก คอกคาย ให้เจ้าคิ่นมาคายท้องเปล่ามากินข้าว เก่าน่าน่านานา”^{๑๕}	“นภณจ ทูเร ปฐวี จ ทูเร ปารี สมุทตฺตส ตทาหุ ทูเร ตโต หเว ทูเรตฺร วทนฺติ สตณฺจ ธมฺโม อสตณฺจ ราช”
ความหมาย คือ กินข้าวผีให้เจ้าล้วงคอกอาเจียน เถี่ยวหมากผีให้เจ้าล้วงคอกคาย ให้เจ้าคิ่นมาท้อง เปล่าๆ มากินข้าวเก่ากับอวกับบอ มีความหมายว่า อย่าไปร่วมมือซึ่งทำมาหากินหรือประกอบอาชีพ กับพวกทุจริตมิจฉาชีพ (พวกอสังฆบุรุษหรือคน	แปลว่า “ เขากล่าวว่า ฟ้ากับดินไถลกัน และฝั่งทะเลก็ไถลกัน แต่ธรรมของ สัตบุรุษกับอสังฆบุรุษ ไถลกันยิ่งกว่านั้น”

^{๑๓} พระอาจารย์ทองเพชร วิริธมฺโม, นานาพุทธศาสนสุภาษิตคำสอน, หน้า ๒๕.

^{๑๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๘/๒๑.

^{๑๕} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑, หน้า ๕๘.

พาล) ซึ่งเหมือนพวกเปรตหรือผีทั้งหลาย ให้กลับคืนมาทำมาหากิน ประกอบอาชีพสุจริตกับคนดีในสังคมกับญาติพี่น้องของเราดีกว่า บางครั้งสำนวนนี้ใช้เรียกขวัญของคน ไม่ให้ไปอยู่กับผีให้กลับมาอยู่กับตัวอยู่กับญาติที่เป็นคนดีหรือสัตบุรุษในครอบครัว	

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากพจนานุกรมนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า คนดี (สัตบุรุษ) กับคนชั่ว (อสัตบุรุษ) มีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันมาก และมีผลกระทบต่อบุคคลที่ไปคบหาเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าหากคบอสัตบุรุษ จะทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงเงินทอง ตลอดจนเกียรติยศที่ได้กระทำมา ตรงข้ามหากคบสัตบุรุษย่อมเจริญฝ่ายเดียว ฉะนั้น จึงเปรียบเทียบไม่ได้เลยในทุกๆ ด้าน เพราะสัตบุรุษประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อคนอื่น ส่วนอสัตบุรุษ ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นโทษต่อคนอื่น

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบกิเลสของคนกับธรรมชาติ

พจนานุกรมธรรมศาสตร์	พุทธศาสนสุภาษิต
“หากอยู่ตามกระบวนน้ำวังใส่มี่ชุ่ม เป็นแล้วความแม่แก้งมาผอกฮ้ายพุ่มน้ำบ่อ ยากหนี”^{๒๐}	“อุจฉินฺท ลินฺนทตฺตโน กุมฺมํ สาทิกํ ปาณินา สนนฺติมกฺกเมว พฺรุหฺย นิพฺพานํ สุกฺเตน เทสิตฺ”^{๒๑}
ความหมาย คือ ถ้าอยู่ตามธรรมดาน้ำในแหล่งน้ำ น้ำจะไม่ชุ่ม แต่ควายแม่ใหญ่ลงมากวนทำลายน้ำ ให้เป็นฟองไม่ยอมหนี (น้ำจึงชุ่ม) มีความหมายว่า น้ำใจของคนเราถ้าอยู่ตามธรรมดา ไม่มีอะไรหรือไม่มีกิเลสมากระทบจะไม่ชุ่มมัว จิตใจจะแจ่มใส ทำแต่ความดี เมื่อใดมีสิ่งเลวร้ายหรือมีกิเลสสิ่งเศร้าหมองเกิดขึ้นจะมีอารมณ์ชุ่มมัวจิตใจไม่มีความสุขตลอดเวลา	คำแปล จงเด็ดเชื้อไขของตนเสีย เหมือนเอาฝ่ามือเด็ดบัวในฤดูแล้ง จงเพิ่มพูนทางสงบ (ให้ถึง) พระนิพพานที่พระสุคตแสดงแล้ว

^{๒๐} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพจนานุกรม, หน้า ๕๗.

^{๒๑} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖/๕๓.

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากผลญาณิตินี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิเลสของมนุษย์ หากปุถุชนยังมีกิเลสอยู่ตราบใจ จิตใจก็ย่อม หวั่นไหวไปตามกามคุณอยู่ตราบนั้น แต่หากเมื่อใดสามารถที่จะสลัดกิเลสได้แล้ว ย่อมอยู่เป็น สุขตลอดกาล

สรุปได้ว่า ญาณสุภาษิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตด้านสัมพันธ ะหว่างบุคคลกับธรรมชาติ พบว่า มีจำนวนที่กล่าวถึงตรงๆ ไม่มากนัก ผู้วิจัย จึงได้นำมาเป็น ตัวอย่างศึกษาเพียง ๒ ตัวอย่างเพื่อเป็นแนวทางการศึกษาสำหรับผู้สนใจในประเด็นนี้ ดังนั้น จากเนื้อหา จะเห็นว่า เป็นการนำธรรมชาติมากล่าวเปรียบเทียบกับคน เช่น บัว วังน้ำ เป็นต้น แล้วเปรียบกับคนดีและคนไม่ดีในสังคม

๔.๔ ญาณสุภาษิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตด้านสัมพันธระหว่างบุคคลกับ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

สิ่งที่เหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่อยู่เหนือเหตุผล และการพิสูจน์แต่รับรู้ได้ว่ามีอยู่จริง ส่วนใหญ่เป็นอิทธิพลทางความเชื่อที่สืบทอดกันมา ตั้งแต่บรรพบุรุษมีอิทธิพลต่อการดำเนิน ชีวิตเป็นอย่างมากถึงแม้ว่าชาวอีสาน จะมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลัก แต่มีหลายสิ่งที่สะท้อน ให้เห็นว่าชาวอีสานยังคงเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ^{๒๒} เช่น เชื่อเรื่องผีสาวเทวดา ไสยศาสตร์ หรือคติความเชื่อทางศาสนา และความเชื่อทางศาสนาพุทธในสังคมอีสานมี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ พุทธศาสนาในระดับโลกุตระนั้นคือ การมุ่ง พิจารณาสภาพธรรมเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นเข้าสู่นิพพาน ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าพุทธศาสนาใน ระดับนี้เข้าถึงได้ยาก จึงให้เป็นเรื่องของกลุ่มบุคคลที่สนใจ ซึ่งส่วนมากจะเป็นพระสงฆ์ ส่วน พุทธศาสนาในระดับโลกียะ คือ พุทธศาสนาที่เกี่ยวกับโลกมุ่งสั่งสอนให้ผู้ปฏิบัติธรรม ประสบความสุข ความเจริญในการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก เอื้อต่อการดำรงชีวิตให้อยู่ในสังคม ได้อย่างราบรื่นจะเห็นจากคำสอนในระดับนี้มุ่งเน้นในเรื่อง โลกียะสุขคือสอนให้ปฏิบัติตน เพื่อความสุขในภพนี้และเพื่อหวังผลในชาติหน้าด้วย โดยเนื้อหาของผลญาณิตินี้สะท้อนให้

^{๒๒} ปรีชา อุตระกุลและสุวัฒน์ ช่างเหล็ก, การศึกษาวรรณคดีอีสานเชิงจริยธรรม, รายงานการวิจัย (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒.

เห็นว่าชาวอิสลามมีความเชื่อในระดับโลกียะ โดยเชื่อในเรื่องกรรม ชาติภพ การเวียนว่ายตายเกิด นรกสวรรค์ บาปบุญ ดังในตัวอย่าง^{๒๓} ต่อไปนี้

๔.๔.๑ เรื่องบุญกิริยาวัตถุ

บุญ มีนัยสำคัญในเชิงกว้าง มีความครอบคลุม ทั้งส่วนที่มีนัย สู่ถึงความดีขั้นที่ประณีตขึ้นไปจากรูปแบบพิธีกรรม หรือการกระทำความคิดต่างๆ ไปว่า บุญ คือเครื่องชำระ สันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤตินชอบทางกาย วาจา และใจเป็นกุศลธรรม^{๒๔} ต่อมา คำว่า บุญ ยังหมายถึง การกระทำความคิดตามหลักคำสอนในศาสนา ความดี คุณงาม ความดี^{๒๕} ซึ่งความหมายนี้ นอกจากจะมีความเกี่ยวข้องกับหลักคำสอนทางศาสนาแล้ว ยังให้ความหมายในเชิงกว้างคือ การกระทำคุณงามความดีต่างๆ ซึ่งไม่ได้จำเพาะลงไปว่าเป็น ความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤตินแล้วก่อให้เกิดความดี ซึ่งความหมาย เหล่านี้ แสดงถึงบุญในเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับกลั่นกรองชำระจิตใจ รวมทั้ง กิริยาอัธยาศัยของบุคคลให้สะอาดและดีงาม ก่อให้เกิดภาวะที่น่าชื่นชม น่ายกย่องนับถือ มุ่งถึงสภาพของบุญที่แสดงผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของบุคคลเป็นหลัก

นอกจากนั้น บุญ ยังหมายถึงไปถึง สภาพที่กลั่นกรอง และชำระสันดานที่เกิดกิเลส ขึ้น (ขุด สขี อุปปนฺนํ ตํ สนฺตํ ปุณฺณํ วิโสเชตฺติ จ ปุณฺณํ)^{๒๖} สภาพที่กลั่นกรอง กรรมซึ่งเป็นการกระทำของตน สภาพที่ยังอัธยาศัยของผู้กระทำความกรรมนั้นให้บริบูรณ์ และ สภาพที่ทำให้เกิดภพอันน่าบูชา (ปุณฺณํ อุตฺตโม การํ ปุเรติ จสฺส อฆฺมสยํ ปุชฺชณฺจ ภวํ นิพฺพตฺเตรฺติ ปุณฺณํ)^{๒๗} สรุปได้ว่า คำว่า “บุญ” ย่อมมีนัยสำคัญหลายอย่าง ซึ่งผลของบุญ คือ ผลของความดี เช่น ในข้อความว่า เพราะสมათานกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ บุญย่อมเจริญ เพิ่มพูน^{๒๘}, ความประพฤตินสุจริตในระดับกามาวจร และรูปาวจร ภพที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นสุคติ

^{๒๓} กุสุมา ชัยวินิตย์. “ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอิสลาม”. วิทยานิพนธ์ปริญญา ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๘.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘๑.

^{๒๖} พุ.วิ.อ. (บาลี) ๒๔/๒๑๔/๓๑๒.

^{๒๗} พุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๘๕/๒๑๕.

^{๒๘} ที.ป.า. (บาลี) ๑๑/๕๐/๘๖.

พิเศษ เช่นในคำว่า วิญญาณที่เข้าถึงบุญ^{๒๕} กุศลธรรมในภุมิ ๓ เช่นในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญ และเพราะบุญเป็นชื่อของความสุข”^{๒๖}

ส่วนคำว่า “บุญ” ในบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง กุศลเจตนา^{๒๗} และคำว่า “บุญกิริยาวัตถุ” แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำบุญ หรือทางทำความดี^{๒๘} และหนทางเกิดบุญมี ๓ ทาง คือ

ก. บุญทางกายมี ๓ ลักษณะ

บุญที่เกิดขึ้นทางกาย เรียกว่า กายกรรม คือ ทำกิจการงานด้วยกายอย่าให้ทุกข์เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น กายกรรมที่ทำให้เกิดทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น^{๒๙} มี ๓ ลักษณะ คือ

๑) ไม่เบียดเบียนร่างกายของท่าน คือ อย่าฆ่า อย่าฟัน อย่าทุบ อย่าตี ร่างกายของท่านผู้อื่น โดยที่สุด เว้นถึงสัตว์ดิรัจฉาน ได้ยังเป็นการดี ตรงภาษาบาลีที่ว่า ปาณาติปาตาเวรมณี

๒) ไม่เบียดเบียนทรัพย์สมบัติข้าวของของท่านผู้อื่น คืออย่าลักขโมย อย่าฉ้อโกง อย่าเบียดบังเอาข้าวของของท่านผู้อื่น ตรงภาษาบาลีที่ว่า อทินนาทานาเวรมณี ๗

๓) ไม่แย่งชิงลักลอบด้วยอำนาจของกายในหญิงที่ท่านหวงห้าม ตรงภาษาบาลีที่ว่า กามสุมิจจาจาราเวรมณี ๗

ข. บุญทางวาจามี ๔ ลักษณะ

๑) การกล่าวแต่วาจาถ้อยคำที่สัตย์ที่จริง ให้เว้นจากวาจาที่เท็จไม่จริงเสีย ตรงกับภาษาบาลีที่ว่า มุสาวาทาเวรมณี ๗

๒) การกล่าวแต่วาจาถ้อยคำอันสมานประสานสามัคคีให้ท่านดีต่อกัน ให้เว้นวาจาต่อเสียดูดยงเสีย ตรงกับภาษาบาลีที่ว่า ปิสุณายาวาจาเวรมณี ๗

๓) การกล่าวแต่วาจาถ้อยคำอันอ่อนโยน ให้เกิดความยินดีแก่ผู้ฟัง ให้งดเว้นวาจาที่หยาบคาย บริภาษตัดพ้อหยาบๆ ภายๆ ให้ผู้ฟังได้รับความเดือดร้อนต่างๆ เสีย ตรงกับภาษาบาลีที่ว่า ผรุสฺสยวาทายเวรมณี ๗

๔) การกล่าวแต่วาจาถ้อยคำที่เป็นไปกับด้วยประโยชน์ ให้เว้นวาจาที่เหลวไหล คือพูดเล่นหาประโยชน์มิได้เสีย ตรงกับภาษาบาลีที่ว่า สมฺพปฺปลาปาวาจาเวรมณี ๗

^{๒๕} ส.น. (บาลี) ๑๖/๑๕๑/๕๕.

^{๒๖} บ.อ.ติ. (บาลี) ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.

^{๒๗} บ.อ.ติ. (บาลี) ๒๕/๒๓๘/๒๗๐.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่

๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗ - ๒๗๘.

ค. บุญทางใจมี ๓ ลักษณะ คือ

๑) ให้ระวังเจตนากรรม ให้สัมประยุตต์ด้วยเมตตาอยู่เสมอ คือ ความดำริของใจ อย่าให้ลุอำนาจแห่งโลภะ คืออย่าเพ่งเอากิเลสตามและวัตถุตามของท่านผู้อื่น อันไม่สมควรแก่ฐานะของตน (อนภิชฌา)

๒) ให้ระวังเจตนากรรมให้สัมประยุตต์ด้วยกรุณาอยู่ทุกเมื่อ อย่าให้โทสะ พยาบาท เข้าครอบงำได้ (อพยาบาท)

๓) ให้ระวังเจตนากรรมให้สัมประยุตต์ด้วย มุทิตา อุเบกขา อยู่ทุกเมื่อ อย่าให้ไหลไปในทางผิด ให้เห็นตรงตามคลองธรรม (สัมมาทิฏฐิ) ทั้ง ๑๐ อย่างนี้ อยู่ทุกเมื่อ

บุญกิริยวัตถุ คือ ที่ตั้งแห่งการทำบุญหรือบำเพ็ญบุญ มี ๓ หลักการใหญ่ ได้แก่

๑) **ทานมัย** คือ การให้ทาน แบ่งปันผู้อื่นด้วยสิ่งของ ไม่ว่าจะให้ใครก็เป็นบุญ (ทานมัย) การให้ทานเป็นการช่วยขจัดเกลาคามเห็นแก่ตัว ความคับแค้น ความตระหนี่ถี่เหนียว และความติดยึดในวัตถุ นอกจากนี้ สิ่งของที่แบ่งปันออกไปก็จะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่น

๒) **ศีลมัย** การรักษาศีล จัดเป็นบุญ เป็นการฝึกฝนที่จะ ลด ละ เลิกความชั่ว ไม่ไปเบียดเบียนใคร มุ่งที่จะทำความดี เอื้อเพื่อผู้อื่นเป็นการหล่อเลี้ยงบ่มเพาะให้เกิดความดีงามและพัฒนาคุณภาพชีวิตไม่ให้ตกต่ำ ซึ่งคำว่า “ศีล” มีสาระสำคัญอยู่ที่เจตนาหรือความประสงค์ที่จะเว้นหรือไม่เว้น ซึ่ง เรียกว่า วิริติ คือ (การเว้นจากทุจริต, การเว้นจากกรรมชั่ว) มี ๓ ประเภท ประกอบด้วย

(ก) สัมปัตตวิริติ (เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า, เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า หรือ เว้นได้ทั้งที่ประจวบโอกาส คือ ไม่ได้ตั้งเจตนาไว้ก่อน ไม่ได้สมათานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่ว นึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล ภัยหรือคุณวุฒิ อย่างนี้ ไม่สมควรกระทำการกรรมเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสียได้ไม่ทำผิดศีล

(ข) สมათานวิริติ (เว้นด้วยการสมათาน คือ ตนได้ตั้งเจตนาไว้ก่อน โดยได้รับศีล คือ สมათานสิกขาบทไว้แล้ว กังวลเว้นตามที่ได้สมათานนั้น

(ค) สมุจเฉทวิริติ หรือ เสตุนาควิริติ (เว้นด้วยตัดขาด หรือด้วยชักสะพานตัดตอนเสียทีเดียว, เว้นได้เด็ดขาด คือ การงดเว้นความชั่ว ของพระอริยะทั้งหลาย อันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้นๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมี แม้แต่

ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย และในวิรติ ๒ ข้อแรก ยังไม่อาจวางใจได้แน่นอน วิรติข้อที่ ๓ จึงจะแน่นอนสิ้นเชิง^{๓๔}

นอกจากนั้น ศีล ยังมีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ (๑) ศีลระดับพื้นฐานในการดำเนินชีวิต และวิถีปฏิบัติสำหรับพุทธบริษัท อันประกอบด้วย ศีล ๕ ศีล ๘ (สำหรับคฤหัสถ์), ศีล ๑๐ (สำหรับสามเณร), และศีล ๒๒๗ สิกขาบทสำหรับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา (๒) ศีลระดับการครองเรือนหรือคิหิวินัยสำหรับคฤหัสถ์ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสังคาลสูตร เช่น การไม่ติดอบายมุข ๖ เป็นต้น ก็จัดอยู่ในกลุ่มศีลเช่นเดียวกัน^{๓๕}

๓) **ภาวนามัย** การฝึกกรรมฐานหรือการเจริญภาวนามัย จึงเป็นการกระทำกุศลกรรมชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะมโนกรรม ต่างจากกรรมทั่วไป ตรงที่เป้าหมายการกระทำเป็นไปเพื่อความสิ้นภพชาติ สิ้นทุกข์ ไม่ต้องไปเกิดในแหล่งกำเนิดใดอีก เนื่องจากจิตต้องอิงอาศัยอารมณ์จึงเกิดขึ้นได้ และธรรมชาติของจิตมีความสัสดายไปตามอารมณ์ ไม่อาจหยุดนิ่งเพื่อการพิจารณาแม้เพียงชั่วครู่ จึงจำเป็นต้องใช้อบายบางอย่าง เพื่อลดความสัสดาย โดยหาสิ่งที่ไม่เป็นโทษให้จิตอิงอยู่ อบายนี้ เรียกว่า กรรมฐาน ซึ่งภาวนามัยนั้น เป็นอบายฝึกฝนจิต มี ๒ ประเภท^{๓๖} คือ (๑) **สมถภาวนา** คือ อบายสงบใจ หมายถึง อาศัยวิธีการท่องถ้อยคำบางอย่าง ซ้ำๆ กัน และบังคับตนเองในลักษณะ การสร้างแนวคิด เกี่ยวกับคำนั้น สิ่งที่เราสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นแนวคิด ความคิด หรือภาพพจน์ของคำ ๆ นั้น ล้วนเป็นองค์ประกอบของความสงบที่เรียกว่า สมถกรรมฐาน (๒) **วิปัสสนาภาวนา** คือ อบายเรื่องปัญญา หมายถึง อาศัยความรู้สึกรู้ตัวที่มีอยู่ รู้ถึงการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ รู้ถึงปรากฏการณ์ทางจิต ขณะร่างกายมีการกระทบสิ่งเร้า เผ่าติดตามการรับรู้ด้วยความตั้งใจ เมื่อมีความตั้งใจอยู่ที่ การรับ กระทบ ความคิดต่าง ๆ ก็จะถูกตัดออกไป จนไม่สามารถสอดแทรกเข้ามาได้ ไม่เปิดโอกาส ให้มีการก่อตัวของแนวคิด ภาพลักษณ์หรือความคิดใด ๆ ตามมา เท่ากับเป็นการรู้เท่าทัน กระบวนการที่เกิดขึ้นโดยตรงในทันทีที่เกิดขึ้น จึงไม่เกิดการบิดผันใด ๆ ทางด้านความคิดนี้ คือ ส่วนของกิจกรรมที่เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน^{๓๗}

ตารางที่ ๕ แสดงการสังเคราะห์เรื่องบุญกิริยาวัตถุ

^{๓๔} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๗.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๖๘ - ๗๗๘.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๕/๒๕๐.

^{๓๗} ชิน วินายะ, **วิสุทธิมรรคและปรมัตถมัชฌิมสูตร** ฉบับแปลภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมฤทธิ์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒ - ๗.

ผลญาณุภยติอิตาน	พุททสาสนสุภยติ
“จงให้พากินข้าวคองบุญให้ตั้งต่อ คู่คน แห่ล่วบุญนี้เป็นแก่นแท้พำขึ้นสู่สวรรค์ แท้ แห่ล่ว” ^{๓๘}	“สุโข ปุณฺณสุส อจฺจโย คัมแปล ความสั่งสม บุญ นำสุขมาให้” ^{๓๙}
ความหมาย คือ ให้ตั้งอกตั้งใจต่อการทำบุญ หรือทำความดีกันทุกๆ คน เพราะบุญนั้น เป็นแก่นแท้ของชีวิต ย่อมสามารถพำขึ้นสู่ สวรรค์ได้	หมายถึง บุคคลผู้ทำบุญอยู่เสมอ ย่อมได้รับความทางใจอันเกิดจากการทำบุญหรือความดี ทั้ง ๓ ทาง คือ ทำบุญทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากผลญาณุภยตินี้และพุททสาสนสุภยติบทนี้ จะเห็นว่า เป็นการสอนให้ทุกคนมุ่งบำเพ็ญกุศลความดีงามแก่ตนเองและสังคมอยู่เสมอ เพราะ บุญจะทำให้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ได้เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว หากมีชีวิตอยู่บุญก็ให้ผล คือ ความสุข ทางใจแก่ผู้ทำบุญ

ตารางที่ ๖ แสดงการสังเคราะห์เรื่องบุญและบาป

ผลญาณุภยติอิตาน	พุททสาสนสุภยติ
-อันว่ากรรมดีฮ่ายทั้งสองบุญบาปไผผู้สร้าง ก่อไว้ผลลิตได้แก่เขา” ^{๔๐} ความหมาย คือ กรรม ดี กรรมชั่ว อยู่ที่บุญและบาป ใครทำเอาไว้ ผลก็จะเกิดแก่บุคคลนั้น เข้าทำนองว่า ทำดี ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว	“บุญญานิ ปรโลกสุมี ปติภูททา โหนติ ปาณินิ บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า” ^{๔๑}

^{๓๘} บุญเกิด พิมพ์วรมณฑล, อยุธยา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๕๑.

^{๓๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘/๓๐.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๔๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘/๒๖.

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากผญาสุภาษิตนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า บุญและบาปเป็นสิ่งที่จะต้องติดตามบุคคลไปสู่ปรโลกอย่างแน่นอน และจะต้องได้รับผลของบุญและบาปที่กระทำไว้นั้นจะ โอนบุญและบาปไปแก่คนอื่นก็หาได้ไม่

ตารางที่ ๗ แสดงการสังเคราะห์เรื่องบุญ

ผญาสุภาษิตอีสาน	พุทธศาสนสุภาษิต
“ไฟผู้ทำบุญสร้างสินทานเป็นประโยชน์ อันว่าโทษท่อย่อยบ่พ้อพบเห็น” ^{๔๒}	“สหาโย อุดจชาตสุส โหติ มิตต์ ปุนปฺปุนิ สยํ กทานิ ปุญญานิ ตํ มิตต์ สมฺปรายิก” ^{๔๓}
ความหมาย คือ คนที่มักสร้างบุญรักษาศีล เป็นปกติ จะไม่มีโทษร้ายแรงเหมือนคนที่ไม่ ปฏิบัติอย่างนั้น	คำแปล สหายเป็นมิตรของคนผู้มีความ ต้องการเกิดขึ้นบ่อย ๆ บุญทั้งหลายที่ตนทำ เองนั้น จะเป็นมิตรในสัมปรายภพ” หมายถึง ว่า บุญเป็นเหมือนเพื่อนร่วมทางที่จะติดตาม เราไปสู่ปรโลก เมื่อสิ้นชีวิตและไม่ทอดทิ้งเรา ไป เป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุด จึงควรทำบุญอยู่ เนื่องๆ

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากผญาสุภาษิตนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า การทำบุญเปรียบเหมือนเพื่อนร่วมเดินทางสำหรับผู้เดินทางไกล และไม่ควรก่อกรรมทำเข็ญหรือทำบาปแก่ตนและคนอื่น อีกอย่างหนึ่ง บุญเป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุด เพราะคอยติดตามตัวตลอดไป

ตารางที่ ๘ แสดงการสังเคราะห์เรื่องบุญกิริยาวัตถุ

ผญาสุภาษิตอีสาน	พุทธศาสนสุภาษิต
“ทานศีลคือแวนแก้วคณิงเบ็งบุญคุณ แท้นอ กำจัดเสิกภายในอย่าให้มีมาได้ไลปาบึงเวิน เวริงให้หนีห่าง เจ้าเอย” ^{๔๔}	ปณฺฑิติโต สิลสมฺปนฺโน ชลํ อคฺคิคว ภาสติ” ^{๔๕}

^{๔๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่าสอนหลาน, หน้า ๗๑, ๑๐๕.

^{๔๓} ต.ศ. (บาลี) ๑๕/๒๐/๕๑.

^{๔๔} อติสร เพียงเกษ, “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ – บาปที่ปรากฏในผญาอีสาน”,
วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๕.

ความหมาย ทานศีล สามารถกำจัดข้าศึกภายในได้ คือ ทานสามารถกำจัดความโลภและศีลสามารถกำจัดความโกรธได้ กำจัดบาปเวรให้หนีห่างไปได้ (คำศัพท์ “แวนแก้ว” หมายถึง กระจก “คณิง” หมายถึง คะนิง พิจารณา “เบ็ง” หมายถึง ดู “ไล” หมายถึง ละเว้น หลีกหนี “ปาปิง” หมายถึง บาป “เวริง” หมายถึง เวรกรรม)	แปลว่า บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองเหมือนไฟสว่าง

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากพจนานุกรมนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า ทานและศีลมีคุณค่าต่อคนเราในแง่ของประโยชน์ที่ควรได้รับภายหลังการให้และการรักษาศีล คือ ทำให้ผู้ประพฤติในข้อนี้ มีความสุขใจที่ได้ช่วยเหลือคนอื่น และสุขใจที่ปราศจากโทษ เช่น ไม่ถูกคนอื่นใส่ร้าย ไม่ถูกคนอื่นตำหนิ เพราะตนมีศีลเป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต

๔.๔.๒ เรื่องบาป

บาปท่านเรียกว่า อกุศลกรรมบถ คือ ทางประพฤติไม่ดีงามไม่เหมาะสมมี ๑๐ ประการ แบ่งเป็นบาปทางกายมี ๓ ทางวาจามี ๔ และทางใจ^{๔๕} มี ๓ ดังต่อไปนี้

๑) **บาปทางกาย** ประกอบด้วย (๑) ปาณาติบาตลักสิ่งของๆ ทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป ได้แก่ ฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน ผู้อื่นที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ (๓) กามเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดประเวณี

๒) **บาปทางวาจา** ประกอบด้วย (๑) มุสาวาท พูดเท็จ พูดไม่จริง (๒) ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด ยุยงคนให้แตกกัน (๓) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ (๔) สัมผัปปลาปะ พูดเพื่อเจ้อ

๓) **บาปทางใจ** ประกอบด้วย (๑) อภิชฌา โลกอยากได้สิ่งของๆ ผู้อื่น (๒) พยาบาท ปองร้ายผู้อื่น (๓) มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

ตารางที่ ๕ แสดงการสังเคราะห์เรื่องบาป/กรรม

พจนานุกรม	พุทธศาสนสุภาษิต

^{๔๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๗.

^{๔๖} ม.ม. (บาลี). ๑๒/๔๘๕/๔๓๔ - ๔๓๕.

-ขอให้ปองใจเว้นปาปิงหนีบาปอย่าได้จน หาบฮ่ายมาเข้าใส่โต ขอให้คิดงดเว้น เว้น บาปปาปิงอย่าสิชิงชังไฟผูกเวรเวียนเกี่ยว^{๔๗}	(๑) อิธ โสจติ เปจจ โสจติ ปาปการี อุกยตุล โสจติ โส โสจติ โส วิหญญติ ทิสฺวา กมฺมกิ ลิกฺกุณฺมตฺตโน^{๔๘} แปลว่า ผู้ทำบาป ย่อมเศร้า โศกในโลกนี้ ละไปแล้วก็เศร้าโศก ชื่อว่าเศร้า โศกในโลกทั้งสอง เขาเห็นกรรมอันเศร้า หมองของตน จึงเศร้าโศกและเดือดร้อน
ความหมาย คือ การทำบาปทุกอย่าง ควรงดเว้น เสีย และไม่ควรนำตัวเองเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบาป จะทำให้ตนเดือดร้อนลำบาก เพราะผลบาปนั้น และบาปมีผลติดตามผู้กระทำไปอีก เป็นการผูก เวรต่อไปไม่สิ้นสุด ไม่ควรจะไปเกลียดคนอื่น	(๒) กุสโล จ ชหาคิ ปาปกิ^{๔๙} แปลว่า คนฉลาดย่อมละบาป (๓) มลา เว ปาปกา ธมฺมา อสฺมึ โลก ปรมุหิ จ^{๕๐} แปลว่า บาปกรรมเป็นมลทินแท้ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า
-เมื่อบุคคลผู้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ย่อมจะละเว้นบาปทั้ง ๓ ทาง คือ การละเว้น ความชั่ว หมายถึง เว้นการประพฤติที่ไม่ ถูกต้อง ซึ่งเป็นการสร้างความเดือดร้อนแก่ ตนและผู้อื่นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า	

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากพจนานุกรมนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า บุคคลที่ทำบาปย่อมเสียประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ย่อมประสบแต่ความ เสื่อม ความเสียใจ ซึ่งตรงข้ามกับบุญ (ที่ให้แต่ความสุขฝ่ายเดียว) นอกจากนี้ บาปยังเป็น มลทินของใจอีกด้วย เพราะทำให้มีสภาพที่เศร้าหมอง เกรงว่าบาปที่ตนกระทำนั้น จะให้ผล และทำให้ตนเดือดร้อนในภายหลังเปรียบเหมือนยาพิษที่โปรยลงบนฝ่ามือที่มีแผล

๔.๔.๓ เรื่องความประมาทและไม่ประมาทในการใช้ชีวิต

ความประมาท ได้แก่ ความไม่มีสติ ละสติ ปล่อยสติ ลืมตัว มัวเมา ลุ่มหลง ตรงข้ามกับความไม่ประมาท ซึ่งมีนัยดังพุทธพจน์แสดงไว้ว่า^{๕๐} “ปมาโท มจฺจุโน ปทํ”

^{๔๗} บุญเกิด พิมพ์วรรณชากุล, ย่าสอนหลาน, หน้า ๗๑, ๑๐๕.

^{๔๘} พุ.ธ. (บาลี).๒๕/๖/๑๗.

^{๔๙} พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๖๘.

^{๕๐} อัง.อญฺฐก. (บาลี) ๒๓/๑๐๔/๑๕๘.

แปลว่า ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย ดังนั้น ความไม่ประมาท จึงเป็นธรรมที่ดี พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเรื่อง ความไม่ประมาทโดยอุปมาว่า เหมือนรอยเท้าช้าง ที่มีความใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งปวง

ตารางที่ ๑๐ แสดงการสังเคราะห์เรื่องความตาย

พญานาฏิกถา	พุทธศาสนสุภาษิต
(๑) โลกมันตั้งเที่ยงหมั่น คือ เกิด แก่ เจ็บตาย ให้น่าเป็นผู้ชายคะนึ่งคิดเกิดตายให้เห็นแจ้ง สิ้นห้าสิ้นแปดนั้น โลกแต่งแต่ประณม แท้ตาย ในสินทานเฮาหมั่นคะนึ่งให้เห็นแจ้งชายนั้น เว้นชั่วไว้เฮ็ดแต่ทางคืออย่าประมาทสินทานชา ดิชายสกุลกล้า^{๕๒} (๒) อย่าได้ประมาทม่าง ม้วนงนอนเฉยให้ฮีบ ไหววลุกฟ้งนำการยาว^{๕๓}	ทหฺรา จ มหฺนฺตา จ เย พาลา เย จ ปญฺชิตา สพฺเพ มจฺจุสฺสึ ынฺติ สพฺเพ มจฺจุปรายนา^{๕๔}
(๑) ความหมาย คือ ในโลกนี้มีเกิดแก่เจ็บตาย เป็นสัจธรรม เกิดเป็นลูกผู้ชายต้องหมั่นคิด คำนึงให้เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องนี้ อนึ่งศีลห้า ศีลแปด นั้นมีมาตั้งแต่ก่อนแล้ว ต้องหมั่น รักษาศีล และทำบุญทำทาน เว้นการทำชั่ว ทำแต่ความดี อย่าประมาทในสินทาน จึงจะ ได้ชื่อว่าเป็นชายสกุลกล้า (๒) ความหมาย คือ อย่าประมาท นิ่งนอนรอ อยู่เฉยควรรีบลุกทำกิจการงานต่างๆ ของตน	ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งเขลา ทั้งฉลาด ล้วนไปสู่อำนาจแห่งความตาย ล้วนมีความ ตายเป็นเบื้องหน้า

^{๕๑} บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๕๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณธรรมา, พระยา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

^{๕๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณธรรมา, ยาสอนหลาน, หน้า ๑๒.

^{๕๔} ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๖๖/๑๔๑.

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากพจนานุกรมนี้และพุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ จะเห็นว่า คนเราทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไรก็ตาม ก็ตกอยู่ในสภาพที่เหมือนกันอย่างหนึ่งของหลักไตรลักษณ์ คือ จะต้องตายในที่สุด ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาท ให้รีบทำความดีต่างๆ ไว้ให้มาก

๔.๔.๔ เรื่องธรรมชาติของร่างกายมนุษย์ (เบญจขันธ์)

สังขารถือว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถที่จะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าเป็นไปในอำนาจของตนเอง คือ ไม่สามารถที่จะบังคับบัญชาหรือสั่งการไม่ให้แก่ เจ็บ ตายได้ ฉะนั้น จึงเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติของมนุษย์ แต่ให้พึงกำหนดรู้ด้วยปัญญา จึงจะไม่ใช่เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เช่นเดียวกัน เป็นปลายทางของการเกิดมาเป็นมนุษย์

ตารางที่ ๑๑ แสดงการสังเคราะห์เรื่องความทุกข์ของเบญจขันธ์

พจนานุกรมอรรถาธิบาย	พุทธศาสนสุภาษิต
(๑) ความยากอยู่ควายหลายโตดิ่งจ่องโตหนึ่ง ช้องง่าคอมโตสองช้องง่าขามโตสามช้องง่ามี โตสี่ช้องง่าห้าโตห้าช้องง่าหกโตหกช้องง่า แต่ ไผชิม่าช่วยแก้ควายน้องจั่งสิไป ^{๕๕}	-นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทุกฺขา ^{๕๗} แปลว่า ทุกข์เสมอ ด้วยขันธ์ ไม่มี -“สงฺขารา ปรมมา ทุกฺขา คำแปล สังขาร เป็น ทุกข์อย่างยิ่ง” ^{๕๘} แปลว่า บรรดาทุกข์ทั้งปวง สังขารนั้นแหละเป็นทุกข์
(๒) สี่คนหาม สามคนแห่ หนึ่งคนนั่งแคร่ สองคนไปพา ^{๕๖}	-“ปิยานํ อทฺสุสนํ ทุกฺขํ” ^{๕๙} แปลว่า การพลัด พรากจากสิ่งที่รัก เป็นทุกข์”
(๑) ความหมาย คือ หมายถึงธรรม ๖ ข้อ คือ อายตนะภายใน ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่รับอารมณ์ภายนอก ๖ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณ์	

^{๕๕} ปรีชา พิณทอง, ไขภานิตโบบราณอรรถาธิบาย, หน้า ๔๐๓.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๖.

^{๕๗} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕/๔๒.

^{๕๘} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๕๙} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๖/๔๓.

เปรียบว่า รูป ก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง รส ก็
เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง กลิ่น ก็เป็นกระป๋องตัว
หนึ่ง เสียงก็เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง สัมผัส ก็
เป็นกระป๋องตัวหนึ่ง ธรรมารมณ์ ก็เป็น
กระป๋องตัวหนึ่ง เป็นธรรมที่สอนให้ระวัง
สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ
(๒) ความหมาย คือ ๔ คนหาม ได้แก่ ธาตุ
ทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ, ๓ คนแห่ ได้แก่
ชาติ ชรา พยาธิ, หนึ่งคนขึ้นแคร่ ได้แก่ จิต
ธาตุ ส่วน ๒ คนพาไป ได้แก่ บุญและบาป

ความสอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาจากผลญาณสุภาสิตนี้และพุทธศาสนสุภาสิตบทนี้
จะเห็นว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณนั้น ย่อมตกอยู่ในไตรลักษณ์
คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตนบุคคลเราเขา เพราะประกอบมาจากธาตุ ๔ (ดิน น้ำ ลม
ไฟ) แต่มีจิตคอยปรุงหรือชักจูงให้ทำดีบ้าง ทำชั่วบ้าง เมื่อบุคคลรู้ดังนี้แล้ว จึงควรทำความดี
เว้นกรรมชั่วทั้งปวง

ผลญาณสุภาสิตที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาสิตนั้น จากการศึกษา จะเห็น
ว่า บางแห่งก็มีเนื้อหาสาระที่ตรงกัน แต่บางแห่งก็มีความหมายคล้ายคลึงกันแต่ไม่ตรงทีเดียว
นัก ฉะนั้น ในการนำเสนอบทนี้ จึงเป็นการนำข้อมูลทั้งสองฝ่ายมาเปรียบเทียบให้เห็นว่ามี
ความสอดคล้องกันอย่างไร เช่น เรื่องบุญในผลญาณสุภาสิตที่กล่าวว่าทำบุญแล้วได้ผลอย่างไร
ผู้วิจัย ก็ได้นำข้อมูลจากพุทธศาสนสุภาสิตมาเปรียบเทียบไว้โดยทำข้อมูลจัดใส่ไว้ในตาราง พร้อม
กับคำแปล ความหมายของผลญาณสุภาสิตที่กล่าวถึง และความสอดคล้องกัน เพื่อให้มองเห็นภาพที่
ชัดเจนยิ่งขึ้นในการศึกษาบทนี้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “การสังเคราะห์พญาสุภามิตีสถานลงในพุทธศาสนสุภามิตี” มีวัตถุประสงค์สำคัญในการวิจัย ๓ ประการได้แก่ (๑) พญาสุภามิตีสถาน (๒) พุทธศาสนสุภามิตีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) สังเคราะห์พญาสุภามิตีสถานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภามิตี ซึ่งผลการศึกษา สรุปได้ดังนี้

ผลการศึกษา พบว่า พญา มีประวัติและพัฒนาร่วมกันเป็นมาที่ยาวนาน โดยเชื่อกันว่า เมื่อปี พ.ศ.๒๑๐๗ ที่เมืองเวียงจันทน์ มีชายคนหนึ่งเรียกว่า บักเชียงน้อย ซึ่งเป็นคนที่ผูกคำพูดเป็นคำพญาต่างๆ กระทั่งสืบมาถึงทุกวันนี้ อีกกระแสหนึ่งเล่ากันว่าพญาเกิดทำวปางคำประเทศกัมพูชา (ชาวเมืองเขมรราช) ซึ่งเป็นนักประพันธ์วรรณคดีและนิทานประจำพระราชสำนักเป็นผู้กล่าวพญาซึ่งก็เป็นเพียงเรื่องเล่าสืบๆ กันมาเท่านั้น นอกจากนี้ พญา มีลักษณะพิเศษ ๒ อย่าง คือ เป็นคำพูดหลักแหลม และเป็นสำนวนพูดทางภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ พญาภามิต, โตงโตยหรือยาบสร้อย, พญาข่อย และพญาเครือหรือพญาเกี่ยว และยังมีผู้แบ่งแยกย่อยออกไปอีกหลายประเภท แต่ที่อยู่ใน ๔ ประเภทหลักนี้เท่านั้น เช่น พญาอวยพร พญาปริศนาธรรม พญาเกี่ยวแบบตลก ส่วนลักษณะของพญาในงานวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๒ คือ พญาล้อมและพญาเครือ ส่วนโอกาสในการจ่ายพญา เช่น ประเพณีลงข่วง ประเพณีลงแขก เป็นต้น และวิธีการจ่ายพญา เช่น หม่อมสาวพูดเกี่ยวพาราสีกัน การนำไปล่าของหมอลำในปัจจุบัน คนทั่วไปที่พูดคำพญามีน้อยลงมาก ส่วนใหญ่ก็จะเป็นผู้สูงอายุหรือกลุ่มศิลปินต่างๆ ของภาคอีสานที่ยังนิยมนำไปใช้ในการละเล่นบนเวที เช่น หมอลำกลอน หมอลำเรื่องต่อกลอน พญาสุภามิตีสถาน แบ่งออกเป็น ๑๕ หมวดด้วยกัน คือ หมวดว่าด้วยการกิน หมวดว่าด้วยเครื่องนุ่งห่ม หมวดว่าด้วยที่อยู่อาศัย หมวดว่าด้วยยารักษาโรค หมวดว่าด้วยสุขและทุกข์ หมวดว่าด้วยตน หมวดว่าด้วยคน หมวดว่าด้วยการงาน หมวดว่าด้วยความประมาทและไม่ประมาท หมวดว่าด้วยบุญ-บาป หมวดว่าด้วยคบหา หมวดว่าด้วยปัญญา หมวดว่าด้วยการศึกษา หมวดว่าด้วยทั่วไป และหมวดว่าด้วยพญาปริศนาธรรม ส่วน

จริยธรรมในพญาสุภามิตีอีสานและพุทธศาสนสุภามิตี พบว่า มี ๓ ระดับคือ จริยธรรมสำหรับบุคคลจริยธรรมสำหรับบริหารหมู่คณะ และจริยธรรมสำหรับแก้ปัญหาทางสังคม

การสังเคราะห์พญาสุภามิตีอีสานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภามิตี พบว่า ส่วนพุทธศาสนสุภามิตีมีอยู่ด้วยกันหลายหมวด แต่ในการสังเคราะห์กับพญาสุภามิตี ผู้วิจัย ได้เลือกมาเพียง ๑๓ หมวด ได้แก่ หมวดตน หมวดบุคคล หมวดกรรมและการงาน หมวดประมาณและไม่ประมาณ หมวดบุญ-บาป หมวดการคบหา หมวดปัญญา หมวดสุขและทุกข์ หมวดทาน หมวดการศีล หมวดความเพียร หมวดความตาย และหมวดเบ็ดเตล็ด (เรื่องทั่วไป) โดยจุดประสงค์ที่สังเคราะห์เข้าไปเป็นหมวดๆ เหมือนกัน เพราะว่าการให้ทราบว่า พญาสุภามิตี สามารถที่จะอนุโลมหรือสังเคราะห์เข้าเป็นหมวดหมู่ลงในพุทธศาสนสุภามิตีในแต่ละหมวด โดยมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันบ้าง ตรงบ้าง เพื่อเป็นคติสอนบุคคลให้ประพฤติดีตรงตามสุภามิตีที่ยกมากล่านั้น

การสังเคราะห์พญาสุภามิตีอีสานลงในคัมภีร์พุทธศาสนสุภามิตี พบว่า มี ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) ด้านความประพฤติกับบุคคล เช่น การศึกษา (๒) ด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคม เช่น หลักทศ ๖ คือ การปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชนต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องทางสังคม ในฐานะเป็นบุตรธิดา เป็นบิดามารดา เป็นญาติ เป็นภรรยา เป็นต้น ตลอดจนการคบมิตรที่ควรหาหรือกัลยาณมิตร (๓) ด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรมชาติ เช่น กิเลสของคณกับธรรมชาติ (๔) ด้านสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องบุญกิริยาวัตถุ บาป ความประมาณและไม่ประมาณในการใช้ชีวิต เบญจจันท์ เป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

มีการศึกษาพญาสุภามิตีและพุทธศาสนสุภามิตีในระดับตำบล เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมอบหมายให้วัดแต่ละวัดจัดทำแผนงาน/โครงการอบรมแก่พระภิกษุและประชาชนที่สนใจ โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งนี้ อาจจะเป็นงบประมาณจากเงินบริจาคของประชาชนผู้มีจิตศรัทธา หรืองบประมาณจากภาคส่วนอื่นๆ ทางสังคมที่เห็นคุณค่าของพญาสุภามิตีอีสาน อันเป็นการจรรโลงศาสตร์แขนงนี้ไว้ให้ยาวนาน

จัดทำหนังสือ/เอกสาร/ตำรา ควบคู่กัน เพื่อนำไปใช้งานที่ง่ายขึ้นสำหรับพระสงฆ์ ในท้องถิ่นภาคอีสาน เช่น คู่มือกล่าวคำผญาอวยพร คู่มือนักเทศน์ นักเผยแผ่ โดยจัดทำในระดับหนึ่งตำราหนึ่งตำบล

เชิญวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญในการใช้ผญาสุภาษิต เพื่อมากล่าวในพิธีงานต่างๆ ที่สำคัญในระดับตำบล เช่น พิธีเปิดโครงการบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อน เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑. ศึกษาเชิงวิเคราะห์จรรยาบรรณในผญาสุภาษิตที่พระสงฆ์อีสานนำไปเผยแผ่
๒. ศึกษาเชิงเปรียบเทียบหลักจรรยาบรรณจากบทผญาสุภาษิตของภาคอีสานกับหลักจรรยาบรรณในผญาสุภาษิตภาคเหนือที่พระสงฆ์นำไปเทศนาแก่ประชาชน
๓. ศึกษาเชิงวิธีการแสดงธรรมของพระสงฆ์ด้วยวิธีการใช้คำผญาสุภาษิตควบคู่กับพุทธศาสนสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
๔. ศึกษาหลักเบญจศีลและหลักเบญจธรรมในผญาสุภาษิตและพุทธศาสนสุภาษิตที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถลิงศก ๒๕๒๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กริธา โสระธีวา. ลุ่มฟ้าอีสาน. กาลสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, ๒๕๓๔.

คณะกรรมการกองตำรามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๕.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธรรมัตถสังคหบาลี และ อภิธรรมัตถวิภา
วินี-ฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**. โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง :
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๕.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. **ของดีอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ผญาบทวีของชาวอีสาน**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ. ชมรมวรรณกรรมอีสาน, ๒๕๒๑.

_____. **ผญาบทวีของชาวบ้าน**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
๒๕๒๑.

_____. **ผญาบทวีชาวบ้าน**. กภาพสินธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____. **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
๒๕๒๑.

จิรภัทร แก้วคู่. **กภาพย่กลอนอีสาน : ว่าด้วยรูปแบบวรรณกรรมประชาชน**. ขอนแก่น :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๑.

_____. **“วรรณคดีอีสานประเภทคำสอน”**. อ้างใน **โครงการส่งเสริมหอพุทธศิลป์
ลำดับที่ ๒**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๕.

ช.ศิษย์นักประพันธ์. **ประมวลภาษิตยอดผญาอีสาน**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๔.

_____. **ยอดผญาอีสาน**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๔.

ชิน วินายะ. **วิสุทธิมรรคและปรมัตถมัชฌิมสามหาฐิกา ฉบับแปลภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร :
สัมฤทธิ์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

โชติวุฒิ พลวิเศษ. **“การตีความผญาเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน”**.
ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

ชวัช ปุณโณทก. **วรรณกรรมภาคอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๗.

น้อย ผิวผัน. **ยาบสว่างนักเทศน์**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๓๐.

บ. ชัมมทาส. **คำเว้าสุภาษิตอีสาน ชุด บาลีโลก**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๕.

บัวศรี ศรีสูง. **ฮิต-คองอีสาน และปักษะคดี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง
กรุ๊ป, ๒๕๓๕.

บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล. **พจนานุกรมปัญหาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง**. ขอนแก่น :
คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔.

_____. **ย่าสอนหลาน**. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๕.

ประมวล พิมพ์เสน. **พญาห่อโคลง**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๐.

_____. **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน**. ขอนแก่น : พระธรรมขันธ์, ๒๕๔๕.

_____. **อธิบายพญา ๑**. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **อธิบายพญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข ๒๕๔๕**. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์,
๒๕๔๕.

ปรีชา พิณทอง. **ไวยากรณ์โบราณอีสาน**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘.

_____. **ไวยากรณ์โบราณอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท,
๒๕๓๔.

_____. **ไวยากรณ์โบราณอีสาน ฉบับสมบูรณ์**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘.

ปรีชา อุตระกุลและสุวัฒน์ ช่างเหล็ก. **การศึกษาวรรณคดีอีสานเชิงจริยธรรม**. รายงานการ
วิจัย กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๗.

พจน์ย์ เฟ็งเปลี่ยน. **คำพญากับวิถีชีวิตชาวอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๔๓.

พรชัย ศรีสารคาม. **พญาอีสาน**. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๒๒.

_____. **เรียงถ้อยร้อยพญา**. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). **สังฆธรรมกับจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์
พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**.
กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). **วิปัสสนาญาณโสภณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ความสุขที่แท้จริง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

- _____ . พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก : ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี.
กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมมจิตโต). พุทธปรัชญากับศาสนา. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓.
- พระสุธรรมเมธี เขมกะ. หน้าที่ผู้บังคับบัญชาและหน้าที่ผู้ใต้บังคับบัญชา ๑๑ วิธี เพื่อความอยู่
เย็นเป็นสุขร่วมกัน. รวบรวมและเรียบเรียงโดย บัณฑิต สุขธรรม.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- พระหล้า กุลโม. ธรรมภาษิตคำกลอน ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น :
คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔.
- พระอาจารย์ทองเพชร วีระมโม. นานาพุทธศาสนสุภาษิตคำสอน. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลัง
นานาธรรม, ๒๕๔๔.
- พิเศษฐ์ เดชผิว. เบื้องสังคมวัฒนธรรมอีสาน : เถียงร้องเถียงเล่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
แม่ค, ๒๕๔๘.
- พิมพ์ รัตนคุณศาสน์. ลักษณะคำประพันธ์อีสาน. ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน, ๒๕๓๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :
อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๕.
- วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร. พฤติกรรมมนุษย์กับสภาพแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- วิสุทธิ บุษยกุล. วิสุทธินิพนธ์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ติสฺสสมหาเถร. พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร:
ไทยวัฒนาพาณิชย์, ๒๕๑๕.
- สวิง บุญเจิม. ปรัชญาเมธีอีสาน. กรุงเทพมหานคร : มรดกอีสาน, ๒๕๔๖.

- _____ . **ผญา ตำรามรดกอีสาน ๓**. อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์ มรดกอีสาน, ๒๕๓๗.
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.
 กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๐.
 ลำลี รักสุทธิ. **ผญา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสุทธิวัฒนา, ๒๕๔๑.
 อุดม บัวศรี. **ผญาออมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน**. ขอนแก่น : โครงการสำนักส่งเสริม
 ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๘.
 _____ . **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น : คณานันทวิทยา, ๒๕๔๖.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

- กุสุมา ชัยวินิตย์. “ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน”. **วิทยานิพนธ์ปริญา
 ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 มหาสารคาม, ๒๕๓๑.
 นิตยา ภัคดีบัณฑิต. “ผญาภายิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
 บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๒.
 พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล (กิตติคุณ โณ/วงษ์มณี). “การศึกษาผญาเชิงจริยธรรมที่พระสงฆ์ชาว
 อีสานนำไปใช้สอน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
 พระมหาประหยัด ปญญาวโร(สุนนท์). “จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอน”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
 ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๔๒.
 สุพรรณ ทองคล้าย. “ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**.
 บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
 อติสร เพียงเกษ. “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ – บาปที่ปรากฏในผญาอีสาน”.
วิทยานิพนธ์ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาโสภณธรรม ธนปญฺโญ (เศรษฐา)
- เกิด : วันที่ ๒๔ เดือน เมษายน พ.ศ.๒๕๑๔
- ภูมิลำเนาเดิม : บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ที่ ๒ บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ๔๐๑๑๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดมงคลหลวง บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ๔๐๑๑๐
- เข้าศึกษาเมื่อ : มิถุนายน ๒๕๔๕ ที่มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วัดธาตุ (พระอารามหลวง)
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๕ จบปริญญาธรรม ๓ ประโยค (ป.ธ.๓) สำนักเรียน วัดโพธิ์กลาง อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น
พ.ศ. ๒๕๕๐ จบปริญญาธรรม ๔ ประโยค (ป.ธ.๔) สำนักเรียน วัดมงคลหลวง ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น
- ประสบการณ์ทำงาน : พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่
พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นเลขานุการเจ้าคณะอำเภอบ้านไผ่
พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมงคลหลวง
พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นรักษาการเจ้าอาวาสวัดมงคลหลวง
พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นเจ้าอาวาสวัดมงคลหลวง
พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นเจ้าคณะตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่